

111 368-8

**TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN
VERGİLENDİRİLMELERİ**

**Selva Staub
Doktora Tezi**

Eskişehir, 1997

**T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN
VERGİLENDİRİLMELERİ**

**Selva STAUB /
(Doktora Tezi)**

Danışman: Prof. Dr. Nezih VARGAN

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ**

Eskişehir, 1997

ÖZET

Türkiye'de yatırım yapan yabancı sermayeli kuruluşların vergilendirilmelerini, Türkiye'nin vergi yapısı ve yabancı sermaye'ye uyguladığı vergi teşvikleri açısından incelemeye çalıştığımız bu çalışma beş ana bölümden oluşmuştur.

Birinci bölümde, çokuluslu işletmelerin tarihi gelişimleri, dünya'ya açılmalarının nasıl olduğu tartışılmış ve daha sonra çokuluslu işletme kavramı üzerinde durularak çokuluslu işletme yatırımlarının evsahibi ülkeye girmelerinde kullandıkları yollar belli bir sınıflamaya tabi tutularak incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, konu gelişmekte olan ülkeler yönünden değerlendirilerek, evsahibi ve köken ülke ile çokuluslu işletmelerin çeşitli yönlerden etkileşimleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, gelişmekte olan ülkelerin çokuluslu işletmelerin yatırımlarını ülkelerine çekmede etkin bir araç olarak gördükleri vergi teşvikleri incelenmiştir. Ayrıca bu ülkelerin kabul ettikleri belli başlı vergi politikası tedbirleri de gözden geçirilerek en etkin şekliyle çokuluslu işletme yatırımlarının ülkeye çekilme yolları araştırılmıştır. Bu bölümde ayrıca Güney Kore örnek alınarak Güney Kore'nin yabancı sermaye ile gelişimi incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, ilk önce cumhuriyet öncesi yabancı sermayenin dönemler itibariyle gelişimi araştırılmıştır. Daha sonra cumhuriyet sonrası yabancı sermaye yatırımları incelenirken 1923-1963 dönemi ve 1963 sonrası olarak ikili bir ayırım yapılarak ve planlı dönem başından günümüze kadar olan süre içinde yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve bu yatırımlara Türkiye Cumhuriyetinin bakış açısı ele alınmıştır. Bu dönemler içinde özellikle yabancı sermayeye sağlanan vergisel teşvikler ve Türk vergi yapısının yabancı sermaye yatırımlarına bakış açısı incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise günümüzde Türk vergi yapısı içinde Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunları yönünden yabancı sermaye yatırımları, ilk bölümde yapmış olduğumuz ayırma göre tek tek incelenmiştir. Ayrıca günümüzde yabancı sermaye'ye uygulanan vergi teşvikleri ele alınmıştır.

Sonuç olarak, doğal kaynakları çok, işgücü yeterli, yeni ve ileri teknolojiye açık bir ülke olarak Türkiye'deki çokuluslu işletme yatırımlarının halen düşük oranda kalmasının sebeplerinin vergi yapısı ve teşviklerinin yetersizliğine dayanmadığı görülmüştür. Bu durumda çokuluslu işletmelerin yatırım kararlarını etkileyen faktörler vergi kaynaklı değil, ülkenin politik ve ekonomik istikrarsızlığına bağlı faktörler olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

This study, divided into five main sections, will investigate both taxation of foreign investment according to the Turkish tax structure, and tax incentives offered to foreign investors in Turkiye.

The first section explores the historical development of multinational corporations, followed by a definition of 'multinational corporations', and an investigation of the various ways that a multinational corporation may invest in the host country.

The second section will, from the point of view of developing countries, examine the effects that the multinational corporations have on the economic structure of the host

country, and the effects of the home and host countries' economic structure on multinational corporations.

The third section looks at the means, via tax systems, that developing countries use to attract investment from multinational corporations. In addition, it will research the tax policies of the host countries. In order to exemplify the effects of tax systems of developing countries on multinational corporations, this section will discuss South Korea and its development with relation to multinational corporations.

The fourth section will study foreign investment in Türkiye before its founding as a republic. This will be followed by a review of foreign investment in Türkiye from 1923-1963, and then from 1963 to the present, with a specific investigation of the 5-year development plans since 1963.

The last section will examine foreign investment in Türkiye from an income and corporation tax law perspective, it will also review recent incentives offered to multinational corporations.

As a result, the conclusion of this study will reveal that more multinational corporations do not invest in Türkiye not as a result of the tax structure and incentives, but rather due to economic and political instability in Türkiye.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	XVI
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Uluslararası Alanda Çalışan İşletmelerin Tarihi Gelişimi ve Çokuluslu İşletmeler Hakkında Bazı Bilgiler	4
I. Uluslararası Alanda Çalışan İşletmelerin Tarihi Gelişimi ve Almış Oldukları Adlar	4
A. Uluslararası Alanda Çalışan İşletmelerin Tarihi Gelişimi	4
B. Uluslararası Alanda Çalışan İşletmelerin Almış Oldukları Adlar	10
1. Uluslararası İşletme	11
2. Çokuluslu İşletme	12
3. Uluslaröte İşletme	13
4. Uluslarüstü İşletme	13
5. Evrensel İşletme	14
II. Çokuluslu İşletmelerin Tanımı	15

III. Çokuluslu İşletmelerin Çalışma Şekilleri	20
A. Dolaylı Yatırımlar	21
1. İthalat-İhracat	21
2. Portföy Yatırımları	22
3. Lisans Anlaşmaları	23
4. İmtiyazlı İşletme	24
5. Yönetimsel Anlaşmalar	24
B. Doğrudan Yatırımlar	25
1. Şube Açma	25
2. Ortak İşletme Kurma	26
3. İşletme Satın Alma	27
4. Tam Sahiplik	28
IV. Çokuluslu İşletmelerin Çeşitli Stratejileri	28
A. Pazarlama Stratejisi	34
B. Üretim Stratejisi	36
C. Personel Stratejisi	37
D. Finansman Stratejisi	37
E. Vergi Karşısındaki Stratejileri	38

İKİNCİ BÖLÜM

Çokuluslu İşletmelerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Karşılıklı İlişkileri	44
I. Çokuluslu İşletmelerin Gelişmekte Olan Ülkelere Girme Nedenleri	46
II. Köken Ülkenin ve Ev Sahibi Ülkenin Çokuluslu İşletmelere Bakış Açısı	48
A. Köken Ülkenin Ülkenin Çokuluslu İşletmelere Bakış Açısı	49
1. İhracat Yerine Yatırım Yolu Tercihi	49
2. İstihdam	50
3. Teknoloji Aktarımı	51
4. Ödemeler Dengesi	53
B. Ev Sahibi Ülkenin Çokuluslu İşletmelere Bakış Açısı	56
1. İthalat Yerine Yatırım Yolu Tercihi	57
2. İstihdam	58
3. Teknoloji Aktarımı	59
4. Ödemeler Dengesi	61
C. Çokuluslu İşletmelerin Ev Sahibi Ülkelere Bakış Açısı	64
1. İhracat Yerine Yatırım Yolu Tercihi	64
2. İstihdam	65
3. Teknoloji Aktarımı	66
4. Ödemeler Dengesi	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Vergi Sistemlerinin, Çokuluslu İşletmelerin Yatırımlarına Olan Etkileri	69
I. Vergilendirme İlkeleri	69
A. Kaynak İlkesi	70
B. İkametgah İlkesi	71
C. Uruklu İlkesi	73
II. Yabancı Sermayeye Uygulanan Başlıca Vergi Teşvikleri	76
A. Vergi Kredisi	76
B. İstisna Yöntemi	79
C. Vergi Tatilleri	81
D. Yabancı Kaynaklı Yatırımlarda Düşük Vergi Oranı Uygulaması	83
III. Gelişmekte Olan Ülkelerin Yabancı Sermayeye Uyguladıkları Vergi Teşvikleri	86
IV. Yabancı Sermaye Yatırımları İle Gelişme Sürecine Giren Bir Ülke Olarak Güney Kore	92
A. Ekonomik Yapı	92
B. Yabancı Sermaye'nin Çalışma Şekillerine Göre Teşvik Politikası	99
1. Lisans Anlaşması	101
2. Kanuni Olmayan Ortak İşletme	102
3. Ortak İşletme	102

4. İrtibat Bürosu	104
5. Şube	104
6. İşletme	105
C. Güney Kore Vergi Kanunları	106
1. Gelir Vergisi	106
a. Gayri Safi Gelir	107
b. Sermaye Kazançları ve Faizler	107
c. Vergiye Tabi Olmayan Gelir	108
d. Vergiden Muaf Ücret	109
e. İndirimler	109
f. Özel İndirimler	110
g. Vergi Mahsubu	110
h. Asgari Vergi, Sosyal Sigorta Vergileri, Gelir Üzerinden Alınan Yerel Vergiler ve Diğer Vergiler	111
i. Vergi Beyannamesi, Vergi Ödemesi ve Vergi Oranı	112
2. Kurumlar Vergisi	112
a. Güney Kore'de İkamet Edenin Taşıdığı Vergi Yüğü	113
b. İşletmenin İkametgahı	113
3. Diğer Vergiler	114
a. Katma Değer Vergisi	114

b. Kazanç Fazlası Gelirin Vergilendirilmesi (Excess Retained Earnings Tax)	114
c. Asgari Vergi	114
d. Şube Vergileri	115
4. Vergi Usulüne İlişkin Hükümler	115
a. Envanter Değerleme	115
b. Sermaye Kazançları	115
c. Şirketlerarası Karpayları	115
d. Dar Mükellefiyet	115
e. Hisse Senedi Karpayları	116
5. İndirimler	116
a. Amortisman	116
b. Yabancı Ortaklara Yapılan Ödemeler	117
c. Zarar Mahsubu	117
d. İndirilabilecek Vergiler	117
6. Vergi Teşvikleri	117
a. Sermaye Yatırımları	117
b. Diğer Teşvikler	117
c. Yatırım Teşvikleri	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye'de Yabancı Sermaye İle İlgili Politikaların Tarihi Gelişimi	119
I. Cumhuriyet Öncesi Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi	120
A. Kapitülasyonlar	120
B. 1838 Ticaret Anlaşması	121
C. Düyun-u Umumiye	123
II. Cumhuriyet Sonrası Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi	125
A. 1923-1963 Dönemi Yabancı Sermaye	126
1. 1923-1930 Dönemi	126
2. 1931-1963 Dönemi	128
B. Planlı Kalkınma Dönemleri İçinde Yabancı Sermaye Teşvikleri	138
1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	139
2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	141
3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	142
4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	144
5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	152
6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	163
7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	167

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türk Vergi Sisteminde Yabancı Sermayenin Yeri ve Uygulanan Teşvik Politikaları	173
I. Türk Vergi Sisteminde Yabancı Sermaye	175
A. Gelir Vergisi Uygulaması	175
B. Gelir Vergisi Kanununa Göre Uluslararası Alanlarda Yatırım Yapan İşletme Çalışanlarının Vergilendirilmesi	180
1. Dolaylı Yatırımlar	180
a. İthalat/ihracat İşletmesi	180
b. Portföy Yatırımları	183
c. Lisans Anlaşmaları	185
d. İmtiyazlı İşletme	186
e. Yönetimsel Anlaşmalar	189
2. Doğrudan Yatırımlar	190
a. Tam Sahiplik	191
b. Şube Açma	192
c. Ortak İşletme Kurma	193
d. İşletme Satınalma	196
C. Kurumlar Vergisi Uygulaması	196
D. Kurumlar Vergisi Kanununa Göre Uluslararası Alanlarda Yatırım Yapan İşletmelerin Vergilendirilmesi	198

1. Dolaylı Yatırımlar	198
a. İthalat/ihracat İşletmesi	199
b. Portföy Yatırımları	200
c. Lisans Anlaşmaları	203
d. İmtiyazlı İşletme	204
e. Yönetimsel Anlaşmalar	207
2. Doğrudan Yatırımlar	208
a. Tam Sahiplik	208
b. Şube Açma	210
c. Ortak İşletme Kurma	212
d. İşletme Satınalma	214
II. Türkiye'de Uluslararası Alanlarda Yatırım Yapan İşletmelere Uygulanan Vergi Teşvikleri	216
A. Vergi Teşvikleri	218
1. Gümrük Vergisi Muafiyeti ve Fon Muafiyeti	218
2. Yatırım İndirimi	220
3. Vergi, Resim, Harç İstisnası	221
4. Bina İnşaat Harcı İstisnası	222
5. KDV Ertelemesi	223
6. Makina ve Techizat Alımında KDV Desteği	223
7. Finansman Fonundan Yararlanma	224

B. Diğer Vergi Teşvikleri	226
1. Vergi Mahsubu	226
2. Vergi İstisnası	229
Sonuç	232
Kaynakça	I - XXXI
Ekler	XXXII - LXXVII

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AT	Avrupa Topluluğu
CIF	Cost Insurance Freight (Nakliye ve Sigortası Dahil Mal Bedeli)
ÇÜİ	Çokuluslu İşletmeler
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EPG	Etnosentrik, Polisentrik, Geosentrik
FOB	Free On Board (Geminin Güvertesine Kadar Nakliye vs Masrafları Dahil Mal Bedeli)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GVK	Gelir Vergisi Kanunu
GV	Gelir Vergisi
KDV	Katma Değer Vergisi
KVK	Kurumlar Vergisi Kanunu
KV	Kurumlar Vergisi
md.	Madde
RG	Resmi Gazete
TC	Türkiye Cumhuriyeti
VUK	Vergi Usul Kanunu
W	Won
YSD	Yabancı Sermaye Dairesi
YY	Yüzyıl

GİRİŞ

Türkiye'de çokuluslu işletmelerin vergilendirilmesi başlıklı çalışmamızda çokuluslu işletmelerin Türkiye'de yapacakları yatırımlarda Türkiye'nin vergi yapısı ve vergi teşvik sisteminin etkisi incelenmeye çalışılmıştır. İncelemeye girmeden önce, birinci bölümde, çokuluslu işletmelerin tarihi gelişimleri, Dünya'ya açılmalarının nasıl olduğu, ayrıca dünya'ya açılmaları ile birlikte almış oldukları çeşitli adlar ve bu işletmelerin tanımlarının yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Daha sonra çokuluslu işletme kavramı üzerinde durulmuş ve çokuluslu işletme yatırımlarının evsahibi ülkeye girmelerinde kullandıkları yollar belli bir sınıflamaya tabi tutularak incelenmiştir. Bir işletmenin dünya pazarına açılması ile birlikte uyguladığı stratejilerde bir takım değişiklikler olacağı açıktır. Bu nedenle çokuluslu bir işletmenin bir başka ülke pazarına girerken uygulayacağı yer seçimi ve işletme stratejileri ülkeler arası farklılıklar nedeni ile değişiklikler gösterecektir. Çokuluslu işletmelerin yatırım yeri tercihinde ülkelerarası farklılık pazar yapısı, teknolojik değişiklikler vb unsurlardan çok politik alanlardaki riskler ve vergi yapılarındaki farklı uygulamalar etkili olmaktadır. Bu nedenle çokuluslu işletmelerin vergi karşısında izledikleri stratejiler konumuza bir temel teşkil etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, konu gelişmekte olan ülkeler yönünden değerlendirilerek, evsahibi ve köken ülke ile çokuluslu işletmelerin çeşitli yönlerden etkileşimleri incelenmiştir. Hem köken ülke hem de evsahibi ülkenin çokuluslu işletmelerden neler bekledikleri araştırılarak ve bunun yanında çokuluslu işletmelerin köken ülke'den ayrılıp, pazarına girmeye karar verdiği ülkenin mali ve ekonomik şartlarını nasıl değerlendirdikleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, gelişmekte olan ülkelerin çokuluslu işletmelerin yatırımlarını ülkelerine çekmede etkin bir araç olarak gördükleri vergi teşvikleri incelenmiştir. Ayrıca bu ülkelerin kabul ettikleri belli başlı vergi politikası tedbirleri de gözden geçirilerek en etkin şekliyle çokuluslu işletme yatırımlarının ülkeye çekilme yolları araştırılmıştır. Bu bölümde ayrıca, çokuluslu işletme yatırımları ile ekonomik gelişme sürecinde kısa sürede hızlı ilerlemeler kaydeden Güney Kore, Türkiye'ye örnek teşkil etmesi bakımından gerek ekonomik yapısı gerekse vergi yapısı açısından bir model olarak ele alınmıştır.

Yukarıda açıkladığımız incelemelerin ışığı altında dördüncü bölümde ilk olarak, Türkiye'deki cumhuriyet öncesi ve sonrası çokuluslu işletme yatırımlarının tarihi gelişimi incelenmiştir. Bu bölümden itibaren Türkiye kanun ve beş yıllık kalkınma planlarında her türlü yabancı ülkede yatırım yapan işletme, yabancı sermaye olarak adlandırıldığı için bizde çokuluslu işletme yerine yabancı sermaye terimini kullandık. İlk önce cumhuriyet öncesi yabancı sermayenin dönemler itibariyle gelişimi araştırılmıştır. Daha sonra cumhuriyet sonrası yabancı sermaye yatırımları incelenirken 1923-1963 dönemi ve 1963 sonrası olarak ikili bir ayırım yapılarak ve planlı dönem başından günümüze kadar olan süre içinde yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve

bu yatırımlara Türkiye Cumhuriyetinin bakış açısı ele alınmıştır. Bu dönemler içinde özellikle yabancı sermayeye sağlanan vergisel teşvikler ve Türk vergi yapısının yabancı sermaye yatırımlarına bakış açısı incelenmiştir.

Araştırmamızın son bölümünde ise günümüzde Türk vergi yapısı içinde Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunları yönünden yabancı sermaye yatırımları, ilk bölümde yapmış olduğumuz ayrıma göre tek tek incelenmiştir. Ayrıca bu uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme türlerine tanınan vergi teşvikleri yanında Türkiye'nin bu tür yatırımlara uyguladığı vergi politikaları da araştırılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise Güney Kore'nin çokuluslu işletmeleri ülkeye çekmede etkili olan vergi politikaları ile Türk vergi yapısı karşılaştırılmıştır ve ayrıca Türk vergi yapısının tarihi yapısı ile bağlantısı kurularak bu günkü hali ile çokuluslu işletme yatırımlarını çekmede etkili ve yeterli olup olmadığı tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA ÇALIŞAN İŞLETMELERİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÇOKULUSLU İŞLETMELER HAKKINDA BAZI BİLGİLER

I. ULUSLARARASI ALANDA ÇALIŞAN İŞLETMELERİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ALMIŞ OLDUKLARI ADLAR

A. ULUSLARARASI ALANDA ÇALIŞAN İŞLETMELERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Uluslararası alanda çalışan işletme kavramı her ne kadar yakın zamanda ortaya çıkmışsa da, bu kavramın oluşumu uzun yıllar almış ve bu günkü duruma gelinceye kadar pek çok dönemden geçmiştir. Çeşitli yazarlar uluslararası alanda çalışan işletmelerin geçirmiş oldukları bu tarihsel evrimi değişik sınıflamalar içerisinde incelemişlerdir. Hays, Korth ve Roudiani üçlüsü bu ayrımı ticaret dönemi, sömürge ve imtiyaz dönemi ve uluslararası dönem olarak üç ayrı dönem şeklinde incelemiştir.¹ Ticaret dönemi XV. YY'da başlayıp

¹ Richard D. Hays, Christopher M. Korth ve Maucher Roudiani. **International Business: An Introductuon to World of the Multinational Firm**, Englewood Cliffs, NJ: Princeton Inc., 1972, s.260.

XVIII. YY'ın ikinci yarısında biten dönem olarak ele alınmıştır. Bu yıllarda özellikle batılı ticaret işletmelerine çeşitli ülkelerce büyük olanaklar sağlanması, batı ülkelerinin üstünlük sağlamasına olanak tanımıştır. Bu dönemin özelliği bazı malların- metaller ve ipek gibi- bazı tacirlerce dış ülkelere alınıp batılı ülkelere gönderilmesi ve bu yolla tacirlerin dış ülkelerde şanslarını denemeleridir.

1850'den II. dünya savaşına kadar olan sömürge ve imtiyaz döneminin başlıca özelliği işletmelerin faaliyetlerini arttırarak kar sağlamanın üstünde politik egemenlik kurmalarıdır. En çok üzerinde durulan sektör tarım ve madencilikdir. I. dünya savaşı ve II. dünya savaşı arasındaki dönemde uluslararası alanda çalışan işletme faaliyetlerinde artışlar görülmüştür. Bunun nedeni, bu yıllarda dış ticareti engelleyici politikaların bırakılmasıdır.

II. dünya savaşı sonrası başlayan dönem uluslararası dönem olarak ele alınmıştır. II. dünya savaşından sonra ortaya çıkan hammadde maliyetleri arasındaki fark, ucuz işgücü, üretim masraflarının değişik ülkelerdeki ucuzluğu vb. faktörler bu dönemin ortaya çıkmasına ve bazı şirketlerin üretim faaliyetlerini dış ülkelere kaydırmalarına neden olmuştur. Bu dönemde yine amaç işletme karını maksimize etmektir, ancak bu işletmelerin üretim faaliyetlerinin ağırlıklı olması bir başka özelliktir.

Bu üçlü ayırmadan biraz daha farklı bir şekilde bir başka ayırmada Cem Alpar tarafından yapılmıştır.² Alpar uluslararası alanda çalışan işletmelerin gelişimini iki döneme

² Cem Alpar, **Çokuluslu İşletmeler ve Kalkınma**, Ankara İktidadi ve Ticari ilimler Akademisi, Ankara, 1978, s. 5-7.

ayırımı ve bu dönemleri sömürge dönemi ve 1950 sonrası olarak isimlendirmiştir. Sömürge dönemi yine 1850 ile II. dünya savaşı sonrası (1950'ye kadar olan dönem) kapsamaktadır. Amaç politik üstünlük sağlamak ve doğal kaynaklardan en ucuz şekilde yararlanmaktır.

1950 sonrası uluslararası sermaye hareketlerinin yapısında önemli değişimler olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerin sentetik hammadde üretimine geçmeleri ve siyasal-sosyal baskıların artışı, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere olan ihtiyacı azaltmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin pazarında oluşan aşırı rekabet ve gelişmekte olan ülkelerin alt yapı yatırımlarının yetersizliği sanayileşmeye doğru giden dünya yapısında bu işletmelerin rekabet özelliğini azaltmıştır. Bu nedenle 1950'lerden sonra ülkelerin ekonomik yapıları ve ekonomiye bağlı sosyal maliyetleri daha fazla önem kazanmıştır.

Genellikle sanayii devrimi pek çok konuda bir dönüm noktası kabul edilir ve ayrımlarda sıklıkla kullanılır. Salera'da bu yönden konuyu ele almış ve endüstri devrimi öncesi ve sonrası olarak uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin tarihi gelişimini incelemiştir.³ Bu ayrımda üzerinde durulan temel amaç sermaye hareketinin yapısındaki farklılıktır.

Dönemsel olarak uluslararası alanlarda çalışan işletmeleri bir başka üç ayrı döneme ayıran yazar Franklin Root'tur.⁴ Yazar bu üç dönemi, ihracat dönemi, yabancı ülkede

³ Virgil Salera, **Multinational Businesses**, Houghton-Mifflin Company, Boston, 1969, s. 15-23.

yatırım dönemi ve çokuluslu müteşebbislik dönemi olarak adlandırmıştır. Yazar her üç dönemde de uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin amaçlarının karlarını maksimize etmek olduğunu savunur. Dönemsel farklılık yaşanmasını üretimde ve tüketimde görülen değişikliklere ve artışlara bağlamıştır.

Yukarıda saydığımız tarihsel gelişim ayrımlarından oldukça farklı bir ayrım Perlmutter tarafından yapılmıştır. Perlmutter uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin tarihi gelişimini, ülkelerin sosya-kültürel yapılarındaki gelişime ve dünya ihtiyaçlarında meydana gelen farklılıklara bağlamıştır.⁵ Perlmutter uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin tarihi gelişimini etnosentrik dönem, polisentrik dönem, geosentrik dönem ve bu üçünün birbirine bağımlı ve uyumlu olarak bir işletmede görüldüğü "EPG dönemi" olmak üzere dörde ayırmıştır.

Etnosentrik yani ana ülke kökenli gelişim süreci daha çok uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin ilk uluslararası alanlara açılmaya başladıkları dönemlerde içinde bulundukları gelişim sürecidir. I. Dünya Savaşı öncesi olarak değerlendirilen dönemde işletmelerin yönetimden pazarlamaya kadar uyguladıkları her türlü strateji ana ülkenin yapısına bağlıdır. Bu dönemde bir başka dikkat çeken nokta işletme personelinin ve yöneticilerinin ana ülke kökenli olması ve dünyanın her tarafına ana ülke personelinin gönderilmesidir.

⁴ Franklin Root, **Entry Strategies for Foreign Markets: From Domestic to International Business**, Amacom-New York, 1977, s. 7-13.

⁵ H.V. Perlmutter, **The Multinational Enterprise in Transition** içinde "The Development of Multinational Corporations", Princeton New Jersey- The Darwin Press, 1972, s. 53-70.

Özellikle II. dünya savaşı sonrası büyük değişiklik gösteren uluslararası alanlarda çalışan işletmeler bu dönemde çok farklı aşamalardan geçmiştir. Etnosentrik yapıda görülen aksaklıklar ve ülkeler arası farklılıkların daha belirgin şekilde ortaya çıkması ile uluslararası alanlarda çalışan işletmeler polisentrik yani yabancı ülke kökenli sürece girmişlerdir. Roma'da Romalılar gibi davran akımının başladığı bu dönemde yerel halkın kendi isteklerini daha iyi bileceği ve bu nedenle üst yöneticiler dahil bütün personelin yabancı ülke kökenli olması gerektiği görüşü hakim olmuştur.

İşletme çıkarlarının ülke çıkarlarının üstüne çıkmaya başlaması ile birlikte ki 1929 buhranı sonrasıdır, geosentrik yani dünya kökenli süreç başlamıştır. Bu süreçteki ana kriter zorlukla bulunan malların üretimini arttırmak, yeni beceriler kazanmak ve ileri teknoloji bilgisi sağlamak amacıyla işletme için en iyi olanı uygulamaktır. Bu amaçlar için kullanılacak personel ve uygulanacak stratejiler spesifik olarak belli bir ülkeye bağlı değildir.

Bu dönemde ortaya çıkan yönetsel ve bilgi akışındaki bir takım aksaklıklar işletmeleri yeni bir süreç içine sürüklemiştir ki bu süreç EPG dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde göze çarpan nokta işletmelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde geosentrik, finansmanda ise etnosentrik davranmalarıdır. Pazarlama faaliyetleri için ana ülkenin gelişmişlik düzeyi önemli rol oynamaktadır. Gelişmiş ülke kökenli uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin yan kuruluşlarında etnosentrik yapı göze çarpmaktadır. Tüketici malları bölümünde polisentrik, sanayi mallarında ise etnosentrik yapı göze

çarpmaktadır. Bu süreçte dikkat çeken nokta ana ülkenin gelişmişlik düzeyinin işletme kararlarında etkili olmaya başlamasıdır.

Yukarıda verdiğimiz çeşitli yazarların ayrımlarını analiz edersek aslında ülkelerin geçirdikleri evreler ile uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin geçirdikleri evreler arasında sıkı bir bağ bulunduğu rahatça görülebilir. Dünyanın hiçbir yerinde değişim süreci içersine girmeyen toplum yoktur. Toplum bilimciler bu değişim sürecini modernleşme olarak nitelendirirler. Modernleşmenin aracı teknoloji ve bununda toplumdaki göstergesi sanayileşmedir. Çeşitli yazarlar bu değişim sürecini değişik şekillerde sınıflamışlardır. Örneğin, Rostow geleneksel toplum, kalkış için ön koşullar, kalkış dönemi, olgunluğa geçiş, kütle tüketimi dönemi ve tüketim ötesi dönem olmak üzere altılı bir ayırım yapmıştır.⁶

Bunun yanında Lerner Daha geniş bir yelpaze içinde üçlü bir ayırım yapmıştır.⁷ Geleneksel toplum olarak adlandırılan ilk dönemde sanayileşme yok denecek kadar azdır. Daha çok tarıma dayalı olan ekonomide ticaret basit düzeydedir. İşte uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin tarihi gelişiminde gördüğümüz ticaret dönemi bu dönem içinde yer alır. Modernleşme sürecinin başlangıcında bulunan toplumlarda az gelişmişlik bilincine varılması ile birlikte yeni bir dönem başlar. Bu bilinçlenme toplumlararası yapısal ve kültürel farklılıkları ortaya çıkartır. Bu dönemi Lerner "geçiş dönemi" olarak adlandırmıştır. Geçiş döneminde toplumlarda sosyal alanda yapılanmalar, ekonomik

⁶ R.R. Rostow, **The Proses of Economic Growth**, Oxford University Press, 1960, s. 311-328.

⁷ D. Lerner, **Passing of Traditional Society**, 3. baskı, The Free Press-New York, 1964, s. 71.

kalkınma için sermaye birikiminin hızlanması, yeni teknolojilerin uygulanması sürecine giriş, alt yapı yatırımlarının hızlanması ve üretimde yeni tekniklerin kullanılması önem kazanır. Bu toplumsal gelişme sürecine bağlı olarak uluslararası alanlarda çalışan işletmelerinde yapılarında değişimler meydana gelmiş, üretim ağırlıklı, teknoloji kullanımı gerektiren uluslararası yatırımlar ağırlık kazanmaya başlamıştır. En son aşama olarak teknoloji düzeyi ileri piyasa için üretim yapılan, alt yapı yatırımları tamamlanmış ve piyasası doymuş olan ülkelerin yer aldığı modern toplum dönemine girilir. Bu dönemde artık uluslararası alanlarda çalışan işletmeler karlarını maksimize etmek, kendilerini geliştirmek için çabalarlar ki bu dönem uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin tarihi gelişiminde uluslararası alanlara giriş dönemi olarak adlandırılır. Uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin günümüzde yer aldığı bu dönemde işletmelerde zaman içersinde değişiklikler göstermekte ve daha karmaşık yapılanmalara gitmektedir. Bu işletmeleri inceleyen çeşitli yazarlar uluslararası alanlarda çalışan işletmeleri çeşitli adlar altında sınıflandırmışlardır. Bundan sonraki kısımda bu işletmeler kısaca incelenecektir.

B. ULUSLARARASI ALANDA ÇALIŞAN İŞLETMELERİN ALMIŞ OLDUKLARI ADLAR

Her ne kadar uluslararası alanda çalışan işletmelerin temelleri çok eskilere dayanıyorsa da ÇÜİ'nin dünya kamuoyunun dikkatlerini üzerlerine çekmeleri 1970'lere doğru başlamıştır. Bu yıllarda başlayan farklı ÇÜİ kavramının geliştirilmesi ve farklı tanımlarının yapılması günümüzde de devam etmektedir. ÇÜİ kavramının farklılaştırılmasının sebebini

Şatiroğlu evrim-oluşum sürecinde toplumların aynı aşamaları geçirmemiş olmasına ve aynı uygarlığa ve kültür düzeyine sahip olmamasına bağlamıştır. Bu nedenle doğduğu ve geliştiği toplumların simgelerini taşıyan kavramların tümünün literatürde tam karşılığının bulunmadığını söyler.⁸ Çalışmamızın bu bölümünde literatürde genel kabul görmüş halleri ile ÇUİ'nin uluslararası alanlarda geçirmiş oldukları evrelere göre almış oldukları adlar ve bunların özellikleri üzerinde durulacaktır.

Richard Robinson, bu işletmeleri geçirmiş oldukları evrim dönemlerine göre dörtlü ayrıma tabi tutmuştur. Bu işletmeler sırasıyla; Uluslararası İşletmeler, Çokuluslu İşletmeler, Uluslaröte İşletmeler ve Uluslarüstü İşletmelerdir.⁹ Bu ayrıma Salera ve Şatiroğlu bir başka uluslararası işletme tipi olan Evrensel veya diğer yaygın adı ile Dünya İşletmelerini eklemiştir. ^{Bunlar} Şimdi sırası ile bu işletme kavramlarını daha ayrıntılı bir şekilde inceleyelim.

1. Uluslararası İşletme (International Corporations)'nin tanımını Robinson "uluslararası faaliyetlerin bir merkezde birleştirildiği ve yabancı bir pazara girmek amacıyla doğrudan yatırımlar dahil her türlü imkandan yararlanmak arzusunda olan işletmelerdir"¹⁰ şeklinde yapmıştır. Her ne kadar işletmeye mülkiyet ve yönetim bakımından birden fazla ülkenin dahil olabileceği izlenimi veriliyorsa da bu özelliğin çokuluslu kavramındaki kadar üzerinde durulmamıştır. Bu bir belirsizlik yaratır ve bu belirsizlik nedeniyle uluslararası

⁸ Şatiroğlu. age. s. 8-11.

⁹ R. Robinson, **International Business Policy**, New York, 1964, s. 23.

¹⁰ Robinson. age. s.23.

işletme kavramından genellikle bölüm ya da şube düzeyindeki faaliyetleri bir merkez etrafında toplayan ve direk yatırım dahil yabancı pazara girmek için tüm potansiyel stratejileri düşünen işletme tipi anlaşılmaktadır. Bu tür bir firma için ulusal sınırlar ötesindeki pazarlara girmek önemli olup, buralarda üretimde bulunmak zorunda değildir. Görüldüğü gibi bu kavram uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin günümüz koşulları içindeki en az bir yönünü göstermekte ya da belirli özelliklerine ağırlık vermektedir. Uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin faaliyette bulundukları ülkelerin sayılarının çoğalması ve buna paralel olarak ulusal ve uluslararası konularda ekonomik ve politik güçlerin artması literatürde daha yeni bir kavramın; "evrensel işletme"nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2. *Çokuluslu işletme (Multinational corporation)* kavramı bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. ÇÜİ yapı ve potitika olarak yabancı faaliyetler ile yerel faaliyetler arasında bir farkın gözetilmediği ve yöneticilerin işletme hedeflerine varmak için işletme kaynaklarını ülkenin milli sınırlarını dikkate almayacak şekilde dağıtma isteği olan işletmelerdir.¹¹ Bu tür işletmelerde yatırım üretim alanlarına ve organizasyon gibi konularda yönetim, karar alma, yetki ve sorumluluğun bağlı kuruluşlar arasında bir dağıtıma tabi tutulduğu gözlemlense de az gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin buradaki uzantılarına karar alma yetkisini devretmeleri söz konusu olamaz. O halde ÇÜİ kavramı her ne kadar günümüz işletmelerini tanımlamaya daha yakın ise de bazı yönleri ile özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki faaliyetleri yönünden

¹¹ Robinson. age. s. 25.

tanımın tam olarak anlamı vermediği açıktır. Bunun ötesinde geliştirilmiş daha başka tanımlarda vardır. Ancak bu tür tanımlamalar içine giren işletmelerin ana ülkesi (home country) gelişmiş kapitalist ülkelerdir ki bu işletmelerin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki faaliyetlerine daha dikkatli bakmakta yarar vardır.

3. *Uluslaröte işletme (Transnational corporations)* farklı milliyetteki kişilerin sahip olduğu ve yönettiği işletmelerdir. Bu durumda ne ana işletme vardır ne de işletmenin belli bir yerel pazarı mevcuttur. Bu tür işletmelerin çoğunluğu Avrupa kökenlidir. Yöneticileri çok uluslu nitelik gösteren bu tür işletmelerin karar verme mekanizması merkezileştirilmiştir, fakat herhangi bir ulusa bağımlı değildir.

4. *Uluslarüstü işletme (Supranational corporation)*, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir organ tarafından tescil ve kontrol edilen ve bu organa vergi ödemek suretiyle hukuki olarak milliyetini ortadan kaldıran işletmelerdir.¹² Az destek gören bir başka işletme işletme şeklidir. Bu kavramda üzerinde durulan nokta bu tür işletmelerin uluslararası bir örgüt tarafından kuruluşunun tescil edilmesi ve hukuken hiçbir devlete bağlı olmamasıdır. Bu tür işletmeler için "global ortaklık" veya "Dünya ortaklığı" kavramlarının da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlarla ifade edilmek istenen "Avrupa Ortaklığına" benzer biçimde fakat evrensel düzeyde bir ortaklık tipi yaratmaktır. Her ne kadar çeşitli yazarlarca bu tür bir işletme modelinin oluşturulması üzerinde fikir birliğine varılmışsa da, uluslararası alanlarda çalışan işletmeler açısından

¹² Robinson. age. s. 28.

bu tür bir ortaklık modelinin yakın bir gelecekte gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.¹³

5. *Evrensel İşletme (Global Corporations)*'nin özellikleri Salere tarafından şöyle özetlenmektedir. "Evrensel işletme yerel işletmeler ile uluslararası alanlarda çalışan işletmeler arasındaki ayrımı ortadan kaldırır ve çoğunlukla yerel faaliyetleri evrensel boyutlara yaymak suretiyle faaliyetlerini sürdürür. ... Ayrıca işletmelerin yönetim kurulu üyelerinin herbiri uluslararası sorumluluk taşır ve faaliyetler coğrafi sınırlarla organize edilip, yönetim kadrosu fonksiyonel ve üretimsel uzmanlıklardan çok bölgesel uzmanlıklara göre faaliyetlerini yürütür."¹⁴ Görüldüğü gibi evrensel işletme kavramı olarak ulus deyimini içermez. işletme ulusal kökenli olsa dahi uluslararası politik sınırların kalkmış olduğu bir aşamada kullanılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle kavram doğmakta olan ya da gerçekleşmesi özlenen yeni bir dünya ekonomik ve politik gücü sistem olarak algılamaktadır. Ancak genel görünüm uluslararası politik sınırların kalkmasından çok korunması yönündedir. Burada dikkat çeken konu yerel faaliyetlerle uluslararası faaliyetlerin birbirinden tam olarak ayrılmış olmasıdır. Zaman içerisinde sınırların aşılıp, bir takım gelişen olanaklar çerçevesi içerisinde ülkelerin yapılarının değişmesi, uluslararası alanlarda çalışan işletmelerin yapılarında değişiklik yaratmıştır.

¹³ Haluk A. Kabaalioğlu, "Çok Uluslu İşletme ve Bazı Tanım Denemeleri", İşletme Fakültesi Yayını, Cilt VI, S:2, Kasım 1977, s. 243-263.

¹⁴ Virgil Salera, **Multinational Business**, Houghton Mifflin Comp.-Boston, 1969, s.11

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız uluslararası alanda çalışan beş işletme şekli geçirmiş oldukları evrelere göre farklı adlar almıştır. Hepsinin en önemli ortak özelliği ulusal sınırlar dışında faaliyetlerini yürütmeleridir. Farklılaştıkları nokta ise bu faaliyetlerin yürütülme şeklidir. Bu işletme türleri içinden açıklamaya çalıştığımız ilk dört kavramı, son kavram olan uluslarüstü işletmeden ayıran en başlıca özellik ise vergilendirilme şekilleridir. İlk dört kavram içine giren herhangi bir uluslararası işletme ya ana ülke ya da faaliyet gösterdikleri ülkenin vergi kanunlarına bağlı kalırken, uluslarüstü işletme uluslararası bir anlaşma ile kurulan organa vergi ödeyecektir. Daha sonraki bölümlerde ülkelerin uluslararası işletmeler vergilendirme yolları ve çeşitli vergi teşvikleri üzerinde durulacaktır.

II. ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN TANIMI

Çokuluslu işletmeler (ÇÜİ) kavramı son yıllarda yaygınlaşmış ve çeşitli çevreler tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. ÇÜİ'nin tanımı yapılırken terminolojide pekçok farklılık ortaya çıkmıştır. Yurtdışı faaliyetleri bulunan işletmelerin yapılarında ve özelliklerinde zaman içersinde meydana gelen değişiklikler sonucu uluslararası işletme kavramından farklı olarak geliştirilen ÇÜİ kavramı henüz literatürde tam olarak açıklık kazanamamıştır. Çeşitli yazarlar bu tür işletmeler için anlamları birbirine yakın farklı kavramlar kullanmaktadırlar. Birbirine yakın olan bu kavramlara örnek olarak; dünya işletmeleri (global corporations), uluslarüstü işletmeler (supranational corporations), uluslaröte işletmeler (translational corporations) vb. verilebilir.

Uluslararası işletme denilince üretim faaliyetini yurtdışında yapan işletmelerden çok ithalat-ihracat faaliyetinde bulunan işletmeler anlaşılmaktadır. Ancak ülkelerin ekonomik yapılarında meydana gelen değişiklikler ve bunlara bağlı olarak yurtdışında faaliyet gösteren ve değişik ülkelerle ilişkide bulunan işletmelerin yapılarında meydana gelen değişiklikler uluslararası işletme kavramını yetersiz hale getirmiştir. Fayerweather uluslararası işletmeyi, " bir ya da daha fazla ülkede mal ve hizmet alıp satan, bunun yanında kuruluş yeri olarak tek bir ülke seçen işletmelerdir"¹⁵ şeklinde tanımlamıştır. Globerman ise uluslararası işletme kavramını geliştirerek ÇUI için şu tanımlı kullanmıştır: "birden fazla ülkede ve diğer ülkeler ile hertürlü faaliyette bulunan işletmeler"¹⁶

Görülüyor ki ilk ÇUI'nin tanımları detaylı bir şekilde işletme faaliyeti ve yapısı üzerinde durmamaktadır. Kısaca her türlü yurtdışı faaliyette bulunan işletme çok uluslu sayılmamaktadır. Oysa günümüzde işletmeler yurtdışında ve aynı anda birden fazla ülkede yatırım yapmakta ve hatta üretimlerini sürdürmektedir. Böylece, daha sonraları uluslararası işletmelerin yurtdışında yatırım yapmaları ve üretim faaliyetinde bulunmaları, uluslararası işletme kavramının yetersiz kalmasına sebep olmuş ve yeni kavramların oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugünkü durumuyla ÇUI ülke içi faaliyetlerin ulusal sınırlar dışına taşması olmadığı gibi ileri yönetim tekniklerinin ülke dışındaki basit bir uygulamasıda değildir.

¹⁵ John Fayerweather, **International Business Management: A Conceptual Framework**, NewYork:McGraw Hill, 1969, s. 5.

¹⁶ Stephen Globerman, **Fadamentals of International Business Manegement**, Printice/Hall International Inc.-New Jersey, 1986, s.2.

Öyleyse hangi tip işletmeleri ÇUI olarak kabul edeceğimizi bugün çeşitli yazarlarca da üzerinde durulan bazı ölçütlere bağlamak faydalı olacaktır¹⁷. Bu ölçütlerden ilki, iki ya da daha fazla ülkede faaliyet göstermedir. Ancak, tek başına bu ölçüt uluslararası işletme tanımından farklı bir anlam vermediği için yeterli olmamaktadır. İkinci ölçüt, operasyonların büyüklüğüdür. Bu işletmelerin sosyal, siyasal ve hukuki yönlerden farklılık arz eden ülkelerdeki yatırım yapma, lisanslandırılma, vergilendirilme, araştırma ve geliştirme gibi değişik faaliyetlerin arasında sıkı bir merkezi koordinasyon ve karar verme mekanizmasının bulunmasını gerektirir. İşte operasyonların bütünlüğünün sağlanmasını ÇUI'nı tanımlamasında ön planda tutan yaklaşımın özü buradadır. Ancak, bu ölçüt çok uluslu olma niteliğinin başlangıç özelliğinden birisidir. Sürecin tamamlanması işletme büyüklüğünün sağlanması, işletme amaç ve politikası açısından karar verme ve kontrol mekanizmasının merkezileşmesi ve temel faaliyetlerin entegrasyonuna bağlıdır. Bu da bizi bir üçüncü ölçüte bağlar ki, bu ölçüt işletmelerin ekonomik ve mali gücüdür. Bu ölçütün üzerinde durduğu nokta bir işletmenin gelir yaratıcı bir faaliyette bulunması ve hatta bunu birden fazla ülkede gerçekleştiriyor olmasıdır. Bu ölçütü eksik kılan nokta işletme faaliyetlerinin niteliği ve bunların nerelerde sürdürüldüğü kriterine önem vermeksizin sadece ciro gibi fiziki değerlerin

¹⁷ Bkz. ayrıntılı bilgi için:

İnan Özalp, **Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi**, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.

Cem Alpar, **Çokuluslu İşletmeler ve Kalkınma**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1978.

Kadir D. Şatıroğlu, **Çokuluslu İşletmeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.

karşılaştırılmasıdır. Aslında işletmenin sınırötesi faaliyetlerinde bir ayrım gözetilmez. Bu durumda sınırötesinde sadece ithalat-ihracat yapmak suretiyle faaliyette bulunan işletmelerde bu ölçüt içinde yer alabilir. Bu durumda bir dördüncü ölçüt olan ülke dışında mülkiyet ortaya çıkar. Ülke dışında çeşitli kuruluşlara sahip olma sıfatıyla yönetmek çokuluslu olmak için bir ölçü kabul edilebilir. Ancak, burada tartışılan konu paylaşılan mülkiyet oranının ne kadar olacağıdır. ÇUI'in mülkiyet oranının yabancı ülkelerdeki işletmelerin yabancı ortaklarının mülkiyet oranından fazla olması istenen bir durumdur. Bu istenen orandan az olduğu durumlarda ÇUI olarak sayılıp sayılmayacağı tartışılan bir konu olduğu için bu ölçütte tek başına yeterli değildir. Bir başka ölçü olarak işletmelerin üst yönetiminin milliyeti kullanılmaktadır. Bu beşinci ölçüt, "dünya vatandaşlığı" ilkesine dayanır ve amaç tek bir ülkenin çıkarları değil, işletmenin faaliyet gösterdiği tüm ülkelerin çıkarlarının düşünülmesi yoluyla enternasyonal bir yapı ve görüşe ulaşılmasıdır. Bu yaklaşımın önerdiği yapıya sahip olursa bile işletme üst düzey yönetiminde yer alma imkanı vermeksizin sadece faaliyette bulunulan ülkelere yöneticiler seçmek ve onları çoğunlukla vatandaşı bulunduğu ülkede tutmak bir işletmenin çok uluslu olduğu anlamına gelmez. İşletme herşeyden önce riski dağıtmak, başka pazarlara girmek ve bu amaçlarda işletme merkezinde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açıdan pek iyi bilinmeyen toplumlarda bulunan yatırımların yöneticilerinden hukuki ve bürokratik engellerin aşılmasında yararlanmak zorundadır.

Bütün bu ölçütlere bakıldığında tek tek hiçbirisi bize ÇUI'i tanımlamak için yeterli değildir. Bu nedenle bu ölçütlerin ya bir kısmı ya da tamamını içine alacak şekilde yapılan tanımları incelemek gerekir. Örneğin, Alpar ÇUI'i, "yatırım faaliyetlerini birden

fazla ÷lkede s÷rd÷ren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla baēlı şirketlerin kararlarını etkileyen işletmelerdir"¹⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Bunun yanında United Nations Department of Economics and Social Affairs tarafından yapılmış olan ve pekçok yazarlarca kullanılan tanım ise daha geniş bir ÇUI'in tanımı vermektedir.¹⁹ Bu tanıma göre; "ÇUI büyük çaplı, çok sayıda ÷lkede operasyonları bulunan, çeşitli milliyetlere sahip işgücü ve finansal kaynaklara açık, ihracat ya da teknoloji transferi ile çalışmaktan çok faaliyetlerini ve üretimlerini kendi kontrolleri altında tutan işletmelerdir."

Bu tanımlara göre bir işletmenin ÇUI olarak sayılabilmesi için büyük ölçekli işletme olması, birçok ÷lkede faaliyet göstermesi, personelin çeşitli milletlerden oluşması, finansal kaynaklarını çeşitli ÷lkelerden elde ediyor olması ve üretimlerini kendilerinin kontrolü altında yürütmeleri özelliklerini göstermesi gerekir. Bazı yazarlar yukarıda vermiş olduğumuz ÇUI tanımının (veya tanımlarının) artık günümüzde yetersiz kaldığını savunmaktadırlar. İşletmelerin faaliyetlerinin çeşitlenmesi ve yurtdışı ilişkilerinin farklı boyutlar kazanması ÇUI'in kavramının da artık yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu nedenle ÇUI'in tanımına daha farklı boyutlar ekleme yoluyla kavramda da farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır.

¹⁸ Alpar, age. s. 28.

¹⁹ **Multinational Corporations in World Development**, United Nations Department of Economics and Social Affairs, ST/ECA/190, 1973, s. 5.

III. ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN ÇALIŞMA ŞEKİLLERİ

Ülkeler arası iletişimin gittikçe artması ve birbirleri ile daha sıkı bir iletişime girmeleri, bu ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak pazar yapıları birbirinden etkilenmektedir. Özellikle gelişmiş dış pazarlarda daha fazla avantaj sağlamayı amaçlamış ÇUI kendilerini geliştirmek, karlarını arttırmak amacıyla ülke dışı faaliyetlere daha da fazla yönelmeye başlamışlardır. İşletmelerin temel amacı uzun dönemde karlarını en yüksek düzeye çıkartmak olduğu için iç pazarın doyduğu ülkelerin işletmeleri bu amaçlarına ulaşmak üzere yurt dışında faaliyetlere yönelmektedirler. Yurtdışı faaliyetlerde genellikle karar verilmesi gereken en önemli nokta ne tür bir faaliyet gösterileceğidir. Richard Caves ÇUI'i birer sermaye hakemi (arbitrager) olarak değerlendirir. Bunun da işletmenin büyüklüğüne, güçlülüğüne ve yapısına bağlı olarak üç yolla yapılabileceğini söyler. Bunlar; ithalat- ihracat yapmak, yavru işletme kurmak, hisse senedi yatırımı yapmaktır.²⁰ Bu yurtdışında faaliyet gösterme yollarını üçlü şekilde inceleyen yazarlardan Globerman,²¹ ithalat-ihracat, tam sahiplik, hisselerin büyük bir kısmına sahip Yavru İşletme oluşturulması yolu ile dışa açılım sınıflaması yaparken, Cem Alpar²² ayrımı daha değişik yönden ele alıp, geriye bağlantılı üretim faaliyeti

²⁰ Richard E. Caves, **Entry Strategies for Foreign Markets: From Domestic to International Businesses**, Amacom, 1977, s. 32.

²¹ Globerman. age, s. 10.

²² Alpar, age, s. 26.

yapmak, ileriye bağlantılı üretim faaliyeti yapmak, yatay bağlantılı üretim faaliyeti yapmak suretiyle yurtdışına açılan işletmeler sınıflaması yapmıştır. Biz ise çalışmamızda ikili bir ayırım yaparak ÇUİ'yi ilk önce dolaylı yolu seçip ülke dışında yönetim faaliyeti gerektirmeyen ve uluslararası pazarda yer alan işletmeler ve sonra doğrudan yatırım yaparak ve yönetimi ele alarak kurulan işletmeler olarak inceleyeceğiz. Bu ikili ayırımda kendi içersinde alt başlıklara ayıracağız.

A. DOLAYLI YATIRIMLAR

Çokuluslu işletmelerin dolaylı yatırım şekillerini şu şekilde inceleyebiliriz.

1. *İthalat-İhracat (Export-Import)* yolu ile dışa açılma, işletmelerin dış pazarı tanınmaları, kendilerini ve mallarını tanıtılmaları bakımından önemlidir. Ülke dışında faaliyet gösterme biçimlerinden en kolay ve basit olan biçimdir. İthalat ve ihracat faaliyetlerinde iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki risklerin en düşük düzeyde olması, ikincisi ise işletmenin yönetim yapısında bir değişiklik yapılmasına gerek olmamasıdır. Bunun yanında, gümrük tarifeleri, kotalar vb. zorluklarla karşılaşılabilceği de gözardı edilmemelidir.²³ Bu durumda ithalat-ihracat'ta ülkeye bağlı sahiplik alarak ithalat yapan aracılarn kullanımı mı, komisyonlu acentaların kullanımı mı, yoksa yabancı ülkelere satış bürosu ya da ithalat bölümleri adı altında işletmede bölüm açıp direk ithalatla mı bulunulmalı sorularının cevabı aranmalıdır. Aracı

²³ Caves. age. s. 35.

kullanarak yapılan ithalat, pazara yeni girmekte olan işletmeler için avantajlıdır ve pazarı iyi bilen bir aracı ile risk daha da azaltılır. Doğrudan işletme personeli ile ithalat yapmada şu iki durum ortaya çıktığı zaman işletme karlı olabilir. Bunlardan ilki işletme personeli ile ithalat yolu maliyetin daha düşük olması, ikincisi ürün satışının az sayıda müşteriye hitap etmesidir.²⁴

2. *Portföy yatırımları (Portfolio Investment)* belirsizlik ve riskin azaltılmasını hedefler. Hukuki engellerin olmadığı ülkelerde ÇUI diğer bir ülkedeki işletme veya devlet kuruluşuna ait hisse senedi almasıdır. Ülke fonları gibi, yatırımcının portföyünü geliştiren, fakat yatırım faaliyetleri, performansı ve varlıkların yönetimi konusunda doğrudan kontrol imkanı vermeyen dolaylı yatırımlardır. Bu faaliyet biçimi işletmenin elinde bulunan sermaye fazlasını diğer ülkelerde yüksek kar getirecek alana yatırarak sermaye karlılığını arttırmak için başvurduğu bir yoldur. Portföy yatırımlarında üç unsur etkili olmaktadır. Bunlar, yatırım alanı ve ülkeler açısından faiz ve risk farklılıkları, bu farklılıklar arasındaki değişiklikler, portföyün bunlara bağımlı olarak uluslararası yatırımlara dağılımıdır.²⁵ Portföy yatırımları amacının yatırım yapmaktan çok işletmelerin kendi hisse senetlerini ve borç senetlerini satmaları yolu ile finansal destek sağlamak olduğunu ileri süren görüşlerde vardır. Ancak bu yatırım şeklinin çok uluslaşma için bir başlangıç olarak görülmesi ve işletmelerin evrenselleşmesine ilk adım olacağı da gözardı edilmemelidir.²⁶

²⁴ Fred, J. Weston, and Bart W. Sorge, *International Managerial Finance*, Richard D. Irwin, Inc. Illinois, 1975, s. 252.

²⁵ Şatiroğlu. age, s. 113.

3. *Lisans anlaşmaları (Lisansing)* işletmelerin dışa açılma girişimlerinde en yaygın biçimde tercih ettikleri yollardan birisidir. ÇÜİ belirli bir teknolojiyi kullanma hakkını yerel pazarda üretim ve pazarlamadan sorumlu bir yerel firmaya devreder. İşletmeler teknolojilerini, ticari markalarını veya diğer avantajlı oldukları noktaları daha fazla kar sağlamak amacıyla satarlar. Doğrudan yatırımların veya ithalatın mümkün olmadığı, ekonomik, sosyal ya da siyasal risklerin fazla olduğu, pazarın daha büyük yatırımları gerektirmeyecek kadar küçük olduğu veya pazarın denenmesi gerektiği durumlarda lisans anlaşmalarına gidilmektedir.²⁷ Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik kolonileşmeyi engelleme amacı ile lisans anlaşmalarını tercih ederken, dışa açılmayı isteyen işletmeler de doğrudan yatırımların yasaklandığı ülkelerde lisans anlaşmalarını tercih etmektedirler. Bazı durumlarda az bir sahiplik payı ile lisans anlaşması yapıldığı ve yerel işletme ile ortak çalışıldığıda görülmektedir. Bu durum hem yerel işletmenin gelecek için daha fazla bilgi sahibi olmasını hem de mal üzerindeki denetimin kaybedilmemesini sağlar. Ayrıca ÇÜİ zaman zaman lisans anlaşmaları yolu ile yerel işletmelerin hisselerini de ele geçirebilmektedirler.²⁸ Lisans anlaşması imzalayan işletme hiçbir zaman teknolojisini aktarmaz. Amaç hiçbir zaman gelecekte rakip olabilecek işletme yaratmamaktır. Lisans imzalayan yerel taraf için iki önemli

²⁶ P.J. Buckley, and M. Casson, *The Future of the Multinational Enterprise*, Mac Millan, 1976, s.82.

²⁷ Alpar. age, s. 190.

²⁸ Mustafa Tanyeri, *Yabancı yatırımların özendirilmesi*, İşletme Yönetimi ve Kalkınma Araştırmaları Dizisi: 1, Ege Genç İşadamları Derneği, Eylül, 1992, s. 16.

avantaj vardır. Birincisi teknoloji geliştirmektense ele geçirmenin daha ucuz olacağı, ikincisi, diğer yetenekler ile birleştirildiğinde ülke içinde faaliyet gösteren işletmeler karşısında üstünlük elde etmiş olmaktır.²⁹ Bu nedenle teknoloji transfer eden işletme açısından yerel teknoloji hakkında biraz ön bilgi edinme, teknolojik yeteneğe sahip olma ve neye ihtiyaç duyulduğunu önceden tesbit etme çok önemlidir.

4. *İmtiyazlı işletme (Franchising)* anlaşmalarında yabancı ülkedeki imtiyazlı işletme ÇUİ'nin sahip olduğu bir takım özelliklerini kullanma hakkını elde eder. Ana işletmenin belirlediği süre ve koşullar altında ürün veya hizmet ile bilgi, organizasyon, yönetim vb. konularda yabancı ülkedeki işletmeye tanıdığı imtiyazdır. Buna karşılık imtiyazlı işletme ana işletmeye kuruluş için belli bir satın alma ödeneği verir ve/veya kullanım hakkı için kira öder. Bu yolla yabancı pazara giren işletmeler hiçbir maddi yatırım yapmadan kendi isimlerini taşıyan işyerlerine sahip olmuş olurlar.³⁰

5. *Yönetimsel anlaşmalar (Managerial Contract)*, ÇUİ'nin yönetim fonksiyonunu bir anlaşma ile yabancı bir işletmeye satmasıdır. Tüm bir işletmenin yönetiminden belli bir proje yönetimine kadar uzanan sorumluluk çerçevesinde işletmenin yönetim yapısı veya kadrosunu kiralamasıdır. En çok görülen şekli, yerel personelin eğitimi için imzalanan yönetimsel anlaşmalardır. Bunun içinde ya ÇUİ'nin personeli için bir ödeme yapılır veya bu personel için ana işletmeye kira ödenir. Ayrıca, özel anlaşmalarla sadece yönetimsel

²⁹ Şatroğlu. age, s. 182.

³⁰ Osman Berat Gürzumar, **Franchise Sözleşmeleri ve Bu Sözleşmelerin Temelini Oluşturan "Sistem"lerin Hukukun Korunması**, Beta Basım Yayın Dağıtım Aş.-İstanbul, 1995, s. 36.

yapının kiralandığı ÇUI'den mal alımı şartıda kullanılan bir yöntemdir. Bu anlaşmanın ülkenin ithalat izinlerine bağlı olarak değişim göstereceği unutulmamalıdır.³¹

Ülke dışında, yatırım yapan ÇUI, endüstriyel yapıya ve uzun dönem stratejilerine bağlı olarak doğrudan yatırımlarda bulunabilir. Daha fazla risk yükleyen ve sermayeyi bağlayıcı nitelikte olan bu tür yatırımlara gidilmeden önce ÇUI merkezlerince gerçekçi ve tutarlı varsayımlar altında araştırma yapılması gerekir. Yurt dışında yönetim faaliyetini de yürütmeyi gerektiren bu tür yatırımlarda risk faktörü çok daha önemlidir.

B. DOĞRUDAN YATIRIMLAR

Çok Uluslu İşletmeler ayrıca aşağıda açıklanan yolları seçmek suretiyle doğrudan yatırım yapmaktadırlar.

1. *Şube açma (Branch)*, özellikle başarılı bir ithalat işletmesi olan ÇUI yabancı ülkede şube açma yoluna gider.³² Şube açmanın ÇUI'e getirdiği pek çok avantaj vardır. Bunlar, yabancı ülke pazarına doğrudan girme yolu ile pazarı tam olarak tanıma ve tam sahiplik, bu vesile ile de ihtiyaç duyulan malı tam olarak anlama ve buna göre malı üretmektir. Bu nedenle mülkiyet stratejisi üzerinde durulması gerekir. Mülkiyet payı hissedarlar grubunun işletme üzerinde alacağı kararlarda etkili olmakta ve yönetim üzerinde bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Şube açmada ÇUI'in hisse payı olarak

³¹ Globerman. age, s. 11.

³² Weston. age, s. 251.

seçenekleri şunlardır; %100 mülkiyet sahibi olma, %50 mülkiyet sahibi olma, %50'nin üstünde mülkiyet sahibi olma ve %50'nin altında mülkiyet sahibi olma. ÇUI şubelerinin %100 mülkiyet payını elinde tutmasının amaçları; yerel ortaklara güvenin yetersizliği, yerel yöneticilerin yönetim yeteneğinin bulunmaması, yerel işletmelerin yapılarının uygunsuzluğu, yerli ortaklarla sürtüşme ve anlaşılamama olasılığının varlığıdır.³³ Bu nedenle ana merkeze bağlı dış üretim birimlerindeki mülkiyetin dağılımına bağlı olarak karar ve kontrol mekanizmasına getireceği sınırlamalar yüzünden ÇUI, endüstriye bağlı olarak değişmekle birlikte şubelerin %100 sahipliğini tercih ederler.

2. *Ortak işletme (Joint Venture)* bazı durumlarda ÇUI'e avantajlar sağlar. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ölkelerde ÇUI yatırımlarında %100 sahiplik istenmez. Bu durumda iş ortaklığı biçiminde faaliyet göstererek yabancı ölkeye girmek ÇUI açısından daha uygundur. Bunun dışında ÇUI'i ortak işletme kurmaya iten diğer bazı nedenler arasında hammadde, personel ve pazarlama kolaylığı, ölkelerarası farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan imkanları değerlendirmeden meydana gelecek olumsuzluklardan uzaklaşmak, evsahibi ölkelerle daha iyi bir iletişime geçilmesi, rekabet durumunda yeni bir pazarda olmanın verdiği dezavantajları ortadan kaldırmak gibi özellikler sayılabilir.³⁴ Bu tür engellerin açılması için yerel işletme veya kamu kuruluşları ile ortak işletme kurma yoluna gidilmiştir. Ortak işletme kurmada hiçbir tarafın %100 sahipliği söz konusu değildir.

³³ şatiroğlu. age, s. 183-184.

³⁴ Tanyeri. age, s. 17.

3. *İşletme satın almak (buying a domestic corporation)* . Günümüzde yeni bir işletme kurmaktansa yabancı ülkede kurulmuş olan bir işletmeyi tüm borçları ve varlıkları ile birlikte satın alma yolunu seçen pek çok işletme vardır. Karlarını arttırmak veya işletmeyi büyütmek amacı ile ayrı veya aynı dalda faaliyet gösteren daha küçük işletmeleri veya daha önce anlaşmalar yolu ile iş yapmış işletmeleri satın alarak genişleyen pek çok ÇÜİ vardır. İşletme satın alma yolu dört şekilde sınıflanabilir, birincisi dikey olarak adlandırılan ve ürün dizisi (product line) ve pazarıda aynı olan işletme alımı, ikincisi yatay yani alımı yapan işletmeye yan sanayi olacak bir işletmenin alımı, üçüncüsü ortak merkezli (concentric) yani aynı pazara başka teknoloji ile üretilmiş mal ya da aynı teknoloji ile üretilmiş malı farklı pazara satan işletmenin satın alınması, dördüncüsü de holding (conglomerate) oluşturma adı verilen tamamiyle başka sektörden olan bir işletmenin satın alınmasıdır.³⁵ Yabancı işletme satın almanın en büyük nedeni yönetim serbestliği yani kararlarda serbestlik kazanmaktır. Ayrıca yabancı bir ülkede yeni bir işletme satın almanın nedenlerini şöyle sıralayabiliriz. İlki, halihazırda pazarını oluşturmuş bir işletme sahibi olmak, ikincisi sağlanması zor ya da pahalı bazı kaynakları kolaylıkla ele geçirmek, üçüncüsü işletmenin diğer faaliyetleri için düzenli ve olumlu etki yaratması ve dördüncüsü de yeni bir işletmenin kurulmasındansa var olan bir işletmeyi satın almanın daha ucuza mal olacağıdır. Bunun dışında istenilen işletme özelliklerini tam bulamama veya bulunsa bile alım-satımda anlaşamama olasılıkları da dezavantaj olarak görülebilir.³⁶

³⁵ Alpar. age, s. 26.

³⁶ Caves. age, s. 21.

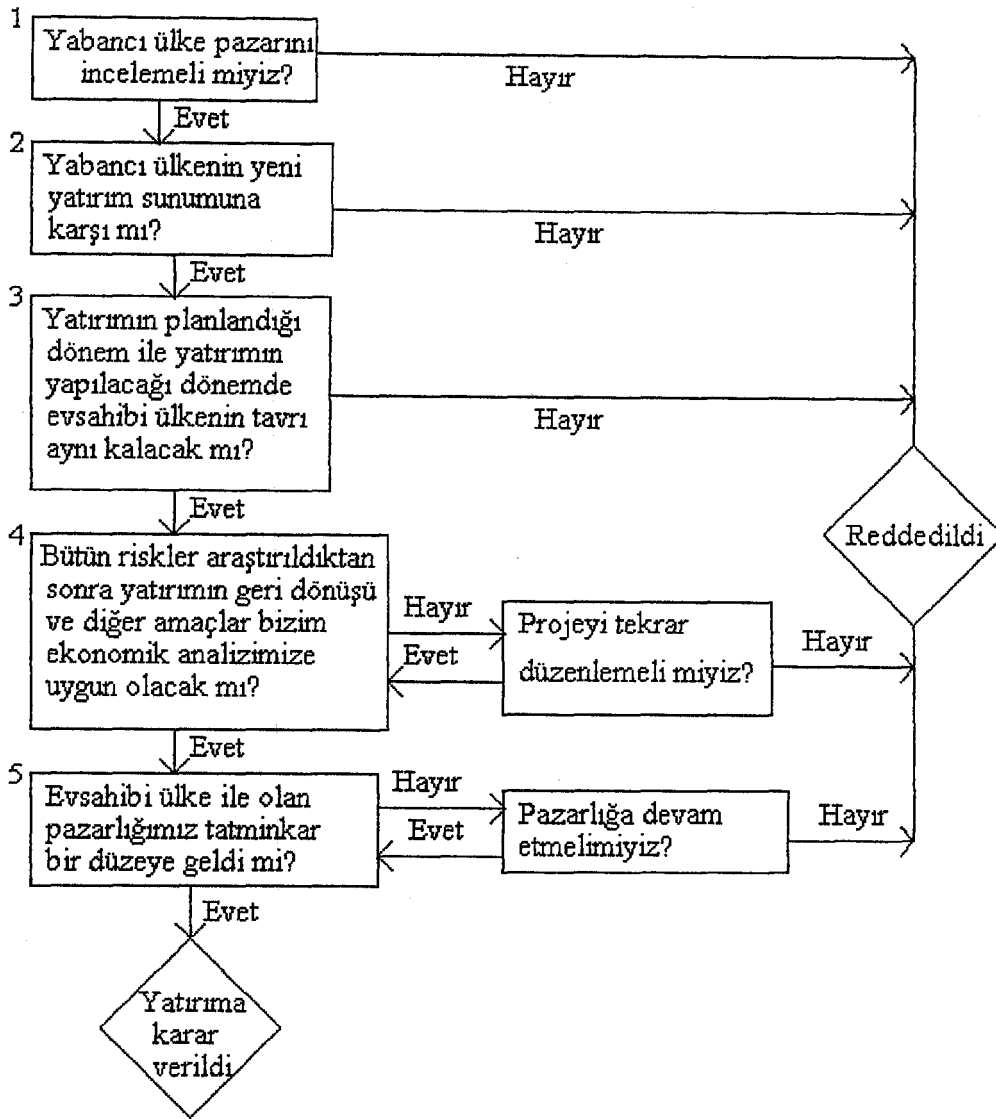
4. *Tam sahiplik (Foreign Direct Investment)*, ÇUI'in yeni bir üretim yapmak veya hizmet sunmak amacı ile yabancı ülke pazarına girip burada yatırım yapmasıdır.³⁷ Daha çok halihazırda istenilen özellikte bir işletmenin bulunup, satın alınamaması halinde ortaya çıkan bir durum olmasına rağmen özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, eğer kanuni bir engel yok ise, en çok başvurulacak yoldur. Nedeni ise bu tür ülkelerdeki teknoloji ve yatırımlardaki yetersizliktir. ÇUI açısından en fazla riski olan yatırım şeklidir. Genellikle çok kar potansiyeline sahip olduğu görülen yerel pazarlar için geçerlidir.

IV. ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN ÇEŞİTLİ STRATEJİLERİ

İster dolaylı ister doğrudan olsun ÇUI'in yatırım kararlarında ilk olarak yapılması gereken gidilecek pazarın incelenmesidir. Bundan sonra pazara hangi yolla-şube açma, ortak işletme kurma vb.- girileceği araştırılacaktır. Bu tür bir araştırma için ya işletme içinden yada dışarıdan bu işi profesyonel olarak yürütenler tarafından oluşturulacak bir grup hazırlanır. Araştırma grubu bütün politik, ekonomik, sosyo-kültürel faktör ve etkenleri inceler ve karlılık ve yatırımın güvencesi konusunda bilgi toplar. Bu tür bir incelemede araştırma grubu sıklıkla ÇUI ile ilişkiye girer ve proje tamamlanıncaya kadar sıkı bir çalışma ile ÇUI'in kararında yardımcı olur. Bu durumda eğer aşamalar içinde bir aksaklık olur ve proje başarısızlığa uğrarsa yeni bir proje üretme daha kolay ve daha az maliyetli olacaktır. Bu noktada ilk araştırılan konular hedef

³⁷ Tanyeri. age, s. 18.

Ülkede karşılaşılabılınacak çeşitli stratejileri ile ilgili risklerdir. Bu riskler belirlenip cevapları alındıktan sonra hedef ülke ile girişilecek pazarlık önem kazanır. Pazarlık sırasında projede bazı değişiklikler istenebilir. Bu değişiklikler ekonomik yönden yeni bir analiz gerektirebilir. Eğer bu noktalarda fikir birliğine varılırsa işletme yatırım yapma kararı üzerinde çalışmalara başlayabilir. Bu tür bir araştırmanın aşamaları Wicks ve Philippatas tarafından bir şema ile gösterilmiştir.

Tablo 1: Marie E. Wicks Kelly & George C. Philippotas, "Comparative Analysis of The Foreign Investment Evaluation Practices by us-based Manufacturing Multinational Campanies", *Journal of International Business Studies*, Winter 1982, s. 19-42.

Yatırım yapmaya karar verildikten sonra yatırım için hedef ülkenin tavrının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, ne yolla yatırım yapılabileceği üzerinde durulması gerekir. Bu konuda her ne kadar politik, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan her proje farklılık gösterecekse de genel olarak her projenin etkileneceği faktörler belirlidir. Bu faktörleri belirlemek ve hedef ülkenin yabancı yatırımlara bakış açısını anlamak için şu üç ana sorunun cevabı verilmelidir.³⁸

1. Projenin başarısı için yatırım kararında hangi değişkenler önemlidir?
2. Bu önemli değişkenlerin hedef ülkedeki şimdiki değeri nedir?
3. Yatırımın planlandığı dönemde bu önemli değişkenlerin durumu ne olacaktır?

ÇUI'nin çeşitli stratejileri belirlenirken bu soruların cevabı aranacak ve aynı zamanda bir grup kontrol tablosu hazırlanarak hedef ülkenin ÇUI'nin yatırımlarına olan tavrı belirlenecektir.³⁹ Aşağıdaki Tablo 2'de bu hedefler gösterilmiştir.

TABLO 2:

- Genel politik denge

- . Geçmiş politik tavırlar
- . Hükümet şekli
- . Güçlü hükümet ideolojisi
- . Geçerli politik grupların ideolojileri
- . Politik, sosyal, etnik vs. çalışmalar

³⁸ Root. 1977, age, s. 126.

³⁹ Franklin R. Root, **Entry Strategies for International Markets**, Lexington Books-Lexington, 1987, s. 198.

- Yabancı yatırımlara karşı hükümet politikası

- . Yabancı yatırımların geçmiş tecrübesi
- . Yabancı yatırımlara karşı tavır
- . Yabancı yatırım anlaşmaları ve antlaşmaları
- . Yabancı sahiplik üzerine kısıtlamalar
- . Yerel hoşnutluk isteği
- . Yabancı işgücü üzerindeki kısıtlamalar
- . Yabancı yatırımlar üzerindeki diğer kısıtlamalar
- . Yabancı yatırım teşvikleri
- . Yatırımların girişindeki düzenlemeler

- Diğer hükümet politikaları ve kanuni faktörler

- . Kontratların bağımlılığı
- . Mahkemelerin güvenilirliği
- . Şirket/İşletme kanunları
- . İşçi kanunları
- . Vergileme
- . İhracat gümrükleri ve kısıtlamalar
- . Patent / ticari marka koruması
- . Kamu kesiminin etkinliği / güvenilirliği

- Makroekonomik Çevre

- . Ekonomide hükümetin rolü
- . Hükümetin Büyüme planları/programları
- . GSMH büyüme oranı / büyüklüğü
- . Milli gelirin büyüme oranı / büyüklüğü
- . Nüfusun büyüme oranı / büyüklüğü
- . Gelirin dağılımı
- . Endüstri, tarım ve hizmet sektörlerinin dağılımı
- . Ulaşım ve iletişim sistemi
- . Enflasyon oranı
- . Maliye ve para politikaları
- . Fiyat kontrolleri
- . Yerel sermayenin maliyeti / varlığı
- . İşçi ve işveren ilişkileri
- . Gümrük birlikleri veya serbest ticaret bölgesi üyeliği

- Uluslararası Ödemeler

- . Ödemeler dengesi
- . Dış borç oranı
- . Ülke girişi kısıtlamaları
- . Döviz kuru

Bundan sonraki kısımda bu kontrol tablosu doğrultusunda yapılacak incelemeler sonucunda belirlenecek belli başlı stratejilerden nelerin kastedildiği ana hatları ile incelenecektir. ÇUI'nin çeşitli stratejileri yazarlarca pekçok şekilde sınıflamalara tabi tutulmuştur. Biz çalışmamızda Tuncer Tokol'un yapmış olduğu dörtlü yer seçimi ve işletme stratejilerini⁴⁰ esas alacak ve bunlara ilave olarak konumuzu yakından ilgilendiren vergileri de bu ayrıma ekleyeceğiz.

A. PAZARLAMA STRATEJİSİ

ÇUI'nin yatırım yapmayı düşündüğü ülkenin pazarını tanıması, potansiyelini bilmesi, işletmenin amaçlarına uygun olup-olmadığının araştırılması için önemlidir. Pazar potansiyelinin belirlenmesinin ardından gerek ana işletme gerekse bağlı işletmelerin mamül planlaması, fiyatlama, dağıtım ve reklam stratejileri belirlenip, işletme için uygun bir karma sonuç elde edilmelidir.

Uluslararası pazarda yer alacak ÇUI'nin üretim politikası ürün standardizasyonu, ürün geliştirmesi, ürün kalitesi konularında ayrıntılı bir çalışma gerekir. James Leantiades, ürünün standardizasyonunun endüstri makinaları gibi dallarda oldukça zor, buna karşılık tüketici mallarında daha kolay olacağını söyler.⁴¹ Ürün geliştirilmesi uluslararası

⁴⁰ İnan Özalp, **Uluslararası işletmecilik (Seçme Yazılar)**, içinde Tokol, Dr. Tuncer. "Çokuluslu İşletmeler ve Uyguladıkları Stratejiler", Anadolu Üniversitesi Yayınları- Eskişehir, 1986, s. 269.

⁴¹ James C. Leantiades, **Multinational Corporate Strateji**, DC Health and Company, Toronto, 1985, s. 85.

pazarlarda üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biridir. Ürünün geliştirilmesinde karşımıza üç seçenek çıkmaktadır; ilki, her bir ülke için farklı birimler oluşturulup her bir pazarı ayrı ayrı ele almaktır. İkincisi, evsahibi ülkede ürün nasıl ise ve geliştirilmesi nasıl yapılmışsa aynı metodların hedef ülkede de uygulanması gerekir. Üçüncüsü ise, bir pazarda uygulanan geliştirilmiş ürünün sonucunu bekleyip, buna göre diğer ülke pazarlarında uygulamaya geçmektir. Bu üç seçenekten hangisinin uygulanacağı ve ÇUİ için hangisinin faydalı olacağı hem işletmenin faaliyet gösterdiği alana hem de faaliyet gösterdiği ülkelerin ÇUİ'e bakış açısına bağlıdır. Ürün planlamasında ürüne karşı güvenin sağlanması ve ürünün kalitesi üzerinde durulması gereken bir diğer noktadır. ÇUİ'n yabancı ülkedeki yerini tam olarak belirlemede ülkedeki standartlar ile kendi standartlarını uydurmalı ve buna göre faaliyetlerini yürütmelidir.

Mamül planlaması dışında bir diğer pazarlama stratejisi de fiyatlamadır. Uluslararası pazarda ne tür bir fiyatlama uygulanabileceği konusunda dört önemli seçenek vardır.⁴² Birinci seçenekte bağlı işletmeler, ana işletmeden bağımsız kendi başlarına özgürce fiyatlarını belirlerler. İkinci seçenekte her bir ülke için aynı fiyat formülünü kullanmaktır. Üçüncü seçenekte, işletme üretilen bir birim ürün için maliyeti belirler ve buna göre ürünü fiyatlar. Pazarda kaldıkça ve pazarı tanıdıkça ürün miktarı artar ve fiyat düşer. Dördüncü seçenekte ise, ana işletmenin genel müdürlüğü fiyatlamayı her bir ülke için genel bir strateji olarak yürütür ve karar verir.

⁴² Leantiades. age, s. 89.

Pazarlama stratejilerinden üzerinde önemle durulması gereken bir başkası da dağıtım politikasının seçimidir. ÇUI ya doğrudan ya da dolaylı yoldan dağıtımda bulunabilirler. Bunun için işletme kararından çok hangi alanda çalıştığına bağlı olarak mallarının dağıtımını yaparlar. Özellikle tüketim malları toptancı ve perakendeciler yolu ile dağıtılırken, endüstri malları satış büroları veya elemanları ile satılmaktadır. Şüphesiz pazarlama stratejileri içinde malın reklamı önemli bir yer tutar. Bunun için reklamın maliyeti ve değip-değmeyeceğinin yanında ÇUI'n faaliyet gösterdiği ülkenin olanakları ve kanunları da gözden geçirilmelidir.

B. ÜRETİM STRATEJİSİ

ÇUI yurtdışında pazara girdiği zaman ya doğrudan yatırımda bulunur ya da ülke işletmeleri ile birleşmeye girerek dolaylı yatırıma gider. Doğrudan yatırımda bulunduğu zaman kurduğu işletmenin büyüklüğü, teknolojisi, mamül özellikleri, işletmenin tipi vb. önemlidir. Diğer yandan birleşme yolu ile pazara girdiği zaman ise üretim stratejisinin, hammadde, işçilik, sermaye maliyeti, yönetim ve dağıtım olanakları gözden geçirmelidir. ÇUI genellikle yatırım yaptıkları ülkelere, kendi ülkelerinde kullandıkları teknolojiyi transfer ederler.⁴³ Ancak bazı ülkelerde bu uygun olmayabilir. Bu durumda iyi belirlenmiş bir üretim stratejisi ile üretimde sermaye yoğun ve emek yoğun tekniklerin de dikkate alınması gerekir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde emek arzı fazla olduğu için ÇUI'n daha çok emek yoğun tekniklere yönelmesinde fayda vardır. İyi belirlenmiş bir üretim stratejisi işletme üretiminde rasyonellik sağlar.

⁴³ Root. 1987, age, s. 231.

C. PERSONEL STRATEJİSİ

ÇUI açısından personel stratejisi önemli bir konudur. Faaliyet gösterdiği ülkenin sosyal yapısına, kültürüne ve ekonomik yapısına bağlı olarak işgücüde farklılık gösterir. Özellikle teknik eleman ve kalifiye işgücü ile yönetim kadrosunun seçiminde personel stratejisi önemlidir. Salera, işgücü seçimi için personel stratejisi belirlenirken kalifiye işgücü miktarı ve yetenekleri (yeterli miktarda ve istenilen düzeyde yetenekli eleman bulunup-bulunmadığı) işe karşı tavırları (işlerini ciddiye alıp-almadıkları, gerektiği gibi yapıp-yapmadıkları), tatmin etme düzeyi (işin çalışanı her yönü ile tatmin edip-edemediği), sendikalar (işçi üzerindeki etkileri ve hükümetin etkin rol alıp-almadığı) konularına ağırlık verilmesi gerektiğini savunur.⁴⁴ ÇUI personel stratejilerini belirlerken önemle üzerinde durdukları bir başka nokta da yönetim kadrosu için tecrübesi iyi yöneticilerin bulunup, yetiştirilmesi konusudur. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yetenekli yönetim kadrosu oluşturması, ÇUI için güçlükler doğurmaktadır.

D. FİNANSMAN STRATEJİSİ

ÇUI'nin dünya faaliyetlerini koordine etmelerinde temel araç finansman stratejisi, fon kaynaklarının belirlenmesi ve ihtiyaç duyulan fonların en ucuz maliyetle sağlanmasıdır.

⁴⁴ Salera. age., s. 166.

ÇUI'nin iki çeşit fon kaynağı vardır.⁴⁵ Bunlardan ilki otofinansman yoluyla sağlanan dağıtılmayan karlar ile amortismanlardan oluşan iç kaynaklardır. İkinci önemli kaynak ise hisse senetleri satışı ile finansman kuruluşlarından sağlanan kredilerden oluşan dış kaynaklardır. Faaliyet gösterilen ülkenin ekonomik ve politik yapısı bu iki seçenekten hangisine ağırlık verileceği konusunda önemli bir role sahiptir. Üzerinde ayrıntısı ile durulup incelenmesi gereken ve ÇUI için uzun dönemde etkili olan bir başka nokta da yerel sermayenin durumu ve halihazırda faaliyet gösteren bu yatırımların maliyetidir. Bütün bunların cevabı da ülkedeki enflasyon hızı, döviz miktarı ve sermaye piyasasına bağlıdır. Bu faktörler ÇUI'nin stratejileri üzerinde de etkin bir role sahiptir. ÇUI'nin kararında etkili olan bir diğer faktörde vergiler ve vergi farklılıklarıdır.

Bundan sonraki başlık altında, konumuzun temelini oluşturan ve yerleşimi stratejileri içinde önemli bir role sahip olan vergi stratejisini inceleyeceğiz.

E. VERGİ KARŞISINDAKİ STRATEJİLERİ

Çokuluslu işletmeler'in yurtdışında yatırımda bulunma kararlarında yatırım yapmayı düşündükleri ülkelerin vergi yapılarının etkisi büyüktür. Çoğunlukla ülkeler yabancı sermayenin vergilendirilmesinde yabancı sermayeyi ülkeye çekme yanında yerel yatırımları korumayı da hedeflerler. Bu yüzden ÇUI açısından yer seçimi kararlarında bu konuların gözönünde tutulup stratejilerini belirlemelerinde fayda vardır. Bir ÇUI için ilk gözden geçirilmesi gereken nokta ülkede uygulanan vergi sisteminde vergi tarafsızlığı

⁴⁵ Tokol. age, s. 274.

için ne tür bir yol uygulandığıdır. Yabancı sermaye ülkeye geldiği zaman bazı noktalarda yoğunlaşır, bu noktalardan biri, evsahibi ülke tasarruflarının sermayelerini yerel endüstriye mi yoksa yurtdışına mı kaydıracağı, bir diğeri de yabancı sermaye kullanıcısının yerel mi yoksa ithal kaynaklardan mı fon sağlayacağıdır. Bu dağılımlar konusunda vergilerin etkilerini belirlemede vergi tarafsızlığı konusu önem taşır.⁴⁶ Etkinlik kaybına yol açmadan vergilerin belirli ve sınırlı işlevlerini aşmadan düzenlenmesi -daha açık bir ifade ile piyasa işleyişine fazla müdahale etmeksizin- vergi tarafsızlığını gerçekleştirir. Kısaca, bir vergi özel kesimde malların, hizmetlerin, muamelelerin, üretim girdilerinin vb. nisbi değerini değiştirmedeği sürece tarafsızdır.⁴⁷ Ülkelerin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmelerinde, yabancı sermayenin vergilendirilmesi vergi tarafsızlığının gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle ülkede vergi tarafsızlığı olarak neyin anlaşıldığının bilinmesi ÇÜİ açısından karar almada önemli bir role sahiptir. Bu konuda üç tür vergi tarafsızlığı kavramı üzerinde durulacaktır.⁴⁸ a) Sermaye ihracı tarafsızlığı, girişimin yurtiçinde de yurtdışında da elde ettiği gelire aynı vergi oranının uygulanması, b) Sermaye ithali tarafsızlığı, belli bir ülke sınırları içinde faaliyet gösteren çeşitli uluslara ait bütün işletmelerin o ülke sınırı içinde elde ettikleri gelire nihai olarak aynı vergi oranlarının uygulanması, c) Ulusal tarafsızlık, bir ülkenin toplam sermaye yatırımlarının sermaye içeride de dışarda da yatırılrsa aynı getiriyi getirmesi durumunda sağlanır. Bu durumda hedef ülkede ÇÜİ'nin kararlarında

⁴⁶ Richard E. Caves, **Multinational Enterprise and Economic Analysis**, Cambridge University Press- Cambridge, 1982, s. 227.

⁴⁷ R. Musgrave, **The Theory of Public Finance**, McGraw Hill-NewYork, 1959, s. 141.

⁴⁸ M. Burhan Erdem, "Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinde Ekonomik Etkinlik İlkesi", Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt XVII, S: 2, Haziran 1981, s. 325.

etkili olan vergi tarafsızlığının hangi yönden ele alındığının incelenmesi önemli bir role sahiptir. Sermaye ithal eden ülkeler açısından da vergi tarafsızlığının bütün yerli ve yabancı yatırımlar için eşit vergi oranlarının uygulanması ile sağlanması gerekir. Bu hem ÇUI açısından olumlu bir nokta hem de evsahibi ülke için ulusal ölçüde etkinlik sağlayıcı bir kıstastır. ÇUI'in uluslararası alanlarda çalışmaya karar verdikleri anda ileriye doğru vergileme (forward taxation) ve geriye doğru vergileme (backward taxation) ile karşılaşır.⁴⁹ İleriye doğru vergilemede ÇUI'in üzerinde durmaları gereken nokta yatırım yapmayı düşündükleri diğer ülkelerin vergi teşviklerinin ne tür yatırımlara yönelik olacağı ve işletmenin genişlemesi yönünde yardımcı olup-olmayacağıdır. Geriye doğru vergilemede de ÇUI halihazırda yüzyüze oldukları vergilerin durumu önem kazanır. İleriye doğru vergileme ve geriye doğru vergileme ile ülkelerin tarafsızlık olarak ele aldıkları yön ÇUI'in yer seçimi kararında önemli bir vergi stratejisi olarak ortaya çıkar.

Vergiler sadece yerseçimi kararlarında değil, diğer işletme stratejilerinde de önemli role sahiptir. Vergiler ÇUI'in özellikle ülkedeki tavırlarında etkilidir. ÇUI için vergi yüklerini azaltma önemli bir amaçtır. Bu yükü en aza indirmek için her türlü yola başvururlar. Vergiler ÇUI'in kaynak dağılımı üzerinde oldukça etkilidir. Bu nedenle ÇUI'in başvurdukları ilk yol muameleler üzerindeki vergi etkisini azaltmaktır. İkinci yol ise transfer ödemeleridir. Bundan amaçlanan vergi oranı düşük alanlara yatırımları kaydırma ve bu yolla fayda elde etmedir. Her ne kadar ÇUI için vergi yükünü azaltma amaçsa da yapılan çalışmalar yerseçimi kararları üzerinde vergi uygulamalarının yatırım

⁴⁹ Salera. age, s. 141.

yapıp-yapmama kararında tekbaşına etkili olmadığını ortaya koymaktadır.⁵⁰ Yatırımcılar tarafından hedef ülkede aranan bir diğer önemli özellikte ülkedeki yatırımcılara uygulanan eşit vergi uygulamasıdır.⁵¹ Yabancı sermayeyi çekmek isteyen ülke açısından ülkeye giren sermayeye eşit vergi uygulanması önemlidir. Bu eşitlik ÇUI'nin hem yer seçimi kararlarında hem de işletme stratejilerinde önemli bir role sahiptir. Eşitlik açısından üç noktada ÇUI dikkatli davranmalıdır. Bunlardan ilki, evsahibi ülkede vergilendirildikten sonra hedef ülkede vergilendirilme ki bu ağır bir vergilendirilme şeklidir ve pekçok ÇUI tarafından kabul edilmeyecek bir adaletsizliktir. İkincisi, evsahibi ülkenin hedef ülkede ödenen vergiyi bir çeşit harcama kalemi olarak görmesi ve bunun evsahibi ülkede ödenen vergiden düşülmesidir. Bu ÇUI açısından biraz daha adil bir yöntem olarak görülür. Üçüncüsü ise, ÇUI için vergi kredisi yönteminin uygulanması ki bu yöntem ÇUI vergi indirimlerinden çok farklı olmayan bir eşitlik getirir.

Kısaca denebilir ki ÇUI için hedef ülke ile evsahibi ülkenin vergi sistemleri ve kabul ettikleri vergilendirme yolları ile vergilendirme ilkeleri önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, hedef ülkeyi belirleyen ÇUI'nin yer seçimi ve işletme stratejilerini belirleyecek bir başka stratejide vergiler yönünden ele alınmalıdır. ÇUI hedef ülkedeki amaçlarına ulaşabilmek ve bu amaçlarını tam olarak yerine getirebilmek için yukarıda açıklamaya çalıştığımız stratejileri belirler. Karlılık ve verimlilik açısından maksimuma ulaşmayı

⁵⁰ Caves. age, s. 243-247.

⁵¹ Peggy Richman Brewer, **Taxation of Foreign Investment Income**, The John Hopkins Press-Baltimore, 1963, s. 75.

amaçlayan ÇÜİ yönünden bu stratejilerin tam olarak belirlenmesi ve ÇÜİ için en faydalı olanının seçilip faaliyetlerini yürütülebilmesi gerekir. Bu yönüyle Root'un önermiş olduğu hedef ülkede alınacak yatırım kararlarının başarısı için hazırlanmış olan kontrol tablosunun hem bu stratejilerin bir özeti olarak, hem de bir analiz olarak çalışmamıza ışık tutacağı kanısındayız.

TABLO 3:

YER SEÇİMİ VE İŞLETME STRATEJİLERİ YÖNÜNDEN HAZIRLANMIŞ BİR KONTROL TABLOSU⁵²

A. Pazar Faktörleri

1. Üretilen mal açısından hedef ülkenin pazarının büyüklüğü ve büyüme beklentileri
2. Rekabet durumu
3. Pazarlama/dağıtım alt yapısı
4. Pazarlama maliyeti için öneriler
5. Üretilen malın ithal satış potansiyeli
6. Üretilen malın yurtdışına ihracı
7. Üretilen malın uzun dönemde yurtdışına ihracı

B. Üretim/Arz Faktörleri

1. Üretim imkanlarında amaçlanan sermaye yatırımı
2. Fabrika kurmanın maliyeti / varlığı
3. Doğal kaynaklar ve enerjinin yerel maliyeti / varlığı
4. Ara işletmeden ithal edilecek girdilerin maliyeti

⁵² Root. age, 1987. say.137.

5. Diğer kaynaklardan ithal edilecek girdilerin maliyeti

6. Ulaşım, liman ve depolama olanakları

C. İşgücü Faktörü

1. Yerel yönetici, teknik eleman ve büro elemanı maliyeti / varlığı

2. Yabancı işgücü maliyeti / varlığı

3. Kalifiye eleman maliyeti

4. Ek ücretler

5. İşgücünün verimliliği

6. Eğitim programları ve olanakları

7. İşçi ilişkileri

D. Finansal Faktörler

1. Uzun dönem yerel yatırım sermayesi maliyeti / varlığı

2. Çalışan yerel sermaye maliyeti / varlığı

3. Evsahibi ülkenin finansal teşviklerinin değeri / varlığı

4. Ana işletme tarafından önerilen yatırımlar

E. Vergi Faktörleri

1. Vergi çeşitleri ve oranları

2. Vergi indirimine izin verilmesi

3. Vergi teşvikleri / muafiyeti

4. Vergi yönetimi

5. Yatırımcının ülkesi ile yapılmış vergi anlaşmaları

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERLE KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

Ülkelerin amaçları, ekonomik gelişmeyi sağlamak ve refah düzeyi yüksek toplum oluşturmaktır. Bu yönden gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) açısından gözlenen en önemli eksiklik alt yapı yatırımlarının azlığı ve gelir getirmeyen hizmetlere gerektiğinden çok kaynak ayrılmasıdır. Bireylerin yaşam standardını ve ekonomik büyüme hızını arttırmak için planlanan programları finanse etmek amacıyla GOÜ'nin varolan kamu gelirlerini arttırma ihtiyacı yanında sistem içinde olmayan gelir getirecek kaynakları da arttırmaya ihtiyacı vardır.¹ Ekonomik gelişmeye yardımcı olacak bu kaynaklar çeşitli yollarla elde edilebilir. Bunlardan iç finansman ve dış finansman en önemli iki yoldur. İlk yol, hükümetin kendi tasarruflarını kullanması; ikinci yol, dış tasarrufları ülke içine çekmesidir.² Ancak, GOÜ açısından gözlemlenen gelişme sorunları, bu yollardan hangisine başvurulması gerektiği

¹ Ziyaettin Bildirici (Çeviren), Dr. Nicalos Kaldor, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergileme", Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:1, S:2, Haziran 1983, s. 19.

² Beyhan Ataç, "International Financing of Economic Development in Developing Countries and in Turkey", Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:IV, S:2, Kasım 1988, s.301.

konusunda da farklılıklar ortaya koyar. GOÜ açısından gözlemlenen ilk gelişmeye yönelik sorun, eski vergi sistemini bırakıp yenisini düzenlemektir; ikincisi, yeni vergi sistemi için yetişmiş personel sıkıntısı; üçüncüsü ise, çeşitli yollar ve şekillerde GOÜ'de yatırım yapan yabancı işletmeler ile yerel işletmeler arasında varolan finansal farklılıktır. İşte bu sorunlardan dolayı GOÜ, ÇÜİ'e karşı bir takım politik engeller ve yerel piyasayı koruyucu sınırlar koyar. Dünyada ÇÜİ'e karşı engel ve sınırlar koymayan çok az ülke vardır. Bunun yanında GOÜ hükümetlerinin uyguladıkları bu politikaların kesinliği şüphelidir. Yatırım kararı alırken ÇÜİ için GOÜ'in hükümeti ile yapılan pazarlık önemlidir. Bir grup bilimadamı, müşavir ve uluslararası organizasyonlar tarafından hazırlanan bu planlar uygulamada kullanılmaz. Kullanılsa bile beklenen sonuçların farklı cevaplar verdiği gözlenir. Bu beklentilerin cevabında GOÜ için pekçok belirleyici vardır. Bunlardan bir tanesi ekonomik büyüme için uygulanan genel stratejidir.³ Çoğu GOÜ yabancı yatırımlar konusunda farklı tepkiler verir. Bazı ülkeler yabancı yatırımlara açık iken, bazı ülkeler tamamiyle kapalıdır. Bazı durumlarda ise yabancı yatırımın şekli, süresi ve hangi endüstri dalında yapıldığı ya da yapılacağı önem kazanır. Ayrıca yabancı yatırımların ÇÜİ açısından gerçekten ekonomik büyümeye katkısının ne olduğu şüphe ile karşılanır. Gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere nazaran yapılan yatırımlardan ve ticaretten daha fazla kazanç sağladığı bilinen bir gerçektir.⁴ Buna karşılık GOÜ yabancı yatırımlara belli teşvikler veya sınırlar koyarak kendi

³ Phillip D. Grub, Fariborz Ghadar, Dara Khambata. **The Multinational Enterprise in Transition**, The Darwin Press, Inc.-Princeton, 1986, s.347.

⁴ Barbara Epstein and Richard Newfarmer. "Imperfect International Markets and Monopolistic Prices to Developing Countries: A Case Study", Cambridge Journal of Economics, Vol.6, 1982, s.33.

gelişmelerinde yardımcı olacak kararlar, politikalar hazırlarlar. Sonuçta verilen yatırım kararı bu politikalar üzerinde GOÜ'nün hükümeti ile ÇUI'nın yönetiminin yapacağı pazarlık ve anlaşma önemlidir.

I. ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE GİRME NEDENLERİ

Ülkelerin gelişme süreçlerine bağlı olarak işletmelerde gelişmekte ve büyümektedir. Bu yolla gelişen ve yaygınlaşan işletmeler ve ülkeler arasında birbirine bağlı bir etkileşim oluşur. İşletmelerin çokuluslaşmalarının arkasında önemli sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik faktörler vardır. Farklı ülkelerde yatırım yapan bu işletmeleri çokuluslaşmaya yönelten bu faktörler, gerek sermayenin geldiği ve gerekse yatırımın yapıldığı ülke hükümetlerinin ekonomi ve maliye politikalarına bağlıdır. ÇUI'nın bağlı oldukları ülkelerin (köken ülkenin) faiz oranlarının, kurumlar vergisi oranının arttırılması, işçi ücretlerinin yükseltilmesi, kredi politikalarının ÇUI aleyhine değiştirilmesi, gümrük vergilerinin arttırılması sonucu ithal mal girdi kullanan işletmelerin üretim maliyetlerinin artması vb. faktörler işletmeleri dış ülkelerde yatırım yapmaya yöneltilir. Bu tür işletmeleri evsahibi ülkede yatırım yapmaya yönelten faktörler ise işletmenin daha önce ihracat yaptığı ülkede, ithalata sınırlamalar getirilmesi, yabancı sermaye için teşvik tedbirlerinin uygulanması, işçi ücretlerinde asgari ücret sınırının bulunmayışı, yabancı işletmelerin karını arttırıcı ekonomi ve maliye politikası tedbirlerinin uygulanmasıdır.⁵ Bu tür uygulamaları olan ülkeler daha çok ya yatırımı çekmek amacı ile bu yollara başvuran ve her türlü masrafa göğüs geren GOÜ ya da belli bir pazarlık payı bırakarak ÇUI ülke pazarında

⁵ Grub, Ghader, Khambata. age, s. 365-366.

istedikleri endüstriye çekmeye çalışan GOÜ'dir.⁶ Bunun dışında eğer GOÜ'nin çekmeye çalıştığı endüstri dalı için pekçok ülke arasında rekabet var ise bu durumda ÇUI ve GOÜ yanında ÇUI'nin geldiği ülke ile GOÜ arasında özel anlaşmalar yolu ile bir takım imtiyazların elde edilmesi çalışmaları önem kazanır. Burada Şatiroğlu'nun önemle üzerinde durduğu ÇUI'yi yabancı pazara iten itici ve çekici güçler önem kazanır.⁷

Şatiroğlu'nun üzerinde durduğu, işletmeleri çokuluslaşmaya yöneltten fatörleri kısaca özetlersek; bunlardan ilki, dış ticaret sınırlamalarıdır. Uluslararası serbest ticarete konulan gümrük ve kota gibi kısıtlamalar, işletmelerin üretim hacmi satış hasılatı ve karlarında düşmelere neden olur. Bu nedenle işletmeler açısından bu kısıtlamaların etkilerini negatife indirmek için üretimi dış ülkelere özellikle de ithalatın yapıldığı ülkeye aktarılması avantajlıdır. Ayrıca, diğer ülkelerin dış ticarete uyguladıkları teşvikleri kaldırmaları da çokuluslaşmayı teşvik edicidir. İkinci bir faktör, ekonomik entegrasyonlardır. Ekonomik entegrasyonların ÇUI'nin gelişmesine olan etkileri önemlidir. Örneğin, birliğe dahil ülkeler arasında uygulanan ortak politikalar sonucu işletmeler köken ülke dışında ve birlik içinde yatırım ve üretim faaliyetlerine serbestçe girebilecektir. Kısaca bu demektir ki ulusal kısıtlamalar birlik anlaşması ile ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı maliyetlerde düşme sağlayabilir, bu da işletmeler açısından üretim ve yatırım faaliyetlerini arttırma imkanı demektir. Üçüncü faktör, taşıma masraflarında tasarruf sağlanmasıdır. Ulusal sınırlar içinde üretimde bulunup dış ülkelere ihracatta

⁶ Alpar. age, s. 57.

⁷ Şatiroğlu. age, s. 30.

bulunan işletmeler yönünden yerel işletmelerle rekabet oldukça zordur. Bu nedenle yurt dışına üretimi kaydırmak hem maliyetlerde bir azalma hem de fiyatlamada rahat rekabet olanağı sağlayabilir. Dördüncü faktör, politik düşüncedeki değişme ve ekonomik zorunluktur. Yasal yollarla sahip oldukları üstünlüklerin bir kısmını ya da tamamını kendi ülkelerinde kullanamayan işletmeler dış imkanları kullanırlar. Ayrıca, ülke içinde talep yetersizliği de ÇUİ'yi dış ülkelere yöneltir. Beşinci faktör, araştırma, geliştirme ve teknolojik yeniliklerde görülen artış ve bu nedenle işletme faaliyetlerinde görülen artışlardır. Büyük çaplı bir işletme zamanla faaliyet alanında yoğun bir fiziki sermaye oluşturur. Buna bağlı olarak faaliyet alanlarındaki ustalık, tecrübe, yeni teknoloji geliştirmeleri gibi üstünlükleri bulunmaktadır. Bunları kullanma yolu ile GOÜ'nin pazarında monopol oluşturmaları ve rantları bu yolla toplama imkanları önemlidir. İşletmelerin organizasyon yapısında oluşan gelişme ve değişimler işletmeleri dışa açılmaya teşvik eder.

Bütün bu faktörlerin ötesinde ÇUİ'nin dış pazarlarda ihracat ve yatırım yapmalarına neden olan en büyük etken GOÜ tarafından ÇUİ yatırımlarının ekonomik gelişmeye olacak katkılarının çeşitli yollarla anlaşılmış olması nedeniyle bu tür yatırımları ülke pazarına çekmek için özellikle mali teşviklerin ağırlık kazanmaya başlamasıdır.⁸

II. KÖKEN ÜLKENİN VE EVSAHİBİ ÜLKENİN ÇOKULUSLU İŞLETMELERE BAKIŞ AÇISI

Bu konuda global alana yayılmış olan ÇUİ'nin hem yatırımlarını getirdikleri köken hem de yatırım yapmayı düşündükleri evsahibi ülkede etkide bulunduğu ekonomik

⁸ Bu tür mali teşvikler üzerinde Bölüm III'de ayrıntılı bilgi verilecektir.

alanlar ele alınmak sureti ile ÇUI'e köken ve evsahibi ülkelerin gösterdikleri olumlu ve olumsuz tepkileri ihracat/ithalat'a karşılık yatırım yapma kararı, ülkelerin istihdamı, teknoloji aktarımı ve ödemeler dengesi üzerindeki etkileri yönünden inceleyeceğiz.

A. KÖKEN ÜLKENİN ÇOKULUSLU İŞLETMELERE BAKIŞ AÇISI

ÇUI açısından ana işletmenin tamamen bağımsız kararlar aldığı söylenemez. Yatırım kararlarını alırken köken ülkenin politikaları ve düzenlemeleri oldukça etkilidir. İngiltere, Fransa, İsveç gibi endüstriyel ülkeler tarafından özellikle ödemeler dengesi üzerindeki etkileri nedeniyle zaman içinde ÇUI'e bir takım sınırlamalar getirildiği görülmüştür. ABD bile her ne kadar kendisini ÇUI'in yatırımları için oldukça liberal kabul ediyorsa da ÇUI'in yatırımlarına aynı şekilde sınırlamalar ile karşılık vermiştir. Bu liberal olan bakış açısına rağmen ABD pekçok Amerikalı ÇUI yabancı yatırımların kontrolü yönünden, vergileme ve kar bildirimi konularında pekçok Avrupa ülkesine nazaran daha katıdır. Her ne kadar köken ülkenin sınırlarının ne kadar olduğunun ölçümü zor ise de bu tür bir baskının ÇUI üzerinde özellikle ihracat yerine yatırım tercihi, istihdam, teknoloji aktarımı ve ödemeler dengesinin etkisi açısından varlığı tartışılmazdır. Şimdi bunları biraz daha ayrıntılı inceleyelim.

1. İhracat yerine yatırım tercihi

ÇUI malı ihraç etme yerine evsahibi ülkede yatırım yapıp, orada iç pazara sürme konusunda, sermaye transferi sorunu köken ülke için önem taşır. Bu durumda köken

ülkenin sermaye stokları azalır, evsahibi ülkenin bu transferi sonucu sermaye stokları artar.⁹

İhracat yerine yatırımı tercih etme mikroekonomik ve politik alanlarda daha önemli bir role sahiptir.¹⁰ Bu nedenle bu tür bir tercih için köken ülkenin işçi ücretleri ve iç politikası çok daha önem kazanmaktadır. Örneğin, köken ülkede işçi ücretlerinin yüksek olması durumunda ÇUI mallarını dış ülkelere ihraç etmek yerine bu ülkelerde yatırım yapmayı tercih edeceklerdir. Bu da köken ülke için gelir kaybı demektir.

2. İstihdam

ÇUI her geçen gün artan milyarlarca liralık yatırımları ile yeni iş alanları dolayısıyla işgücü talebi yaratmaktadırlar. ÇUI köken ülke için önemli bir işgücü talebi yaratıcısıdır. ÇUI'n faaliyetlerinin önemli bir bölümü ülke içindedir ve ülke içi istihdam da önemli katkıları vardır. ÇUI'n faaliyet alanlarının genişliği dolayısı ile çok fazla işgücü çalıştırmaları köken ülkenin istihdam sorununu kısmen ya da tamamen çözebilecektir. Bu nedenle işçi ücretleri ve işgücü yönünden köken ülkenin politikası önemlidir. İşçi ücretleri yüksek ve sendikalaşmanın yoğun olduğu gelişmiş ülkeler, GOÜ'e kaydırılabilecek ÇUI'n yatırımlarının sınırlandırılması konusunda iç baskılarla karşılaşacaklardır. Yatırımların yurtdışına kayması köken

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: R.E. Caves ve R.W. Jones. **World Trade and Payments: An Introduction**, 3rd edition, Boston-Little Brown, 1981.

¹⁰ Caves. age, 1982, s.141.

ülkede genel olarak işçi ücretlerinde düşme yaratacaktır.¹¹ Pugel tarafından yapılan bir araştırmaya göre, ticari sendikalar, işçilere ait olan bazı monopol rantlarını ele geçirebilirler. Böylece işletmelerin çokulusluluk statüsü ile sendikaların ÇUI'le yapacakları ücret pazarlıkları etkilenebilir. Kısaca araştırma sonunda köken ülke açısından ÇUI üzerinde istihdam yönünden fazla bir baskı kurulamaz. Çünkü ÇUI hem köken ülke hükümeti hem de sendikalarla daha fazla pazarlık etme hakkına sahiptir.¹²

3. Teknoloji Aktarımı

Teknolojik olarak yeni üretimi almaya hazır olan ülke bunun tüm maliyetine razı olmuştur ve ödemeleri tam olarak yapar. Sorun olan kesim bedavacılar (Free-Rider) dediğimiz kesimdir ki bu kesim ödemede bulunmaktan kaçınır. Bu da genellikle GOÜ'dür. ÇUI ile ilişkili olarak köken ülke yurtdışına gönderilen teknolojiyen, monopol rantı toplamayı umar.

Teknoloji üretimi ve aktarımı konusunda köken ülke yönünden oluşan bir takım noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:¹³

¹¹ Caves. age, 1982, s. 141.

¹² T.A. Pugel, "Profitability, Concentration and the Interindustry Variation in Wages" Review Economic Statistics, 62, May, 1980, s. 248-253.

¹³ L. Engwall and J. Johnson (ed) **Some Aspects of Control in International Business**, içinde O. Erland, "International Take-Overs and Teknoloji Intensity", Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Oeconomice Negotiorum, No.12, Uppsala, s.284.

- Evsahibi ülke üretilen teknolojinin tüm haklarına sahip olmak ister, buna karşılık köken ülke bu hakları vermeyi reddetmektedir.
- Eğer yeni teknoloji ticari açıdan önemli ise köken ülke teknolojik bilgiyi evsahibi ülkeye daha ucuza satabilir.
- Yeni teknoloji ile üretilen malın köken ülkeden ihracı ile ÇUI'nin monopol olduğu evsahibi ülke pazarında yeni teknolojinin tek sahibi olması veya lisans anlaşması yolu ile yeni teknoloji kullanım hakkını evsahibi ülkedeki bir yerli işletmeye vermesi eşit miktarda rant getirir. Zaman içinde bu yeni teknolojiden elde edilen rant azaldıkça bu yukarıda saydığımız yollardan bir kaçını birarada kullanmak köken ülke için daha avantajlı olacaktır.
- Köken ülke, teknolojinin rantından en yüksek düzeyde faydayı ülkeye getireceğine inandığı zaman ÇUI'ye güvenebilir. Ancak, ÇUI teknolojik olarak rekabet içinde olmamalıdır ve köken ülke teknolojik hakkın lisans ya da yabancı ortak tarafından kullanımı sırasında dışarıya sızmayacağından emin olmalıdır.

Sermaye malları yönünden köken ülkenin önde olduğu teknoloji, köken ülkenin endüstriyel sektörlerinden biri tarafından dışarıda yatırıma yöneltilir. Bu durumda yeni teknik tamamen yurt dışına kayacaktır ve bundan köken ülkenin teknoloji ihracı ile -eğer ticarete kötüleme ve fiyatlarda düşme olursa- iç pazarda kaybı olur. Buna bağlı olarak köken ülke refah düzeyini teknoloji ihracını vergilemek suretiyle yükseltmeye çalışır. Buna karşılık, eğer ihraç edilen teknoloji köken ülkenin ithal mallarına etki edecekse, köken ülke teknolojik ihracı teşvik etme yolunu tercih eder.

Köken ülkenin hükümeti teknoloji sahipliğinden en fazla faydayı sağlamayı ve ülke refahını arttırmayı umar. Bu durumda köken ülkenin teknolojiyi en yükseğe

çıkartma isteği, tüm dünya ile ticaretinin monopol rantını yükseltme isteğine eşittir. Diyelimki köken ülke meşrubat üretmektedir ve üretimdeki özel tadı veren formülü gizli tutmaktadır. Yabancı tüketicilerin ülke içinde üretilen meşrubat yerine yabancı meşrubatı tercih ettikleri varsayılırsa, aşağıda sıralanan politikalardan hangisini seçerse seçsin köken ülke aynı refah düzeyine ulaşır. Bunlar:¹⁴

Evsahibi ülke ile köken ülke arasındaki ticarete köken ülke lehine politikaların uygulanması, meşrubat teknolojisinin lisansını vergileme ki, bu da köken ülkenin monopol karını maksimize etmesi veya evsahibi ülkede meşrubat teknolojisinin monopol haline getirilmesinde yerli işletmeye lisans vermesi yerine ÇUİ'nin yavru işletmesini piyasaya sürerek karını en yüksek düzeye çıkartmakla olacaktır.

Sonuç olarak yeni teknolojinin üretilip uygulanması ÇUİ'e bazı riskler getirir. Bu risklerin azaltılması amacıyla ÇUİ işgücünün daha ucuz olduğu, rekabetin yoğun olmadığı, talebin fiyat elastikiyetinin yüksek olduğu ülkelere üretimlerini kaydıracaklardır. Bu üretimlerin gelişmekte olan ülkelere kayması, endüstriyel ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü tamamen kaybetmesine sebep olur.¹⁵

4. Ödemeler Dengesi

Özellikle GOÜ ülkelerin döviz kurunda istikrarı korumak istemeleri ile hükümetler ödemeler dengesi üzerinde ÇUİ'nin finansal yapılarına önem vermeye başlamışlardır.¹⁶

¹⁴ R. G.Hawkins ve A. J. Prasad (ed.), **Technology Transfer and Economic Development** içinde, Pugel, T. A. "Technology Transfer and Neoclassical Theory of International Trade", CT:JAI Press, Greenwich, s. 218.

¹⁵ Caves. age, 1982, s. 208.

Kısa dönemde köken ülkenin yabancı ülkeye olan toplam talebinin, toplam arzına eşit olması için hiçbir sebep yoktur. Her ne kadar bu eşitlikte döviz oranı dışındaki faktörlerde önemli ise de hükümetler için genellikle uluslararası ödemelerdeki dengesizlikler büyük rol oynar. Kısa dönemde açıklar, fazlalardan daha zor kontrol edilir, bu nedenle döviz kurunda istikrarı sağlayabilmek için hükümetler ödemeler dengesini sağlayacak politikalardan uzaklaşırlar. Bu politikaların belirlenmesinde ya ÇUİ'nin dışarıya sermaye akışı direk olarak sınırlandırılır ya da gönüllü olarak yatırım yerine ithal yolu seçmeleri önerilir. Bu durumda ödemeler dengesi üzerindeki ÇUİ'nin etkisi köken ülke tarafından kontrol edilmeye çalışılır.¹⁷ Bu tür kontroller her ne kadar ÇUİ'ce olumsuz tepki verse de iki noktada faydalı olacaktır.¹⁸ Bunlardan ilki transfer prosedürüdür. Bu durumda köken ülkeden evsahibi ülkeye aktarılabilecek bir birim, evsahibi ülkedeki gerçek harcamalarda artış, köken ülkede ise azalış yaratır. Bu ekstra harcama evsahibi ülkedeki her türlü tüketim üzerine akar, buna köken ülkeden aktarılan tüketim mallarında dahildir ki bu da köken ülkenin ihracatında artış demektir. Köken ülkedeki harcamalar kaleminin azalması ithalatın bir kısmını etkiler ve bu da ithalatta azalma demektir. Bu durumda ticaret dengesi düzelir. İkinci nokta geri ödeme dönemidir. Bunun için bir birimlik yabancı yatırım, köken ülke için ÇUİ'nin kar akışı olarak döviz getirisi demektir ki bu da köken ülkenin ödemeler dengesinde faydalıdır. Geri ödeme dönemi ne kadar kısa ise köken ülkenin kazancı bir o kadar fazla olacaktır.

¹⁶ G. C. Hugbauer ve F. M. Adler, **Overseas Manufacturing Investment and the Balance of Payments**, Tax Policy Research Study, No: 1, Washington: US Treasury Department.

¹⁷ Caves. age, 1981, s. 188.

¹⁸ Don R. Hansen, Rick L. Crosser, Doug Laufer. "Moral Ethics vs. Tax Ethics: The Case of Transfer Pricing Among Multinational Corporations", Journal of Business Ethics, Vol:11, No:8, August, 1992, s. 680.

İlk bakışta ÇUI uluslararası sermaye akımı aracı olmaları nedeniyle köken ülkeden bir sermaye çıkışına yol açtığı ve bu nedenle köken ülkenin ödemeler bilançosuna olumsuz etkiler yaptığı söylenirse de bu iki durum göz önünde tutulunca ödemeler dengesi üzerinde bir o kadar da olumlu etkisi olduğu görülür. Bu iki noktaya Şatiroğlu dört ayrı iddiayı eklemiştir.¹⁹

- ÇUI'nin pek çoğu köken ülkedeki bir ana işletmeye bağlı iş görür ve yatırım yaptığı alanda köken ülkedeki işletmeden ara mal ve hammadde temin edir. Bu da aramal ve hammaddenin köken ülkeden evsahibi ülkeye ihracı demektir ki ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratır.

- ÇUI sadece direk yatırım yoluyla yatırımda bulunmaz, lisans anlaşmaları, patent hakları şeklinde de faaliyetlerde bulunurlar. Bu hakların kiralanması köken ülke için bir sermaye çıkışı değil aksine bir çeşit sermaye girişidir.

- ÇUI yatırımlarında daha çok riski az finansman yolunu tercih ederler, bu da çoğu zaman ya evsahibi ülkenin finansman kaynaklarını ya da uluslararası finans kurumlarını kullanmak yoluylaadır. Bu durumda da köken ülkeden bir sermaye çıkışı olmayacaktır.

- ÇUI açısından sermayenin optimum dağılımı demek uzun dönemde global amaçlara ulaşmaktır. Bu da ana işletmenin bulunduğu köken ülkeye gelir transferi demektir ki bu durum köken ülkenin ödemeler dengesinde olumlu sonuçlar verir.

Görülüyor ki köken ülke açısından ÇUI'nin yapmış oldukları yatırımlar ödemeler dengesi üzerinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Bu rolü en uygun düzeye

¹⁹ Şatiroğlu. age, s. 200-201.

getirmek için köken ülkenin ÇUI ve evsahibi ülke ile bazı pazarlık girişimleri yanında iç politikalarında da bir takım ayarlamalara gitmeleri gerekmektedir.

Buraya kadar köken ülke yönünden ÇUI'ı inceledik ve bu ülkelerin ÇUI'e bakış açılarını tartıştık. Bundan sonraki kısımda evsahibi ülke olarak isimlendirdiğimiz ÇUI'in yatırımlarını yaptıkları ülkelerin ÇUI'e bakış açılarını inceleyeceğiz.

B. EVSAHİBİ ÜLKENİN ÇOKULUSLU İŞLETMELERE BAKIŞ AÇISI

ÇUI'in yatırımlarının büyüklüğü ne olursa olsun geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik yapıları için önemli bir faktördürler. Endüstriyel ülkelerin standartları ile karşılaştırıldığında küçük gibi gözüken bu işletme faaliyetleri geliştirmekte olan ülke standartlarında büyüktür.²⁰ Bu özelliğe rağmen geliştirmekte olan ülkeler yönünden bazı korkular oluşabilmektedir. Örneğin; ülkenin ekonomik bağımsızlığı, politik kararlardaki bağımsızlık ve ekonomik büyümenin yönü hakkında, geliştirmekte olan ülkeler kontrolü ellerinde tutmak isterler. Bu nedenle şimdi geliştirmekte olan ülkelerin bu yönde hem ÇUI'ı çekme hem de bu tür bağımsızlıklarını kaybetmemeleri yönünde alacakları kararlarda etkili olacak faktörleri ithalat yerine yatırım tercihi, istihdam, teknoloji transferi ve ödemeler dengesi açısından inceleyelim.

²⁰ Joseph Lapolambara, **Multinational Corporations and Developing Countries**, The Conferance Board, INC., 1979, s. 10.

1. İthalat Yerine Yatırım Yolu Tercihi

Evsahibi ülke yönünden ÇUI'nin ülke içinde yatırım yapmaları, bir malın ithalat yolu ile doğrudan satın alınmasından çok daha fazla tercih edilen bir yol olacağı tartışma götürmez bir noktadır.²¹ Bu noktada evsahibi ülke tarafından tartışılacak konu doğrudan yatırıma izin verip-vermeme konusunda olacaktır. Bu kararda tamamen evsahibi ülkenin politikasına bağlı olduğu için ÇUI ile yapılacak pazarlık çok fazla bu politikayı etkilemez. Evsahibi ülke ile ÇUI arasındaki pazarlıkta etkili olan nokta şube açma, ortak işletme kurma gibi kararlar konusunda ortaya çıkar. Bu durumda evsahibi ülke, ekonomideki etkinliğini ve kontrolünü kaybetmemek ve ÇUI'nin çok fazla ülke ekonomisini etkilemelerine engel olmak amacı ile şubelerde ve ortak işletmelerde sahipliğe sınır koyarken, ÇUI'de geniş ve masraflı olan bu yatırımlarda kontrolü kaybetmemek yönünde pazarlık masasına oturur. Ancak hemen belirtmekte fayda var ki pek çok GOÜ için yabancı sermayenin ülke ekonomisine olumlu etkileride olabilir.²² Bunun ötesinde, GOÜ'nin yapısına bağlı olmakla birlikte her ÇUI de sermayeye ihtiyaç duyan her GOÜ'de pazarlık avantajına sahip değildir. Bu durumda ÇUI'nin yatırımlarının büyüklüğü önem kazanır. Bu durumda ancak, büyük çaplı ve GOÜ'nin ekonomisine katkıları olacağı kesin olan yatırımlar pazarlıkta güçlü olabileceklerdir.

Sonuç olarak ÇUI ya evsahibi ülkenin politikasına bağlı olarak GOÜ'de yatırım yapıp yapmayacağına karar verecektir. Eğer, politika ÇUI'nin sermaye yatırımına

²¹ Grub, Ghadar, Khambata. age, s. 348.

²² Edward M. Graham, **Foreign Direct Investment in the World Economy**, IMF Working Paper, WP/95/59, IMF Research Department, June, 1995, s.17.

önem vermesi yönünde ise GOÜ'nün pazarının ve ekonomik gücünün önemine göre yatırımın şekli üzerinde pazarlıklar yapılır.

2. İstihdam

ÇUI yaptıkları yatırımlar dolayısı ile evsahibi ülkede önemli bir işgücü talebi oluştururlar. Özellikle GOÜ için istihdam edilemeyen işgücü başlıca sorunlardan birisidir. Bu yönüyle istihdamı arttırıcı etkileri nedeniyle ÇUI'nın yatırımları GOÜ'de önemli role sahiptir. Her ne kadar ÇUI'nın GOÜ'ü ucuz işgücü yönünden sömürdüğü tartışılıyorsa da ÇUI'nın yatırım kararlarında tek başına ucuz işgücünün etkisi tartışılır.²³ Çünkü GOÜ'deki kalifiye olmayan işgücü ÇUI yönünden önemli olabilmektedir. Bu nedenle evsahibi ülke yönünden yabancı sermayenin fayda-maliyet analizi yapılırken üzerinde önemle durulacak faktörlerden biri de istihdamın ve gelir dağılımının etkisidir. Yabancı sermayenin istihdam sorununa getireceği çözümlere bakmadan önce, yatırımın geliş şekli üzerinde durmak gerekir. Herşeyden önce eğer yabancı işletme mevcut bir yerel işletme ile birleşerek veya yerli bir işletmeyi satın alarak ya da ürünün veya teknolojinin kullanım hakkını satarak pazara giriyorsa ilave bir istihdam yaratması söz konusu değildir.²⁴ Bunun yanında yabancı sermayenin doğal kaynakların işletilmesi için geldiği sektörde teknoloji ağırlıklı faaliyet göstermeside istihdama katkıda bulunmaz. Devlet gerek doğal kaynakların işletilmesinden ve ihracatından sağladığı gelirle gerekse yabancı

²³ İnan Özalp, **Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi**, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara, 1976, s.24.

²⁴ Robert L. Heilbroner, **The Great Ascent**, Harper and Row Publishers-NewYork, 1963, s. 82.

işletmenin karından elde ettiği vergi geliriyle yeni iş alanları yaratma yolunu seçerse evsahibi GOÜ için istihdam dolaylı olarak arttırılmış olacaktır.²⁵ Aynı şekilde endüstriyel alanlarda yatırım yapan işletmelerinde doğrudan ülke içinde yatırım yapmaları hem doğrudan istihdamı arttırır hem de ÇUI gelirin vergilendirilmesi yeni iş alanları açılmasında kaynak olarak etkilidir. Yalnız burada dikkat edilecek konu ÇUI için kalifiye işgücünün önemidir. Eğer kalifiye işgücü aranıyorsa, bu durumda varolan yerel işletmelerden yetişmiş eleman aktarımı yine istihdamı etkilemeyecektir.²⁶ Zira ÇUI, GOÜ'deki düşük ücretli işgücünü avantaj olarak kullanarak rahatlıkla piyasanın üzerinde ücret arzı ile kalifiye elemanı çekme özelliğine sahiptir. Ancak ÇUI tarafından istenen kalifiye işgücü GOÜ'de istenilen düzeyde olmayabilir. Bu nedenle evsahibi ülke için önerilen nokta ÇUI'ı kendi elemanını yetiştirmesi yönünde teşvik etmeye yöneliktir.

3. Teknoloji Aktarımı

Son yıllarda GOÜ'in sermaye ve döviz'den çok teknolojiyi ülkeye çekmenin önemi üzerinde durmaya başlamışlardır. Teknoloji uluslararası ticarete daha çok kapalı bir pazar yapısı gösterir. Bunun sebebi ise ÇUI'in teknoloji bilgisini tekelleri altında tutma istekleridir. Bu nedenle teknolojiyi elinde bulunduran ÇUI'e bu teknolojiyi kendisine bağlı işletmeler arasında dağılır. GOÜ endüstriyel ülkelerle yapılan teknoloji transferlerinde büyük açıklarla karşılaşır. Teknoloji transferinin

²⁵ Alpar. age, s. 107.

²⁶ Wiliam R. Cline (ed.). **Policy Alternatives For A New International Economic Order** içinde, Helleiner, G. K. "World Marketing Imperfections and the Developing Countries", Praeger Publihers,-NewYork, 1979, Chapter: 6, s. 396.

endüstriyel ülke için büyümeyi arttıran bir faktör olurken GOÜ için itici bir güç olup olmadığı tartışılır. Çoğunlukla GOÜ'de ÇÜİ teknolojileri ile girdikleri pazarda monopol ya da oligopol özelliği gösterirler. Diğer yandan teknoloji yenileme, araştırma geliştirme gibi faaliyetler oldukça maliyetlidir. Özellikle GOÜ açısından üretimi arttıracak yetenek ve kapasite olmasına rağmen, maliyetlerin yüksekliği düşünülmeli gereken bir noktadır. Geniş finansman kaynağı gerektiren teknoloji ile üretim kapasitesini geliştirme GOÜ için zordur. Diğer bir önemli nokta da gelen teknolojinin öğrenilmesi ya da kopya edilmesinin evsahibi GOÜ için önemlidir. Teknoloji, kopya edilse bile bunun geliştirilip endüstriyel ülkelerle pazarlık edilebilecek duruma gelmesi için, maliyetinin GOÜ için önemine bakmak gerekir.²⁷ GOÜ'nün pazar yapılarındaki eksiklikler, pek çok yeni teknolojinin ülkeye gelmesine engeldir. Bu nedenle GOÜ'de yapılan yatırımlarda çoğunlukla eski teknolojilerin kullanımı görülür. GOÜ yönünden ülkeye kabul edilecek yatırımlarda dolaysız yatırım ile teknolojinin satın alınması şeklinde ortaya çıkan dolaylı yatırımların tercihi konusunda bir takım faktörler önemli rol oynar.²⁸ Örneğin; ÇÜİ yatırımlarında kendisini sadece köken ülkeye karşı sorumlu hissedebilir. Bu soruna çözüm olarak GOÜ'nün yerel yatırımlar ile yabancı yatırımların birleşerek pazara girmesini öngörebilir. Ancak, bu durumda da yatırım yapan işletme yerel işletme kadar sorumluluk duymadığı için teknolojik gelişme ve yenilemelere duyarsız kalabilir. Bu da GOÜ'e düşük teknoloji transfer etme veya ticari ismi kullanma hakkını vermeme gibi sorunlar yaratabilir.²⁹

²⁷ Alberto R. Giovannin, Gleen Hubbard ve Joel Slemrod. **Studies In International Taxation**, içinde James R. Hines, Jr. "On the Sensitivity of R & D to Delicate Tax Changes: The Behavior of U.S. Multinational in the 1980", University of Chicago Press-Chicago, 1993, s. 181

²⁸ Grub, Ghadar, Khambata. age, s. 445.

GOÜ için yabancı yatırımın ekonomik olarak faydalı olabilmesi GOÜ'nin eksikliğini duydukları sermaye ya da emek yoğun teknolojileri içermesi gerekir. ÇÜİ'nin GOÜ'e transfer ettikleri teknolojinin iki tür maliyeti vardır. Bunlardan biri, yavru işletmenin lisans anlaşması yolu ile yabancı işletmeye ödediği lisans ücreti; bir diğeri de, lisans anlaşmalarında yavru işletmenin ihracatına getirilen kısıtlamalar veya bağımlı ithalat gibi nedenlerle ekonomik ödemeler dengesi üzerinde yaratılan olumsuz etkidir.³⁰

Bu nedenlerle teknoloji ithalinin tek yolu yabancı sermaye olmamalıdır. GOÜ kendileri için faydalı olacak teknolojiyi seçme yeteneği edinmelidir. Kısaca denebilir ki GOÜ, ÇÜİ'nin tekelinden kurtulmaya çaba göstermek zorundadırlar.

4. Ödemeler Dengesi

GOÜ'nin gelişme sorununu çözmede karşılarına çıkan önemli darboğazlardan birisi de ödemeler dengesi ve dış ticaret açığıdır. Bu ülkelerde bir yandan yatırım malları, hammadde ve girdi ithalatının giderek artması, diğer yandan ihraç mallarına karşı uluslararası talebin gelir ve fiyat esnekliğinin zayıflığı, bu ülkelerin dış ticaret dengelerindeki açıkların devam etmesine neden olur. GOÜ'deki döviz kıtlığı sadece bu ülkelerin ekonomik yapılarından kaynaklanmaz. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin GOÜ'den gelen ithal mallarına, koruyucu dış ticaret politikası uygulamalarında etkili olan bir diğer faktördür.

²⁹ Alpar. age, s. 96.

³⁰ Richard M. Bird ve Oliver Oldman (ed.). **Taxation in Developing Countries**, The John Hopkins University Press-Baltimore, 1990, s. 135.

ÇUI'nin yatırımlarının GOÜ'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkisini dolaylı ve dolaysız olarak iki grupta toplayabiliriz.³¹ Bunlardan dolaysız etkilerden kastımız, döviz geliri olarak getirilen sermaye yatırımının ithalatı ikame edici etkisidir. Bunun yanında dolaylı etkiler, daha ziyade belli bir süre içinde ortaya çıkacak ekonomik değişikliklerle ilgilidir. ÇUI'nin yatırımlarının GOÜ üzerindeki etkisi ister dolaylı, ister dolaysız olsun uzun dönemde olumsuz yönde etkiler gösterir.³² Bunun bazı nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- ÇUI genellikle evsahibi ülkede ihracata yönelik faaliyette bulunmazlar. Bu ülkelerde yatırım yapmalarının başlıca sebebi pazarlarını genişletmek ve bu ülke pazarında yerlerini alıp, karlarını büyüttür. Küçük çaplı işletmeler ile çeşitli yollarla çalışma alanına giren ve bağlı kuruluşlar kuran ÇUI ileride kendisine ihracat yolu ile rakip olabilecek işletmelerin yönetim ve kontrolünü ele geçirir. GOÜ'nin pazarına giren ÇUI zaten sınırlı ve küçük çaplı olan GOÜ'nin işletmelerinin ihracata yönelik faaliyetlerini kontrolleri altına alırlar. Bunun sonucunda da ÇUI'nin yatırımları gelişmekte olan evsahibi ülkenin ihracatını arttırarak döviz kazandırmadığı gibi, kısıtlamak suretiyle döviz kaybına neden olur.

- Bir diğer faktör de transfer fiyatlandırma dediğimiz, bir çeşit transfer maliyetide sayılan, ÇUI'nin kendi bölümlerinde veya yurtdışında yaptıkları ister doğrudan ister dolaylı yatırımları arasındaki transferlerinde talep ettikleri miktardır. Bu konuda her bir birim kar merkezi olarak görülür ve işletmenin içindeki birimler arası eşitliği sağlamayı amaçlar.³³

³¹ Graham. age. s. 19.

³² Cline. age, s. 298.

³³ Alberto Giovannin, R. Glenn Hubbard ve Joel Slemrod. **Studies In International Taxation**, içinde Peter G. Wilson, "The Role of Taxes in Location and Sourcing Decision", University of Chicago Press-Chicago, 1993, s. 218-219.

Transfer fiyatlandırma ile gelişmekte olan evsahibi ülkeler hem döviz getirilerinde hem de döviz tasarruflarında zarara uğrarlar. Bu da ödemeler dengesini olumsuz etkiler.

-. ÇUI aracılığı ile GOÜ'ye muhasebe açısından bir sermaye girişi gibi işlem gören bazı kayıtlar gerçek bir sermaye transferi niteliği taşımayabilir. Örneğin, garantisiz ticari borçların ödenmemesi riskini ortadan kaldırmak amacıyla bir anlaşma ile bunların borçlu ülke tarafından yabancı sermaye olarak kabul edilmesi yabancı sermaye teriminin anlamının genişletilmesine yol açar.³⁴ Garantisiz ticari borçların ödenmeyip ülkede kalması ve yabancı sermaye girişi gibi işlem görmesi, sadece bu borca karşılık ödenmesi gereken dövizin bizzat tahsil edilip üretken yatırımlara dönüştürülmesi ile mümkündür. Böyle bir durum olmadan sadece anlaşma ile muhasebe kayıtlarında düzeltme yapılması garantisiz ticari borçlara yabancı sermaye özelliği kazandırmaz.

-. Gelen yabancı sermayeye tanınan garantiler de ödemeler bilançosu üzerinde uzun dönemli olumsuz etkiler meydana getirir. Bir süre sonra başlanacak gelir transferi ülkeden fiili bir döviz çıkışı gerektirir. Bu da özellikle döviz darboğazına girilen dönemlerde ortaya çıkar. Yapılamayan transfer işlemleri çoğaldıkça ödemeler dengesinde problemler olacağı gibi ekonomik ve siyasal ilişkilerde de olumsuz etkiler yaratabilir.

³⁴ Şatiroğlu. age, s. 202.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ÇUİ'nin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri sermayelerinin özellikle üretken yatırımlara yöneltilmemesi ile paralellik gösterir. ÇUİ az sermaye kullanımı ile yüksek kar amacı güder. Bu nedenle yüksek kar amaçlı ÇUİ'nin az sermaye ile GOÜ'ye girişi GOÜ'nin ödemeler bilançosu üzerinde olumsuz etki yapar.

C. ÇUİ'N EVSAHİBİ ÜLKELERE BAKIŞ AÇISI

1. İhracat Yerine Yatırım Tercihi

Bir ülkenin gelişme sürecinde işletmelerce sağlanan üretim faktörlerinin arzı ve özellikle bu faktörlerin nereden nasıl sağlandığı önemli bir konudur. Bu konudaki tahminler GOÜ'nin üretim faktörleri yönünden eksik olduğu yönündedir. Çünkü, GOÜ'de müteşebbis işgücü azdır. Buna göre ÇUİ durumlarını geliştirmekte olan ülkelere göre ayarlamalıdır. Gelişmiş ülkelerdeki ÇUİ'nin yavru işletmelerini inceleyen çalışmalar bu ülke pazarlarından elde edilen üretim faktörlerinin, yavru işletmeler geliştikçe göreceli olarak arttığını göstermiştir.³⁵ Ancak GOÜ'de böyle bir çalışma henüz tam olarak yoktur, fakat GOÜ'nin hükümeti yerel pazarda üretilen ya da yerel pazardan elde edilen üretim faktörlerinin ne kadar rant sağlamaya yönelik olduğu üzerinde açıklamalarda bulunurlar. Bu üretim faktörlerinin potansiyeline bağlı olarak ÇUİ değişiklik gösterir. İhracat için işgücü ağırlıklı yöntem kullanan ÇUİ'nin daha az yerel girdi kullanmaları beklenir ve yapılan araştırmalar ihracata yönelik projelerin diğer projelere oranla en az yarısı oranında yerel pazardan girdi sağladığını göstermektedir.³⁶ Yapılan pek çok araştırma yabancı kökenli işletmelerin

³⁵ Caves. age, s. 271.

yerel işletmelere nazaran üretim faktörlerini evsahibi ülke dışından sağladıklarını gösterir.

2. İstihdam

GOÜ'de en çok eksikliği görülen nokta kalifiye işgücüdür. ÇUI yönünden işgücüne ödeyecekleri ücret, kalifiye eleman ihtiyacı yanında bunlara ne kadar eğitim vermeleri gereği önemli karar alma noktalarıdır. Her ne kadar ÇUI yerel pazar düzeyinde ücret ödemeyi göze alsa da kalifiye eleman bulmak ve bunları işletmeye çekmek için GOÜ'de pazar fiyatından biraz daha fazla ücret ödemekte oldukları yapılan araştırmalar sonucu görülmüştür.³⁷ Ayrıca GOÜ'de işgücü açısından önemli olan bir takım ücret dışı faydalar ve ayrıcalıklar da ÇUI tarafından işgücüne aktarılır. Bu yönüyle de ÇUI'nin işgücünü eğitme ve bir takım ayrıcalıklar tanımanın işletme için ne kadar faydalı olduğunun önceden araştırılması gerekir. İşgücü eğitimi için ÇUI şu iki yoldan birisini seçebilir. Birinci yolda işgücüne normal ücret ödenir ve eğitim parasız karşılanır. İkinci yolda ise işgücü eğitim aldığı sürece düşük ücretle çalışır.³⁸ Bu yollardan hangisinin seçileceği işletmenin politikasına bağlıdır. Bu politikanın belirlenmesinde de GOÜ'nin işgücü ücretlerine bakış açısı ve nasıl vergilendirildikleri önem taşır. Bunun dışında ÇUI'nin ne yolla GOÜ'nin pazarına girdiği önemlidir. Eğer dolaylı yoldan yatırım yapılmış ise ÇUI'nin sağladığı işgücü

³⁶ Caves. age, s. 271

³⁷ Howard S. Engle, "International Development", Journal of Corporate Taxation, June 18, 1992, s. 103.

³⁸ Caves. age, s. 266

eğitiminden sadece kendisi değil iş ortaklığı yaptığı yerel ya da yabancı işletmede faydalanmış olacaktır.

Bunun dışında ÇUI için işgücünün kalıcılığında önemlidir. Yapılan araştırmalara göre işgücünün resesyon dönemlerinde yabancı işletmedeki kalıcılığının yerel işletmelere göre daha riskli olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak yine aynı tür araştırmalar işletme büyüklüğünün işgücü kararında çok etkili olduğunda ortaya koymaktadır.³⁹ Kısaca denebilir ki konjonktürün daralma dönemlerinde bulunan GOÜ'de işgücünün yabancı işletmede çalışmaya devamı, yerel işletmelere göre daha zayıf bir ihtimaldir. Bunun yanında, işgücünün yabancı işletmede çalışmaya devam etmesi işletmelerin büyüklüğü ile de doğrudan ilişkilidir.

3. Teknoloji Aktarımı

ÇUI'in yerseçimi kararında önemli rol oynayan GOÜ'in işgücü kalitesi ve miktarı ile ÇUI'in kullandığı teknoloji birbiri ile çok yakından ilgili ve birbirine çok bağlı iki noktadır. ÇUI açısından geliştirilen teknolojinin GOÜ'ye adaptasyonu çok önemlidir. Bu noktada üç soru önem kazanır. İlk soru, GOÜ'in işgücü fazlasının ekonomik olarak ÇUI'in teknolojik yapısını nasıl etkileyeceğidir. İkinci soru, ÇUI'in teknolojiyi GOÜ'de uygulayıp, uygulayamayacağıdır. Üçüncü soru ise, teknolojinin ÇUI'ce yerel işletmelerden daha iyi uygulanıp, uygulanamayacağıdır.⁴⁰

³⁹ D. McAleese ve M. Cuonahan. "Stickers' or Snatchers'? Employment in Multinational Corporations During The Reccession", Oxford Bulliton Economic Statistics, Nov. 1979, s. 345-358.

⁴⁰ Caves. age, s. 267.

İlk sorunun cevabı ÇUI'in ürettiği mal için ne kadar teknoloji ağırlıklı çalışacağına bağlıdır. Eğer işletme tek yolla mal üreteceğine inanıyorsa bu yol karar almada çok etkilidir. İkinci sorunun cevabında teknoloji transferinin maliyeti ÇUI'in karar almasında önemli bir rol oynar. Pekçok GOÜ'de üretim işgücü ağırlıklı yürütülür. Bu nedenle teknoloji transferi ÇUI'ce küçük boyutta tutulmaya ve maliyetleri arttırmayacak yönde yapılmaya çalışılır. Bunun için pekçok GOÜ'de ÇUI eski teknoloji ile eski model ürünlerini üretme yolunu tercih ederler. Bu işletmeye bir yandan teknoloji devam ettirme ve diğer yandan da ek gelir sağlama yolunu açar. 1969 yılında Hughes ve You'nun araştırmaları⁴¹ pekçok ÇUI'in GOÜ'de eski teknoloji kullanımından elde ettiği geliri endüstriyel ülkelerde yeni teknoloji kullanarak yapacağı üretimlere aktardığını ispatlamaktadır. Üçüncü soruya yerel ve yabancı işletmelerin teknoloji uyarlamalarında etkili olan faktörleri belirlemekle cevap bulunabilir. Genellikle GOÜ'de yatırım yapan ÇUI yerel işletmelere göre teknoloji yoğun işletmelerdir. Ayrıca ÇUI yerel işletmelerden gerçekte daha farklı faktör fiyatları ile karşılaşır. ÇUI'in sermaye maliyeti yerel işletmelerden daha farklıdır ve işgücü için daha fazla ücret ödemesinde bulunur. İşgücü yoğun yatırımlarda koordinasyon ve yönetim maliyeti artma gösterir ki bu durumda görünürdeki avantajlarını kolaylıkla yok eder. Özellikle monopolistik özellikler gösteren yatırımlara teknolojinin uyarlanması daha kolaydır. Zaten pazarda fazla rekabetin olmaması da teknolojik karışıklığı azaltır ve bu da GOÜ'de çalışan ÇUI için fazla zorlayıcı olmaz. Ancak unutmamak gerekir ki bu durumda monopol şartlarında dünya çapındaki trademark'lara ulaşacak kalitede ürünü üretmek için sermaye yoğunluğu ve teknolojik üstünlük gerekir.

⁴¹ H. Hughes ve P.S. You (ed.) **Foreign Investment and Industrialisation in Singapore**, Canrera: Australian National University Press, 1969, s. 193-194.

4. Ödemeler Dengesi

Burada ÇUI'in gelişmekte olan ÷lkelerin sermaye piyasalarına yaptıkları katılımlar üzerinde durulacaktır. Buna baēlı olarak GOÜ'in ödemeler dengesine ÇUI'in finansal faaliyetlerinin etkileri de gözden geçirilecektir. Sermaye arbitrajı⁴² olarak adlandırılan durumda yabancı yatırımcının, yabancı işletmelerin yerel sermaye ile birleşmeleri sonucu yüksek kar elde etmesi ve GOÜ'e sermaye ithal etmek yerine sermaye kazanması GOÜ'in istekleri ile tezat yaratır. Bu noktadaki tezat daha önce GOÜ yönünden ödemeler dengesi başlıklı konuda açıkladığımız gibi GOÜ'in kontrol ve denetimi ile yakından ilgilidir. Ancak Caves'in araştırmaları, ÇUI'in sermaye arbitrajı yaptıkları ve risklerini azaltmayı amaçladıkları ÷lkelerin GOÜ'den çok gelişmiş ÷lkeler olduklarını göstermektedir. GOÜ'de sermaye akımları gelişmiş değildir, bu nedenle ÇUI sermaye akımlarının çok küçük bir kısmını bu yolla GOÜ'ye getirirler. ÇUI'in GOÜ'e getirdikleri sermayenin azlığı ya da çokluğu kendi başına GOÜ'in refahı için önemli bir sorun değildir.⁴³ Eğer sermaye gerçekten kıt ve yüksek geri dönme hızı varsa bile, fazla vergi verme pahasına, direk olarak yabancı yatırım yapma eğilimi vardır. Arbitraj primi GOÜ'in milli gelirinde bir artış yaratmaz. Sermaye dönüşünün azaltılması yolu ile ÇUI'in sermayelerinin içe akışı yerli tasarrufların geri dönüş hızını düşürebilir, tasarruf oranlarını azaltabilir ve buna baēlı olarak GOÜ'in milli gelirlerinin büyüme hızını düşürebilir.

⁴² Arbitraj burada, fiyat farklılıklarından yararlanmak için yapılan hisse senedi, tahvil vb. alım satımı, borsadan kar elde etme anlamında kullanılmıştır.

⁴³ Caves. age, s. 273.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEKİ VERGİ SİSTEMLERİNİN, ÇOKULUSLU İŞLETMELERİN YATIRIMLARINA OLAN ETKİLERİ

I. VERGİLENDİRME İLKELERİ

Yabancı sermaye bakımından üç farklı ilkeye göre vergilendirme ile karşılaşılır. Bu ilkelere hangisinin uygulanacağı ülkelerin ekonomik ve politik yapılarına bağlıdır. Vergi yükümlüsünün ikamet ettiği ülkeye göre, uyruğuna göre ve elde ettiği gelirin kaynağına göre üç tür vergilendirme ilkesinden sözedilir. ÇUI yatırımlarında bu ilkelere göre karar alır. Çünkü bazen bir ülke, ÇUI yönetiminin bulunduğu yere ve hissedarların ikametgahına göre vergilemeyi uyguladığı gibi işletmenin bulunduğu yere ve hissedarların uyruğuna göre vergilendirmeyi de uygulayabilir. Bu durum uluslararası vergilemede etkinsizlik yaratabilir. Bu tür değişik uygulamalar ÇUI'nin vergilendirilmesinde olduğu kadar ülkelerin politik ve ekonomik yapılarında da sorunlara sebep olabilir. Bu sorunların çözümünde genellikle vergi teşvikleri ve ülkeler arası ikili anlaşmalar kullanılır. Şimdi sırası ile vergilendirme ilkelerini inceledikten sonra genellikle kullanılan vergi teşviklerini inceleyelim. Daha sonra GOÜ'de en çok hangi vergilendirme ilkesi ya da ilkeleri ve vergi teşviklerinin

uygulandığını analiz edelim. Bundan sonraki başlıklarda ve konu aktarımlarında "ÇUI" kavramı yerine "yabancı sermaye" kavramı kullanılacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde (ve bunlardan birisi olarak Türkiye'de) uluslararası alanda çalışan işletmeler özelliklerine göre ayrıma tabi tutulmadan kanunlarda ve litaratürde yabancı sermaye olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle bizde çalışmamızda kavram karışıklığı yaratmamak ve litaratürden uzaklaşmamak için yabancı sermaye kavramını kullanmayı uygun gördük.

A. KAYNAK İLKESİ

Kaynak ilkesine göre ülke içinde elde edilen hertürlü gelir vergilendirilir. Gelir elde edenin uyruğu ve ikametgahı önemli değildir.¹ Selahattin Tuncer kaynak ilkesini kitabında şöyle açıklamıştır: "Kaynak ilkesi kaynağını kişisel anlamda ülkesel egemenlikten alır. Gelirin doğduğu veya malların bulunduğu yer vergilemede esas alınmıştır".²

Kaynak ilkesinin benimsenmesinde rol alan en önemli etken ülkenin gelişmişlik düzeyidir. Sermaye ithalatçısı, dış yatırımları az ülkeler bu ilkeyi benimser. Yabancı sermaye akımı çok olan ve yabancı kaynaklı işletmelerin çok faaliyet gösterdiği ülkelerde bu ilkeye ağırlık verilir. Kaynak ilkesinin benimsenmesinde etkili olan bir diğer unsur da vergi idarelerinin yabancı kaynaklı geliri belirlenmelerinde karşılaştıkları güçlüklerdir. Ülkelerarası bilgi akışının sınırlı

¹Selahattin Tuncer, **Çifte Vergilendirme ve Milletlerarası Vergi Anlaşmaları**, Sevinç matbaası, Ankara, 1974, s. 14.

² Tuncer. age, s.20.

olması nedeniyle ülke sınırları dışında elde edilen gelirin vergilendirilmesi güçtür. Bu nedenle kaynak ilkesinin uygulanması daha kolaydır. Ayrıca ekonomik birleşmeler yönünden kaynak ilkesinin benimsenmesi daha rasyoneldir. Çünkü, bu ilke ile karşılıklı vergilendirme hakları eşit ve adil bir şekilde düzenlenmektedir. Ayrıca çifte vergilendirme sorununa çözümdür.

Kaynak ilkesini uygulamadaki güçlüklerinden birisi gelirin hangi ülkede doğduğunun tespitinde ortaya çıkar.³ Ücret ve maaş elde edenlerde kaynağa göre vergilendirilme hizmetin görüldüğü yerde gelirin elde edilmesi bakımından oldukça kolaydır. Ancak asıl zorluk uluslararası işletmelerin vergilendirilmesinde meydana gelir. Uluslararası bir işletme bir ülkede sevk ve idare edilir, diğer ülkelerde tali işletmeler ve şubeler aracılığı ile faaliyette bulunursa, bu durumda vergiye tabi gelirin ülkeler arasındaki tahsisinde karışıklıklar ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda vergiden kaçınma gibi istenmeyen uygulamalar ile karşılaşılabilir.⁴ Bu nedenle genellikle ülkeler bu uygulamalara karşı formüller geliştirme veya uluslararası vergi anlaşmalarına gitme yollarını bulmuşlardır.

B. İKAMETGAH İLKESİ

İkametgah ilkesine göre gelirin kaynağının ne olduğu (yabancı veya yerli) gözardı edilerek, o ülkede ikamet edenlerin dünya çapındaki gelirleri üzerinden vergi alınır.⁵

³ Peggy Brewer Richman, *Taxation of Foreign Investment Income*, The John Hopkins Press-Baltimore, 1963, s. 25.

⁴ Richman. age, s. 27.

⁵ Frenkel. age, s. 22.

İkametgah ilkesinde vergilendirilmeye temel olan mali ikametgahtır. Vergilendirilme bakımından mali ikametgah yükümlünün belli bir ülkede oturduğu, bulunduğu veya işlerini yürüttüğü yerdir. Bu yer gerçek kişiler için ikametgah, ev, işyeri; tüzel kişiler için yasal merkez, yönetim merkezidir.⁶ Gerçek kişi gerek bulunduğu ülkede gerekse bu ülke dışında elde ettiği gelirleri toplamı üzerinden vergilendirilir. İşletmeler yönünden ise durum biraz daha karmaşıktır. İşletmeler yönünden vergilendirilme ya kuruluş yeri olan kanuni merkeze ya yönetim ve merkezi kontrol yeri olan iş merkezine ya da kanuni merkez ile iş merkezleri kıstaslarından her ikisine göre uygulanır.⁷ Ayrıca bir işletme için mali ikametgah çok sayıda ortağın yerleşim yeri veya işletme gelirini paylaştıkları yerleşim merkezleridir şeklindeki kıstas da tartışılmaktadır.⁸ İşletmenin mali ikametgahı ile gelirlerini kazandığı ülke arasında bazen hiçbir ilişkinin bulunmadığı görülebilir. Bu gibi durumlarda ikametgah ilkesine göre vergilendirilmede sorunlar çıkabilir. Ayrıca yabancı sermayeli işletmeler yurtdışında kurmuş oldukları yavru işletmeler açısından kanuni merkez veya iş merkezi kıstasları problem yaratabilir. Kanuni merkez kıstas alındığında yavru işletme kayıtlı bir işletme olarak alınacağından, vergi yavru işletme karları ana işletmeye geçinceye kadar doğal olarak ertelenir. Bu uygulamaya vergi erteleme (tax deferral) adı verilir.⁹ İş merkezi kıstas alındığında ise, yavru işletmelerin gelirleri, karları intikal etmeden vergilendirilir.

⁶ Adnan Tezel, **Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmaları ve Türkiye Uygulaması (Uluslararası)**, İstanbul, 1989, s. 16.

⁷ Frenkel. age, s. 20.

⁸ Richman. age, s. 24.

⁹ M. Richard Bird ve Oliver Oldman, **Readings On Taxation in Developing Countries**, Third Edition, The John Hopkins University Press-Baltimore, 1975, s. 397.

İkametgah ilkesini benimseyen ülkenin vatandaşları diğer ülkelerde büyük ölçüde yatırım yapmayan bireylerdir ve bu tür ülkelerin mali idareleri işlemleri denetlemeye yeterli ülkelerdir. İkamet ilkesi ödeme gücü ilkesine koşut olarak benimsenmeye başlanmıştır.¹⁰ Gelirin elde edildiği yer veya faaliyet önemli değildir. Önemli olan, bir kişinin çeşitli kaynaklardan elde ettiği kazanç ve iratları toplamıdır. Ödeme gücünü kavramak bakımından her iki gelir birlikte vergilendirilir, ülke içinde ya da dışında elde edilen gelir ayrımı yapılamaz. Ayrıca sırf iç gelirin vergilendirilmesi ülke sermayesinin yurtdışına kaçışını teşvik etmiş olur, bu da yurtiçi yatırımları azaltıcı etkide bulunur.

C. UYRUKLUK İLKESİ

Bir başka vergileme ilkesi kaynak ilkesi ile yakından ilişkili olan uyrukluk ilkesidir. Bu ilkeyi uygulayan devletler kendi vatandaşlarının yurtiçi ve yurtdışı gelirlerini birlikte vergilendirirken, yabancıların gelirleri bunun dışında bırakmaktadır.¹¹ İşletmeler için uyrukluk, işletmenin tüzel kişilik kazandığı veya mülkiyet haklarının uygulandığı yerdir.¹² İşletme hissedarlarının uyruğu işletme yönetiminin ve kontrolünün hangi ülkede olduğu önemli değildir. Uyrukluk ilkesi tek başına uygulandığı zaman ödeme gücü ve adalet prensiplerini ihlal eder. Bu yüzden uygulamada ikametgah ve uyrukluk ilkesi birlikte görülmemektedir

¹⁰ Frenkel. age, s. 24.

¹¹ Tuncer. age, s. 18.

¹² Richman. age, s. 26.

Ödeme gücü prensibine bağlı vergilemenin ulusal vergi yapısı üzerindeki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle prensipte ikametgah ve uyrukluk ilkelerine dayalı bir vergileme prensibinin daha ağırlıklı olarak kabul edildiği söylenmektedir.

Bu üç ilkeyi ayrı ayrı irdeledikten sonra, her ülkenin bu ilkelerden herhangi birini veya birkaçını benimsemesi sonucu ülkeler arası sermaye yatırımlarında çifte vergilemeye nasıl sebep oldukları üzerinde duralım.

Kaynak ilkesinin benimsenmesi durumunda gelirin hangi ülkede doğduğunun belirlenmesi sorunu ile karşılaşılır. Bir malın üretildiği ülke mi yoksa satıldığı ülke mi gelirin doğduğu yer olarak kabul edilecektir sorusu önem kazanır. Her iki ülkenin de vergileme hakkı doğacağı için bu tür bir sorunun çözülememesi çifte vergilemeye sebep olacaktır. Kaynak ilkesinin uygulamasındaki bir diğer güçlük te hangi giderlerin indirileceğinin kabulüdür. Genellikle bu ilkeyi uygulayan ülkeler sadece kendi ülkelerinde yapılan giderlerin indirileceğini gelirlerle ilgisi olsa bile diğer ülkelerde yapılan giderlerin indirilemeyeceğini kabul ederler. Böyle bir uygulamada yurtdışı hizmet veya malzame alımını gerektiren faaliyetlerden doğan kazançlar diğerlerine kıyasla çok daha ağır vergilendirilmiş olur.¹³ Bunun dışında her ülkeye göre değişen şart ve esaslara göre uygulanan ikametgah ilkesi de çifte vergilemeye sebep olmaktadır. Bazı ülkeler mali ikametgahın o ülkede bulunması şartını ararken diğerleri bir işyeri vasıtası ile faaliyette bulunmayı yeterli bulurlar.¹⁴

¹³ Zühtü Yücelik, **Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmaları ve Bunların Ortaya Çıkardığı Sonuçlar**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, Teoman Yayın-Ankara, 1969, s. 6-8.

¹⁴ Tuncer. age, s.18.

Uyrukluk ilkesinin uygulanmasındaki güçlük ise ülkenin idari yapısından kaynaklanabilir. Bu ilkenin başarı ile uygulanabilmesi için mükelleflerin yabancı ülkedeki faaliyetlerini izleyebilecek ve gelirlerini hesaplayabilecek kapasitede bir vergi idaresine ihtiyaç vardır. Bacchetta ve Espinosa yapmış oldukları çalışma sonucunda bir ülke vergilemede kaynak ilkesi benimsediği zaman, vergi otoriteleri arasındaki rekabetin daha yoğun hale geldiğini ve bazı şartlar altında vergi oranının sıfıra düştüğünü bulmuşlardır. Buna ilaveten, ikametgah ilkesi benimsendiğinde ise rekabetçi teşviklerin sınırlı ve vergi oranlarının optimal düzeye yakın ve hatta daha yüksek olduğunu söylemişlerdir. Bu yüzden vergi politikalarının tam koordinasyonu için ikametgah ilkesinin benimsenmesini savunmaktadırlar.¹⁵ Bunun yanında ikametgah ilkesinin benimsenmesi sonucu oluşabilecek sorunlara daha önce değinmiştik. Bunların başında da vergi idareleri arasındaki bilgi akışında meydana gelen aksaklıklardır. Bacchetta ve Espinosa bu konuda iki seçenek üzerinde durmuşlardır. Birincisi işletmelerin yurtdışı yatırımları konusunda güvenilir bilgi sunmaları, ikincisi de yabancı otoritelerin yatırımlarla ilgili bilgi aktarmalarıdır. Özellikle ikinci seçenek üzerinde duran yazarlar her ülkenin bilgi verme serbestisinin aynı olmadığını vurgulamış ve çeşitli anlaşmalar ve kıyaslama (benchmarking) yolu ile konuya çözüm getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Vergilemede ödeme gücü ve adalet ilkelerine ters düşmeyecek şekilde bu üç vergileme ilkesinden birini veya bir kaçını birlikte uygulayan ülkeler, vergi politikası tedbirleri ile çifte vergilemeye sebep olan durumları ortadan kaldırmaya çalışırlar. Şimdi uygulanan bu vergi politikası tedbirlerini sırası ile inceleyelim.

¹⁵ P. Bacchetta ve M.P. Espinosa. "Information Sharing and Tax Competition Among Government", Journal of International Economics, Vol. 39, 1995, s. 104.

II. YABANCI SERMAYEYE UYGULANAN BAŞLICA VERGİ TEŞVİKLERİ

Yabancı ülke yatırımları, yatırımın yapılacağı ülkenin yıldan yıla değişen enflasyon ve faiz oranlarına göre farklılık gösterir. Yatırımları yalnızca enflasyon ve faiz oranları değil, aynı zamanda işsizlik, GSMH'daki büyüme oranı gibi ülkenin genel ekonomik şartları da yabancı yatırım kararlarını etkiler. Ülkenin ekonomik şartlarını kolaylıkla değiştirerek yabancı yatırım kararları üzerinde etkili olamayan ülkeler, bu tür yatırımları vergileme ilkeleri ve politikaları ile etkileme yolunu bulmuşlardır.

Burada gözardı edilmemesi gereken nokta vergileme ilkelerinin daha sabit ve yıldan yıla değişme ihtimalinin düşük olmasına karşılık, özellikle ekonomik olaylara bağlı olarak vergi politikalarının ayarlanmasının daha kolay ve sıklıkla değiştirilebilecek özelliğe sahip olmasıdır.¹⁶ Şimdi sırası ile yabancı kaynaklı yatırımlar üzerinde etkili olabilecek ve uygulamada sıklıkla görülen vergi politikaları üzerinde duralım.

A. VERGİ KREDİSİ

Ülkeler genellikle yukarıda açıkladığımız vergileme ilkelerinden bir ya da birkaçını birarada uygularlar. Örneğin, bir ülkede sermaye kazançları için ikametgah, işçi ücretleri için kaynak ilkesi uygulanabilir. Alternatif olarak bir ilke, gerçek kişilere uygulanırken diğer bir ilke tüzel kişilere uygulanabilir. Aynı şekilde, evsahibi ülke kendi vatandaşının yerel kaynaklı gelirini yüksek oranda vergilerken, yabancı kaynaklı gelirini düşük oranda vergilendirebilir ve vatandaşı olmayanı vatandaşı olandan düşük düzeyde vergileyebilir.

¹⁶ Alan J. Auerbach, James R. Hines Jr., "Investment Taxation Incentives and Frequent Tax Reforms", The American Economic Review, May, 1988, s. 211-216.

Bu üç ilkenin karışık şekillerde uygulanması aynı ülke içinde ya da ülkelerarasında çifte vergilemeye sebep verebilir. Ancak bu çifte vergileme sorunu çoğunlukla yabancı kaynaklı gelire yerel vergi kredisi uygulaması ile çözülebilir. Tabiki en mükemmel olanı her ülkenin ya ikametgah ya da kaynak prensibini pür olarak benimsemesidir. İkametgah ilkesi ve kaynak ilkesinin belirleyici özelliği, net uluslararası üretim ve net ulusal üretimdir. Eğer bir ülke ikametgah ilkesini benimsemiş ise tanımdan da ortaya çıktığı gibi bu ülkenin vergi temelini net uluslararası üretim oluşturur. Çünkü dünya çapındaki gelirleri sözkonusudur. Aynı şekilde eğer kaynak prensibi belirlemiş ise vergi temelini net ulusal üretim oluşturur. Çünkü, üreticinin ikametgahı değil, ülkede oluşan üretim önemlidir.¹⁷

Her ülkenin aynı ilkeyi uygulamaması sonucu çifte vergilemeyi engellemek amacı ile vergi kredisi yöntemi geliştirilmiştir. Yatırımcının ikamet ettiği ülkenin bazı kanuni limitler içersinde, sanki vergiyi kendisi almış gibi yabancı ülkede ödenen verginin mahsubuna imkan vermesi yöntemine vergi kredisi ya da mahsub yöntemi adı verilmektedir.¹⁸ Daha açık bir ifade ile diyebiliriz ki, kendi ülkesinde uyruğuna göre vergiye tabi olan fakat yurtdışında faaliyette bulunup, bu ülkedeki kaynağına göre vergi uygulaması nedeniyle de vergilendirilen bir müteşebbis kendi ülkesinde vergilendirilirken, yurtdışındaki faaliyeti nedeniyle o ülkede ödediği vergiyi de mahsup eder. İkamet edilen ülkede ödenen vergi yurtdışında ödenen vergiden yüksek olduğu takdirde verginin tamamı mahsup edilir. Ancak ikamet ülkesinde

¹⁷ Frenkel, Razin ve Slemrod. age, s. 23.

¹⁸ Fred J. Weston ve Bart W. Sorge. **International Manegarial Finance**, Richard D. Irwin, Inc.-Illinois,1975, s. 142.

ödenen vergi dışarda ödenen vergiden düşükse mahsup işleminden sonra bir vergi iadesi sözkonusu değildir.

Vergi kredisi yönteminin iki tür kullanımı vardır. Bunlardan ilki yabancı ülkede ödenen verginin matrahdan indirilmesi yöntemi, ikincisi ise yabancı ülkede ödenen verginin vergiden indirilmesi yöntemi. Matrahdan indirilmesi demek, yurtdışında ödenen verginin evsahibi ülkedeki vergilendirilebilir gelirden indirilmesidir. Vergiden indirilmesi ise evsahibi ülkedeki vergi borcundan yurtdışında ödenen verginin düşülmesidir. Vergiden indirilmesi yöntemi, matrahdan düşme yöntemine göre daha avantajlıdır. Konuyu bir örnek ile açıklarsak. Yurtdışı vergilendirilebilir geliri 100 birim olan bir işletmenin 30 birimini yatırım yaptığı ülkede vergi olarak ödemiş olsun ve evsahibi ülkeninde vergi oranı %40 olsun. Matrahdan düşme yöntemine göre, bu işletmenin uygulanacağı matrah 70 birimdir, bu 70 birim üzerinden evsahibi ülkenin %40 vergi oranı uygulanacaktır. Buna göre ödenecek vergi 28 birim olur. Vergiden indirim yöntemine göre ise 100 birim vergilendirilebilir gelire %40 vergi oranı uygulanınca ödenecek vergi 40 birim olacaktır. Ancak işletme halihazırda 30 birim vergiyi yatırım yaptığı ülkede ödediği için evsahibi ülkede ödediği vergiden (40 birim) yatırım yaptığı ülkede ödediği vergi (30 birim) düşülmek suretiyle evsahibi ülkede 10 birim vergi ödemesi gerekir.

Dış yatırımları az olan ülkeler yabancı kaynaklı geliri kendi sistemleri içinde dışarıda ödenen vergileri masraf olarak kabul etmek suretiyle vergilendirirler. Dış ülkelerdeki vergi oranı "sıfır" olmadıkça bu yöntem yabancı kaynaklı gelir üzerinde ek bir vergi rolü oynar.¹⁹ Mahsub yöntemini uygulayan ülkeler kendi normal vergi

¹⁹ Tuncer. age. s. 23.

haklarını yatırımcının yatırım yaptığı ülkede ödediği vergi kadar azaltır. Bu durumda yatırım yapılan ülke, vergi oranını, yatırımcı üzerinde herhangi bir ek vergi yükü koymaksızın evsahibi ülkedeki vergi düzeyine kadar yükseltebilir. Böylece yatırımın fiili vergi yükü iç ve dış vergilerin en yüksek oranı tarafından belirlenmiş olur.²⁰ Vergi kredisi firma karlı olduğu ve bu karın vergi beyannamelerinde belirtildiği sürece bir vergi tasarrufu sağlar. Vergi kredisi yönteminin gelirler genel müdürlüğünce yönetilmesi ve hazine tarafından kontrolü gerekir.²¹ Ancak yerli ve yabancı ülke vergi otoritelerinin vergilendirilebilir gelirin tanımını farklı yapmalarından dolayı güçlükler doğabilir. Örneğin, yatırımcının ikamet ettiği ülke, bir işletmenin elde ettiği karı köken ülkeye göre daha dar anlamda yorumlayabilir. Aynı zamanda, köken ülkenin kanuni vergi oranı ikamet edilen ülkenin vergi oranına göre düşük olmasına rağmen köken ülkeye alınan verginin bir kısmının diğer ülke tarafından mahsubuna izin verilmesi mümkündür. Kredi yöntemi uygulayan ülkeler sadece karpayları için dışarıda ödenen verginin indirimini kabul ederler.²²

B. İSTİSNA YÖNTEMİ

"Bu usule göre bir devlet, dış ülkelerden elde edilen gelirleri ya kendi kanun hükümlerine veya iki taraflı anlaşmalara göre kendi vergisinden istisna edebilir".²³

²⁰ Yücelik. age, s. 21. ve Tuncer. age, s. 24-25.

²¹ Nicholas Kaldor, "Gelişmekte Olan Ülkeler Vergilemeyi Öğrenebilecek mi?", Fethi Heper (çeviren), Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt. XVIII, S. 2, Haziran, 1982, s. 248.

²² Manuel For The Negotiation of Bileteral Tax Treaties Between Developed and Developing Countries. St/Eso/94 United Nations, NewYork, 1979, s. 13-14.

²³ Tuncer. age. s. 26.

Kısaca bu yöntemle yatırımcıların elde ettikleri gelir, köken ülkece istisnaya tabi tutulur. Köken ülke, evsahibi ülke lehine vergilendirme hakkından vazgeçer.²⁴ İstisna yönteminde biri dar, diğeri de geniş olmak üzere iki tür istisnadan söz edilir. Dar istisna yönteminde köken ülke iki taraflı anlaşmaya dayanmaksızın istisna yöntemi uygular. Dar istisna yöntemine göre istisna, tüm gelir sınıflarına değil sadece kanunlarla yabancı işyerlerinin ticari ve sınai kazançları ile yabancı ülkede bulunan gayri menkullerden elde edilen iratlara ve yerli işletmelerin dış ülkelerde elde ettikleri temettülere ve ücretlere bağlı olarak belli gelir gruplarına uygulanır.²⁵ Bu tür istisna yavru işletmelerden ana işletmelere aktarılan temettüller ve dış şube karları için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Sadece yavru işletmeler ve şubeler yabancı kurumlar vergisine tabi olmuş olur ve vergi yükleri de sadece yabancı vergi oranı ile belirlenmiş olur. Bu uygulama kaynak ilkesi uygulamasına eşit değerdedir.²⁶

Geniş istisna yönteminde ise yabancı kaynaklı gelir köken ülkede vergiden istisna edilebileceği gibi evsahibi ülkede de vergiden istisna edilebilir. Bu daha çok iki taraflı anlaşmaya bağlı olarak gelişir. Geniş istisna yönteminde yabancı gelirin tamamına veya belli bir tür yabancı gelirin tamamına istisna uygulanır. Yabancı kaynaklı gelirin vergiden tam anlamı ile istisna edilmesi yatırımcıya köken ülkede vergi eşitliği ve rekabet olanağı sağlar. Çünkü, yabancı kaynaklı gelir üzerindeki

²⁴ Assaf Razin ve Joel Slemrod. **Taxation in the Global Economy**, University of Chicago Press-Chicago, 1990, s. 93.

²⁵ Tamer Çağlayan, "Uluslararası Çifte Vergileme Olgusu, Bu Olguyu Ortadan Kaldırma Amacıyla Uluslararası Ve Ulusal Tabanda Yapılan Çalışmalar", Maliye Dergisi, Haziran, 1982, s. 57.

²⁶ Razin ve Slemrod. age. s.99.

vergi sadece köken ülkedeki vergi düzeyi tarafından belirlenmektedir. Bu durumda köken ülke tarafından yabancı yatırımlara verilen vergi imtiyazlarından doğan fayda evsahibi ülke tarafından ortadan kaldırılmamış olmaktadır.²⁷

Hem dar hem de geniş istisna yönteminde iki taraflı vergi anlaşmaları kullanıldığında anlaşmaya taraf olan devletlerden köken ülke gelir unsurlarını vergilendirme hakkını değişik şekillerde kullanabilir. Bu tür uygulama biri tam istisna diğeri artan oranlı istisna olmak üzere iki türdür.²⁸ Tam istisna halinde, köken ülke vatandaşlarının vergilenebilir gelirlerini hesaplarken yabancı kaynaktan elde edilen faiz, gayrimaddi hak bedeli ve temettü gelirlerini göz önünde tutmaz. Artan oranlı istisna yönteminde ise köken ülke artan oranlı vergi tarifesinin uygulanması açısından bu tür gelirlerin toplam yurtiçi gelirlere dahil edilmesi hakkını muhafaza eder.²⁹

C. VERGİ TATİLLERİ

Ülkeye yabancı yatırımları çekmede kullanılan bir başka yöntem de vergi tatilleridir. Kazançlara belirli bir süre içerisinde tam veya kısmi istisna uygulanmasına vergi tatili adı verilmektedir.³⁰ Genellikle çeşitli şekillerde ve değişik yatırım kriterlerine göre değişiklik gösterecek şekilde vergi kanunları içinde görülür. Vergi tatillerinin

²⁷ Razin ve Slemrod. age. s. 93.

²⁸ Manuel for the Negotiation s. 13.

²⁹ Bird ve Oldman. 1975, age. s. 372.

³⁰ J.M. Mintz, "Corporate Tax Holidays and Investment", The World Bank Economic Review, No. 4, 1990, s. 83.

bir tam istisna bir de kısmi istisna olmak üzere iki tür uygulaması karşımıza çıkmaktadır. En yaygın kullanımı yabancı yatırımcının en az 5 yıllık süre için tam anlamı ile vergiden muaf tutulması esasıdır. Bu süre 15 ya da 25 yıl gibi uzun bir dönem olarak belirlenebildiği gibi Nepal'da olduğu gibi kesin olmayan bir süre olarak uzatılabilmektedir.³¹ Bu uygulamanın yanında bazı ülkelerde yatırımın belli bir oranı belirlenip buna göre kazançların bu oran kadar kısmı vergiden istisna edilebilir. Amortisman giderlerinin ertelenmesi ile vergi tatilleri süresi ikiye katlanabilir. Kısaca diyebiliriz ki vergi amacı açısından firma değerinin amortisman gideri olarak indirilmesi işletme hissedarlarına daha da fazla servet transferi sağlar. Bu tür bir servet transferi işletmelerin rekabetini hızlandırır ve işletmenin yatırımını bu ülkeye aktarıp aktaramayacağı kararı üzerinde etkili olur.³² Bu konuya açıklık getirmek amacıyla şöyle bir örnek verebiliriz. İşletme 5 yıllığına vergi tatili uygulayan A ülkesine yatırım yapmaya karar vermiş olsun. Bu 5 yıl içinde yatırım yapılan ülkede vergi ödememek suretiyle bir kazanç elde edecektir. Aynı şekilde eğer işletmenin firma değeri olarak amortisman payını da 5 yıl olarak belirleyebilme hakkı olursa, vergi tatili süresi ve artı her yıl ayrılan amortisman payı işletmeye bu 5 yıl içinde 10 yıllık bir avantaj getirir. Bu tür bir politika vergi tatili uygulamasını cömert hale getirir ve yatırımın geri ödemesini uzatarak vergi ödememe serbestisini daha da ortaya çıkarır.

³¹ Bird ve Oldman. 1975, age. s. 367.

³² Kathleen Dunne ve Gordian A. Ndubizu. "International Acquisition Accounting Method and Corporations Multinationalism: Evidence From Foreign Acquisitions", Journal of International Business Studies, Vol. 26, No. 2, Second Quarter, 1995, s. 361-362

Esas olarak vergi tatilleri sermaye ve işgücü açısından tarafsızdır. Genellikle vergi tatili uygulayan ülkelerin vergi kanunları, istihdamdan çok sermaye yatırımlarını çekici hale getirmek amacıyla hazırlanır. Özellikle büyük ölçekli yatırımları çekmek amacıyla uzun dönemli vergi tatillerine önem verilir. Ancak vergi tatillerinin başarılı olabilmesi için istisna süresinin yatırımın büyüklüğüne göre değişmesi ve amortismanların ertelenmesi gibi sermaye lehine olan bazı kısıtlayıcı özelliklerin ortadan kaldırılması gerekir. Vergi tatilinden elde edilen vergi istisnasının bir tavanın olmaması nedeniyle vergi tatilinin devlet için büyük gelir kaybına yol açacağı gözden uzak tutulmamalıdır.³³

D. YABANCI KAYNAKLI YATIRIMLARDA DÜŞÜK VERGİ ORANI UYGULAMASI

Özellikle vergi kredisi yönteminin yüksek oranda vergi yükü getirmesi sonucu yabancı yatırımlarda meydana gelebilecek sorunlara bir bakıma çare olarak yabancı yatırımlara düşük oranda vergi uygulaması getirilmiştir. Düşük oranda vergi uygulaması ile vergi kredisi yönteminin birlikte uygulanması ise vergi oranlarının yüksek olduğu evsahibi ve köken ülkelerde daha olumlu sonuç verir.

Evsahibi ve köken ülke vergi oranlarının ikisinde yüksek olduğu durumlarda evsahibi ülke tarafından düşük oranda vergi uygulaması yabancı kaynaklı yatırımlar üzerindeki yükü bir bakıma azaltabilir. Bu tür bir uygulama da diğer uygulamalar gibi yatırım yerinin seçiminde etkili olacaktır. Yabancı sermayenin geldiği ülkedeki

³³ Heper. age, s. 245-246.

vergi oranı ile yatırım yapılacak ülkenin vergi oranının ikisinin de yüksek olması yabancı sermaye için avantaj ya da dezavantaj yaratmaz. Ancak yabancı sermaye avantajlı duruma geçebilmek için ülkesindeki vergi oranı ile yatırım yapmayı planladığı ülkenin vergi oranını karşılaştırır.³⁴ Bu durumda eğer evsahibi ülke köken ülkenin vergi oranından daha düşük bir vergi almayı uygulamaya koyarsa, bu düşürülen kısmın yatırımın evsahibi ülkeye kaydırılıp kaydırılmaması konusunda ki kararlarda önemi büyüktür. Bu kararda yabancı sermayeye yapılacak avantaj belirleme hesapları ile belirlenir.³⁵ Bu konuda Richman'ın oluşturduğu tabloya bakarak daha açık bir anlatım kazanabiliriz.³⁶ Richman evsahibi ülkede vergi oranının %50 olduğunu farzetmiş ve köken ülkelerdeki değişik vergi oranları karşısında yabancı sermayenin net getirisini hesaplamıştır. Şimdi bu sistemin vergi sonrası gelire etkisine bakalım: (Kazanç 100 birim olarak düşünülmüştür.)

Köken ülke vergi oranı	<u>Evsahibi ülkenin</u> <u>%50 vergi oranı</u> <u>ile verginin matrahdan</u> <u>indirilmesi</u>		<u>Evsahibi Ülkenin</u> <u>Vergi Oranları ve</u> <u>vergini vergiden indirilmesi</u>				
	Tam oranlı	1/2 oranında	%5	%10	%15	%20	%50
	Düşük vergi	Düşük vergi					
	<u>Vergi Sonrası Gelir</u>		<u>Vergi Sonrası Gelir</u>				
%20	50	60	76	72	68	64	40
%30	50	65	66	63	60	56	35
%40	50	70	57	54	51	48	30
%50	50	75	48	45	42	40	25

³⁴ Richman, age, s. 33.

³⁵ Bird ve Oldman, **Taxation in Developing Counties**, The John Hopkins University Press, London, 1990, s. 190.

³⁶ Richman, s. 33-34.

Köken ülkede ödenen vergi oranlarını %20 ile %50 arasında belirleyelim. Evsahibi ülke de %50 vergi uyguluyor olsun. Bu durumda evsahibi ülkede 100 birim gelir üzerinden %50 vergi ödendiğinde 50 birim vergi sonrası gelir elde kalır. Köken ülkede ise uygulanan orana bağlı olarak 80 birimden 50 birime kadar vergi sonrası gelir kalabilir. Verginin matrahdan indirimi yöntemi uygulandığı zaman köken ülkede, evsahibi ülkede uygulanan vergi oranına eşit oranda vergi uygulandığı sürece yabancı sermayenin net gelirinde bir kayıp meydana gelmez. Burada sınır %50 'dir.

Eğer evsahibi ülkede kredi yöntemi uygulanıyorsa, verginin vergiden indirimi veya verginin matrahdan indirimine göre alınacak kararlar da etkilenir. Verginin matrahdan indirimi yöntemi ile birlikte düşük oranda vergi uygulaması getirildiğinde durum daha da farklı olacaktır. Verginin matrahdan indirimi yöntemi ile $1\frac{1}{2}$ düşük oranda vergi birlikte uygulandığında köken ülkede uygulanan vergi oranına bağlı olarak 40 ile 25 birim arasında vergi ödenmiş olur. Bu da 60 ile 75 birim arasında vergi sonrası gelir elde kalması demektir. Bu durumda köken ülkenin vergi oranı önemlidir. Bu oran yükseldikçe vergi sonrası gelir artmaktadır. Verginin vergiden indirilmesi yönteminde ise vergiden düşülecek oran ne kadar fazla ise vergi sonrası gelir o kadar artarken köken ülkenin vergi oranına bağlı olarakta vergi sonrası gelir değişir. Yani köken ülkenin vergi oranı arttıkça ve evsahibi ülkenin de verginin vergiden düşülmesi sisteminin uygulandığı kredi yöntemi ile düşük oranda vergi uygulamasına gidildiğinde evsahibi ülkede bu oran arttıkça vergi sonrası gelirden azalış gösterir.

Kısaca diyebilirizki, kredi yöntemi ile birlikte düşük oranda vergi uygulaması yabancı yatırımcılar için bir avantaj oluşturmaktadır. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken nokta köken ülkenin vergi oranlarına bağlı olarak evsahibi ülkenin de düşük oranlı vergi sisteminde uygulayacağı vergi oranlarını ayarlaması gerekmektedir. Bu ayarlama hem fazla taviz vererek az vergi geliri elde etmeyi engelleme hem de iç pazardaki yerli işletmelere haksız rekabet ortamı yaratmayı engelleme açısından önemlidir.

III. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN YABANCI SERMAYEYE UYGULADIKLARI VERGİ TEŞVİKLERİ

Yabancı sermaye yatırımları sosyal bir hizmet olmadığı için taraflar birbirinden mümkün olduğunca fazla fayda sağlamaya çalışırlar. Yatırım yapan ülke kadar yatırım yapılan ülkede sermaye, teknoloji, yönetim becerisi ve ihtiyaç saiki gibi nedenlerle yabancı sermaye yatırımlarına ilgi duyar. Yabancı sermaye yatırımı yapan ülke elde edeceği pazar payını önemserken, diğer ülke ihracata dönük yatırımlar yapılmasını istemektedir. Yabancı sermaye de yeni yatırımlara yönelirken yeni pazar bulma isteği, vergi kolaylıkları, kendi ülkesinde kar marjını kısıtlayan nedenler, ücret düşüklüğü, doğal kaynakların bol ve ucuz olması gibi nedenlerle GOÜ'e yönelir. Bunlara bağlı olarak, GOÜ'in de yabancı sermayeyi ülkelerine çekmede kullandıkları birtakım değişkenler vardır. Bu değişkenler GOÜ'in gelişme politikalarını yabancı sermayeye bağlayıp bağlamadıklarına veya bağladılar ise ne oranda bağladıklarına göre değişir. Yabancı sermayeye bağlı olan ülkeler de iki tür yol tercih ederler. Bu yollar politikalarını ne oranda yabancı sermayeye bağladıklarının bir göstergesidir. Yabancı sermayeyi tek bir teşvik uygulayarak

ülkeye çekmeye çalışan ülkeler genellikle politikaları yüksek oranda yabancı sermayeye bağlamayan ülkelerdir. Ancak bu yolun GOÜ'e maliyeti de fazladır. Çünkü bu durumda yabancı sermaye sadece bu teşvik kendisine uygun ise GOÜ pazarına yönelir. Bu durumda GOÜ ile yabancı sermaye arasında pazarlık azdır. Bunun yanında yabancı sermayeyi birden fazla teşvik uygulayarak, bunları bir koordinasyon ile uygulayan ülkeler politikalarını yabancı sermayeye yüksek oranda bağlayan ülkelerdir. Bu yolun GOÜ'e maliyeti ise daha azdır. GOÜ'ce yüksek oranda tek bir teşvik verilmesi yabancı sermaye girişlerinin çabuklaşması açısından en çok uygulanan yöntemdir.³⁷

X Özellikle yabancı yatırımlara sıcak bakan ülkeler arasındaki rekabet oldukça yoğundur. Bu durumda önemli olan GOÜ'de uygulanan teşvik programlarının özelliğidir. Ancak teşvik programlarının özelliğine dikkat etmek gerekir. Yabancı sermayeye sıcak bakan ülkeler genellikle politik olarak genç, tecrübesiz ve dengesiz oldukları için uluslararası sermaye yönünden politik, ekonomik ve sosyal yönden güçlü ülkelerle rekabet etmektedirler. Yabancı sermayeyi güçlü ülkelerden çekip çıkartmaları için teşvik programları geliştirmeleri gerekir. Bu durumda geliştirdikleri bir yol yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için çeşitli vergi muafiyetleri ve istisnaları önermektedir. Bu da daha çok kurumlar vergisine uygulanır. Bu yol bir çeşit "hediye kuponu" olarak anılır. Ancak şu da gözardı edilmemelidir ki, bu yol GOÜ için adil olmayan her ne pahasına olursa olsun yabancı sermayeyi çekme yoluna gitmek demektir.³⁸ GOÜ'de uygulanması gereken önemli bir sistem düşük bir

³⁷ Grub, Ghader ve Khumbata. age, say. 365.

³⁸ A. R. Ilersic, D. R. Myddelton, A. G. Davies, W. A. P. Manser ve G. S. A. Weatcraft, **Taxation Economics**, içinde; Alun G. Davies, "International Trends in Corporate Taxation", MacMillian- NewYork, 1969, s. 46.

kurumlar vergisi yanında vergi tatilleri, her yıl azalan oranlı vergi oranı uygulaması gibi teşviklerinde beraber sunulmasıdır.

Vergi teşvikleri ile ilgili en önemli tartışma vergi teşviklerinin yatırımları etkilemesi sonucu evsahibi ülkenin köken ülke lehine gelir kaybına uğramasıdır. Yabancı kaynaklı gelire sahip işletme yabancı ülkede ödediği vergileri, evsahibi ülke vergisinden mahsub eder. Eğer ülkeler vergi tasarrufu (tax sparing) amacı için çalışmıyorlarsa, evsahibi ülkece verilen her türlü finansal teşvik evsahibi ülkeden köken ülkeye bir gelir transferidir. Bu gelirden köken ülkede vergilendirilir. Özellikle GOÜ açısından vergi tasarrufu prensip kabul edildiğinde, pek çok sermaye ihracatçısı ülke yatırım yapılan ülkenin vergi teşviklerinin evsahibi ülkenin vergi teşviklerini zorlamaksızın yatırımcılara doğru aktarımına izin verir. Japonya ve İngiltere gibi GOÜ'e sermaye ihraç etme durumunda olan ülkeler yabancı yatırımların GOÜ'de sağladığı vergi avantajlarını bilirler, ancak bu teşviklerden sağlanan karı köken ülke içinde vergilemezler.

Evsahibi ülkenin vergi sisteminin yavru işletme şeklinde yatırım yapma kararlarındaki etkisi çokça tartışılan bir konudur. Evsahibi ülke lehine köken ülkenin gelir kaybına maruz kalıp kalmayacağı ve buna bağlı olarak yabancı yatırımların yavru işletme kurmaları ile birlikte karşı karşıya geldikleri gelir transferi konusunun yatırım kararlarındaki etkisi tartışılır. Bunlardan Hartman'ın savunduğu evsahibi ülke vergi sisteminin yatırım kararlarında etkili olmadığı yönündeki görüştür.³⁹ Eğer köken ülke yabancı yatırımların yabancı kaynaklı gelirlerini

³⁹ D. Hartman, "Tax Policy and Foreign Direct Investment", Journal of Public Economics, No. 26, 1985, s. 107-121.

vergilerse, bu genellikle yavru işletmelerin transfer edilen kazançları (karpayları, temettüleri, faizler...) üzerinden alınan vergidir. Yavru işletmelerin karpayı vb. ödeme yerine evsahibi ülkede tekrar yatırım yapma kararı almaları halinde ne kazançları ne karpayı vb. köken ülke tarafından vergilendirilemez. Bu durumda, eğer, yatırımlar yeniden yatırım kazançları ile finanse ediliyorsa, köken ülkenin bu yatırım kararları üzerinde etkisi yoktur. Köken ülkenin vergisi kısaca karpayları üzerindeki bir toplam vergidir.

Köken ülkenin yatırım kararlarını etkilemesi üzerine yapılan tartışmalar Leechor ve Mintz tarafından değiştirilmiş ve köken ülkenin bu yatırımlar üzerinde etkisi olduğu tartışılmıştır.⁴⁰ Köken ülkeden transfer edilen kazançlar üzerinden vergi ödendiği sürece köken ülkenin vergi sisteminin yatırım kararlarında etkisi olduğu söylenir. Köken ülkenin vergisi bir formüle göre belirlenir. Buna göre köken ülkede alınan vergi toplam gelir üzerinden değil, evsahibi ülkede transfer edilen kazançlar üzerinden belli bir oranda vergi alındığı temeline dayanır. Bu durumda köken ülkede ödenen karpayı vb. üzerindeki vergi önemlidir. Köken ülkeye gelen karpayları yabancı yatırımcının köken ülkeye getirdiği gelirin belli bir oranı olarak hesaplanır. Bu durumda evsahibi ülkeden getirilen gerçek karpayı tam olarak bilinmez. Eğer yabancı yatırımcı köken ülkenin tahmin ettiği oranın altında karpayı ödemiş veya hiç karpayı ödememişse, o zaman yabancı yatırımcının yatırım yapıp yapmama kararı bu karpayları üzerinden ödediği vergiden etkilenir. Evsahibi ve köken ülke arasındaki vergi oranları farklılık gösterdiği zaman, döviz oranları da ayarlandığında, kar payları üzerinden köken ülkede ödenen vergi miktarı yavru

⁴⁰ C. Leechor ve J. Mintz, "On The Taxation of Multinational Corporate Investment When The Deferral Method is Used by the Capital Exporting Country", *Journal of Economics*, No.51, 1993, s. 75-96.

işletmelerin finans ve yatırım kararlarında etkilidir. Yavru işletmeden ulaşan kar payları önce köken ülkenin para birimine çevrilir. Normal döviz kuru ülkenin enflasyon oranı ve satın alma gücü ile zaman içinde değişiklik gösterir, bu yüzden hesaplamaların kar payının ana işletmeye ulaştığı zaman dilimi içinde yapılması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde ödenen gerçek vergi miktarı farklı olacak ve sonuçta işletmenin yatırım kararı ile birlikte köken ülkenin vergiden elde ettiği kazancı etkilenir.⁴¹

GOÜ yönünden yabancı sermayeyi çekme nedenleri üzerindeki tartışmalara geri dönecek olursak, Guisinger'in dediği gibi, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme için ek yabancı sermayeye ihtiyaç duyarlar. Sermayenin ve kar paylarının köken ülkeye, geçmişe nazaran, geri dönüşünün kolaylığı yabancı yatırımları daha çekici hale gelmiştir. GOÜ'de hangi vergi teşviklerinin yabancı sermayeyi çekmede etkili olduğu ve yerel endüstrilere katkıları ve ticari dengeleri bozmadan çalışmalarını yönünde çalışmalar yapılmaktadır.⁴² Yabancı yatırımları GOÜ'e çeken vergi teşvikleri için bir dizi araştırma yapılmış ve sonuçta teşviklerin çeşitliliği, sabitliği ve ne kadar zaman için devam ettirildiği gibi faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında GOÜ'deki yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen dışsal ekonomilerin varlığına inanılır. Çünkü bu durumda yerel işletmelerde kendi ekonomileri dışında gerçekleşen ekonomilerden dolaylı yoldan fayda sağlarlar. Bu da GOÜ'deki özel yatırımlar için sağlanan vergi

⁴¹ Jack M. Mintz ve Thomas Tsiopoulos, "The Effectiveness of Corporate Tax Incentives For Foreign Investment in the Presence of Tax Crediting", Journal of Public Economics, No. 55, 1994, s. 238.

⁴² Guisinger. age, s. 396.

imtiyazı şeklindeki özel teşviklerin etkisini doğrular. Her ne kadar dışsal ekonomi durumu yoksa da vergi imtiyazı, ekonomik yapının belirsiz olduğu GOÜ pazarında riski daha yüksek gören yabancı yatırımlara bu riski azaltıcı bir teklif olarak verilir.

Gelişmiş ülkelerden sermaye aktarımına olanak sağlamak için geliştirmekte olan ülkelerin geniş çapta hazırladıkları vergi teşviklerinin başarısı, yatırımcının köken ülkeye transfer ettiği kazançlar üzerinden ödediği vergi üzerine oturur. Eğer evsahibi ülke vergi tatili uyguluyorsa kar payları ve faiz ödemeleri vergiden muaftır, bu durumda köken ülkede bu kazançlara üzerinden vergi alınmaması bir özellik göstermez ve bu yatırımlardan köken ülkenin fayda sağlama isteğini hükümsüz kılar ve amacını hayal kırıklığına uğratar.⁴³ Sermaye ihraç eden ülkeler, köken ülkenin vergi gelirine olan öncelikli tercihlerini farketmişlerdir. Bu durumda da bu tür gelirlerin çifte vergilendirilmesini önlemek için tek taraflı çalışmalarını yürütürler.

GOÜ'ce vergi tatillerinin yaygın kullanımı yatırım kararlarının teknikleri üzerinde yapılan çalışmaların gelişmesine neden olmuştur. Yabancı sermayeyi çekme açısından GOÜ arası rekabette vergi tatilleri büyük rol oynar. Ancak vergi tatili uygulaması her işletme için aynı faydayı sağlamaz. Varlıklarının değerinde önemli oranda azalma olan ve sermaye verim oranı yüksek olan işletmelerde vergi tatili çok fazla avantaj sağlamaz. Bu tür yatırımlardan GOÜ gelir elde edecek duruma gelinceye kadar, işletme kendisini amorti edip yeterince kar ettiği için vergi öder duruma geldiğinde işi devretme ya da kaptma veya teşvik gören diğer bir iş koluna atlayabilir. Bu da GOÜ'nin kaybıdır. Bu gelir kaybı yeni yatırımları teşvik etme çabası içinde olan GOÜ'ce fazla görülebilir. Bu yüzden GOÜ bu dezavantajdan

⁴³ Bird ve Oldman. 1990, age, s.374.

yatırım yüzdesinin belli bir kısmını vergi teşviki dışında bırakmak yolu ile kurtulmaya çalışırlar. Vergi tatili uygulamasının GOÜ'de avantajlı olduğu durum, işgücü yoğun ülkelerce uygulandığında tarafsızlığı bozmamasıdır. Özellikle işgücüne fazlası ile ihtiyaç duyulan yabancı yatırımlara GOÜ'de vergi tatili uygulanması yatırımları çeker. Ancak bu durumda uygulamada en çok görülen yatırım şekli doğrudan yatırım yapmak yerine yerel işletmelerle ortaklığa girmek şeklindedir.⁴⁴

GOÜ'ce yaygın bir şekilde uygulanan bir diğer yöntem de yabancı sermaye yatırımlarına düşük vergi oranı uygulamasıdır ki bu daha çok ülkeye sermaye çekmek amacı için kullanılır. Bu teşvik'in etkili olabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için GOÜ'nin ekonomik ve politik istikrar içinde olması gerekir. Bu uygulama daha çok gelişmiş ülke düzeyine biraz daha yakın ülkelerce uygulandığında yabancı sermaye yatırımlarını çekmede faydalı olur.⁴⁵

IV. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE GELİŞME SÜRECİNE GİREN BİR ÜLKE OLARAK GÜNEY KORE

A. EKONOMİK YAPI

Güney Kore'nin ekonomik yönden kaydettiği hızlı gelişme, diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de merak ve ilgi ile izlenmektedir. Yirmibeş yıl gibi kısa bir süre içerisinde Güney Kore fakir bir tarım toplumu olmaktan kurtularak sanayileşmiş

⁴⁴ Bird ve Oldman. 1975, age, s. 369.

⁴⁵ Guisiger. age, s. 401.

bir toplum kimliğine yükselmiştir. Hiç tartışmasız Türkiye, demokrasi içinde kalkınma mücadelesi veren az sayıda ülkeden birisidir. Demokrasi içinde gelişme yönünden Güney Kore'ye göre sağlam deneyleri olan ve köklü gelenekleri olan bir ülkedir. Bu açıdan uzun yıllardır otoriter bir rejim altında bulunan Güney Kore'den Türkiye'nin örnek alması düşünülemez. Ancak sanayileşme stratejisi, teşvik politikaları ve devletin tutumu yönünden Güney Kore örneğinin dikkatle ve özenle değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu nedenle bu çalışmamızda Türkiye'ye örnek teşkil etmesi bakımından Güney Kore'nin özellikle yabancı sermaye ile gelişimi incelenecektir.

1953'te Kore savaşı sona erdiğinde, Güney Kore'nin elinde çok az sayıda doğal kaynak ve yüksek sayıda nüfus dışında hemen hemen hiçbir kaynak yoktu. Nüfusun büyük bir oranı kırsal kesime aitti ve çoğu kentlere yerleşip düşük oranda ücretle çalışmaya hazırdı. Güney Kore'nin yaşamını sürdürebilmesi için ithalata ihtiyacı vardı. Kuzey Kore'den ayrıldıktan sonra Güney Kore'nin elinde çok kısıtlı elektrik enerjisi ve tekstil dışında yok denecek kadar az endüstrisi bunuyordu. 1961'de gelişme sürecine endüstrileşme için gerekli olan yatırımlarla başlayan Güney Kore, disiplinli ve motive olmuş insan kaynakları, Japonya hakkında geniş bilgi ve ABD destekli etkin bir tarım ile girdi. Güney Kore'nin endüstrileşme çabaları ekonomik gelişme için hazır olan müteşebbis ruhlu genç ordu elemanları, yetenekli fakat tecrübesiz bürokrasi, Kuzeye karşı ve Japonya başarısına özenen ekonomik gelişme için çalışmaya hazır disipline olmuş geniş sivil kesimi bir araya getirmiştir. Park Chung Hee 1961 Mayısında hükümetin başına geçtiğinde, Amerikan yardımları sonunda Güney Kore'nin ulusal savunma açısından yeterli üretime sahip olduğunu görmüştür. Chung Hee bundan sonra ekonomik ilerlemenin gerektiğini

savunmuştur. Hükümetin ilk 100 günü içinde 1962 Ocağında yürürlüğe girecek birinci beş yıllık kalkınma planını çıkartmıştır. Endüstriyel gelişmenin gerekliliğini bilen ve bunun için çalışan Chung Hee Amerika desteğini çektikten sonra kendi mallarını üretmek için ihracata ağırlık vermeleri gerektiği üzerinde durmuştur. İlk olarak varolan seçilmiş küçük bir grup iş adamı ve ekonomik teknokratlarla düzenli olarak toplantılarla işe başlayan Chung Hee ayrıca 50 kadar akademik personel'den oluşan gruptan fikirler aldı. Daha sonra bu gruptan bazılarını "Yüksek Konsey"e (Supreme Council) danışman olarak seçmiştir. Güney Kore'nin en önemli ekonomik danışmanı ABD olmuştur. 1965'e kadar ABD tarımın geliştirilmesi, yolların ve barajların yeniden yapılması, ırmak kenarlarının pirinç üretimi için desteklenmesi, elektrik gücünün artırılması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi için destek vermiştir. Daha sonra bu yoğun destek programının azalması ile Chung Hee Japonya ile temaslara başlamış ve Japonya'dan borç alımı ve teknolojik yardım isteğinde bulunmuştur.⁴⁶ 1970'lere gelindiğinde Güney Kore halen yabancı yatırımlara çok açık bir ekonomi değildi. Özellikle küçük endüstrisini büyük ölçekli hale gelinceye kadar korumuş, hatta bundan sonra dahi yabancı ürünlere karşı pazarını tam olarak açmamıştır. Japon araba ithal etmeyen ve kendi otomotiv sanayisini geliştiren az sayıdaki ülkelerden birisi olan Güney Kore, ürettiği arabalarla Japon otomotiv sanayi ile uluslararası pazarlarda rekabet eder duruma gelmiştir. Her türlü alanda Güney Koreli bürokratlar ve iş dünyasının ileri gelenleri Japon doğrudan yatırımlarını ve finansal üstünlüklerini düşük düzeyde tutmayı başarmışlardır. Pek çok alanda teknoloji lisansı veya patent hakkı ile çalışan Güney Kore, elde ettiği makina ve teçhizatın parça ve tamir tekniklerini öğrenme ve elde etme için bu

⁴⁶ Ezra F. Vogel, **The Four Little Dragons**, Harvard University Press, 1991, s. 43- 57.

lkelerle pazarlıklara oturdular. Çoğu zaman elde edilen makina ve teçhizatı dikkatle parçalara ayırıp, bu parçaları analiz ettikten sonra kopyalarını yaptılar.

Diğer lkeleri ve özellikle Japonya'yı yakından takip eden Güney Kore, Japonya'nın dış pazarlardaki rekabet gücünün geniş ölçekli işletmelerle geliştiğini gördü. Bunun zerine Güney Kore hükümeti geniş çaplı çalışmalara başladı. Chung Hee ve kurmayları mteşebbislikte en başarılı işletmeleri seçerek bu işletmelere düşük faizli devlet borcu, vergi teşvikleri gibi gelişmelerini ve güçlenmelerini sağlayıcı her türlü kolaylığı gösterdi. Bugün Güney Kore'de "Chaebol" adı verilen yaklaşık olarak 50 kadar büyük işletme mevcuttur.⁴⁷ Bunlardan 5 tanesi "Super-Chaebol" olarak adlandırılır ve hükümet üstünde önemli etkileri vardır. Bu işletmeler arasında sürekli olarak bir rekabet söz konudur. Bu rekabetten üstün çıkmak için başvurdukları geleneksel araç, subvansiyon, vergi avantajı ve başka ayrıcalıklar sağlamak için hükümeti ve planlama otoritelerini etkilemek ve ikna etmektir.⁴⁸ Chaebol'ların etkin oldukları pazar genellikle ihracattır. İthalatı arttırmak için Kore hükümeti 1975'de Genel Ticaret İşletmeleri (General Trading Companies) sistemini yaratmıştır. Başlıca Cheabol'lar genel ticaret işletmesi kurmaya teşvik edilmişlerdir. Bugün ilerinde Chaebol olmayan küçük işletmelerinde bulunduğu 11 işletmeye devlet tarafından genel ticaret işletmesi statüsü verilmiştir. Genel ticaret işletmesi sistemi ihracat teşviklerinde ölçek ekonomisini (economies of scale) geliştirmek, küçük ölçekli işletmelerde ihraç

⁴⁷ J.T. Griffen, **Korea The Tiger Economy**, Euromoney Publication, 1988, s.96.

⁴⁸ Wontack Hong, "Import Restrictions and Import Liberalization in Export-Oriented Developing Economy. In Light of Korean Experience", The Liberalization Process in Economic Development, Berkeley, 1987, s. 39.

malları mekanizması sağlamak ve ihraç teşvikleri maliyetinin bir kısmını hükümet'ten Chaebol'lara kaydırmak için kurulmuştur.

Chaebol'ların hemen hemen hepsi birbiri ile ilişkili olmayan pekçok dalda faaliyet gösterir. Pekçoğu anlaşılması zor şekilde yönetilir ve küçük alt birimleri ile aralarındaki finans mekanizması oldukça karmaşıktır. Sonuç olarak Cheabol'ların dışarıdan gelecek kontratla ilişkisi olan alt birimlerle bağılılığı fazladır. Özellikle kötü yönetimleri, az sermaye ve teknoloji düzeyinin düşüklüğü Chaebol'ları önemli ölçüde yabancı yatırımcılara bağlar.

Yabancı yatırımcılar açısından Chaebol'lardan birisi ile işbirliği yapmanın pekçok avantajı vardır. Bunlardan en önemlisi Chaebol'un Güney Kore hükümeti ve finans organları ile olan yakın ilişkisidir. Bir diğeri çalışanlarının çok iyi eğitim almış olmasıdır. Bir üçüncüsü, Cheabol'ların yeni projeler için otofinansman sağlayabilecek güçte olmalarıdır. Bütün bu avantajların yanında bir takım dezavantajları olduğu gözardı edilemez. Bu özellikle imtiyazlı işletme için geçerlidir. İlk olarak, Cheabol tüm enerjisini bu ortaklığa vermeyebilir, çünkü kendi faaliyetleri daha önemli olacaktır. İkincisi, Chaebol, bölümler arası para transferi yolu ile karlı bir imtiyazlı işletmesini, işletme grubuna bağlı karlı olmayan bölümlere destek vermesi için kullanabilir. Üçüncüsü, Chaebol iyi derecede kalifiye olmayan elemanını imtiyazlı işletmeye kaydırmaya çalışabilir. Bu üç durumda, yabancı ortak, ortaklığın geniş bir hissesine sahipse ya da Güney Kore'li ortak yabancı ortağın işletme tecrübesi veya teknolojisine ihtiyaç duymasıyla, bu üçüncü dezavantajdan sakınabilir.⁴⁹ Son yıllarda Chaebol'larla rekabet edebilmek için küçük ve orta ölçekli

⁴⁹ Griffin. age. s. 98.

işletmeler de sermaye ve teknolojik tecrübeye sahip yabancı ortaklarla çalışmaya başlamışlardır. Bu tür işletmelerle çalışmanın en önemli avantajı, bu işletmelerin tüm sermaye ve diğer kaynaklarını ortaklığa sunacak olmasıdır. Bir diğer avantaj da bu işletmelerin teknolojik ve yönetsel olarak tecrübesiz olmaları nedeniyle yabancı ortağın yönetimi altına girmeye olumsuz bakmamalarıdır. Ayrıca Güney Kore hükümeti bu işletmelerin ekonomik açıdan yaratacağı zorlukları azaltması bakımından yabancı ortaklıklara destek vermektedir. Bu destekler genellikle vergi teşvikleri, uzun vadeli ve düşük faizli krediler, döviz kurlarının sanayii sektörü lehine farklılaştırılması, girdi sübvansiyonları şeklindedir.⁵⁰

Güney Kore'nin endüstriyel gelişmesinin ardında gelişmiş ülkelerden sağladığı finans kolaylıkları, teknoloji transferi ve doğrudan sermaye yatırımları vardır. Kısaca, Güney Kore'nin itracata yönelik bu gelişmesindeki tüm avantajlar, planlı bir şekilde yürüttüğü gelişmiş teknolojileri standartlaştırması yanında gelişmiş ülkelerdeki yüksek ücrete karşı düşük ücretli işgücü ve yine bu ülkelerden aktarılan sermayeye bağlıdır. Şimdiye kadar oldukça az sayıda ülkenin farketmediği ithal ikamesi yerine ihracata dönük gelişme, Güney Kore tarafından çok kısa bir sürede benimsenmiştir. Bu başarının altında yatan etkenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz.⁵¹

⁵⁰ Hasan Eski, **İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Güney Kore Deneyi**, Bilgehan Basımevi Bornova-İzmir, 1989, s. 5.

⁵¹ Toshio Shishido, and Ryuzo Sato. **Economic Policy and Development New Perspectives**, içinde Economic Development in Korea: Lessons and Challenge, Auburn House Publishing Company-London, 1985, s.101.

-. 1960'ların ortasında Güney Kore hükümeti ekonomi politikasını değiştirerek liberal ekonomiye geçiş yapmıştır. Bu değişiklik, daha önceki korumacı ekonomi yönetimi tarafından yaratılan kaynakların dağılımındaki çarpıklıkların ortadan kaldırılmasını ve ülkenin özelliklerine bağlı verimli kaynakların üretim ve ticarete yeniden yapılanmasına yardım etmiştir. En bol üretim kaynağı işgücü olan Güney Kore bundan faydalanarak emek yoğun imalat sanayi'ne ağırlık vermiştir. Düşük ücretle uzun süre çalışan sanayii işgücü yanında, tarım kesimi çalışanları da uzun süreli çalışma ortamına uymuştur.

-. ihracata dönük endüstrileşme, özellikle gelişmiş ekonomilerden gelen teknolojinin tanıtımı, Güney Kore'nin uluslararası pazarlarda gelişimini sağlamıştır. Ülkenin uluslararası pazarlarda sentetik tekstil, elektrikli ürünler ve parçaları, demir ve çelik, petro-kimya ve gemi üretimi konularında rekabete girmiş olması, bu gelişmiş ekonomilerin teknolojilerini yakından takip etmesi ve başarılı bir şekilde uygulaması ile doğmuştur. Ancak uzun dönemde teknolojik açıdan Kore'nin bir çıkmaza girmesi söz konusu olabilir. Çünkü Güney Kore'de araştırma ve geliştirme yatırımlarına önem verilmemesi Güney Kore endüstrisinin nereye kadar teknoloji kopyası ile uluslararası pazarlarda rekabet etmeye devam edeceği tartışma konusudur.

-. İthalata bağımlı ekonomi olarak Güney Kore ticaret dengesi 1960'ların başından beri açık vermektedir. Ülkenin endüstrileşmesi seçime bağlı olmaktan çok gereklilik nedeniyle ihracata dönmüştür, çünkü artan ithalatı karşılamak için ihracatı artırmak gerekmektedir. Bu nedenle ülkeye girecek her türlü yatırımı geri çevirmemektedir. Özellikle ihracatı arttıracak her türlü yatırıma teşvik verilmektedir.

Ekonomik gelişmenin başından beri Güney Kore'nin yerel tasarrufların en önemli paçası olan kişisel tasarrufları yetersizdir. Bunun sebebi ise düşük kişi başına gelir ve gelişmemiş finans sektörüne bağlıdır. Ayrıca işletme tasarrufları da oldukça düşüktür ve en önemlisi de birinci kalkınma planından bu yana daha da düşmektedir. Birinci kalkınma planı ile birlikte Güney Koreli imalat işletmeleri dış kredilere bağımlı hale gelmiştir. Hükümetinde yerel finans kuruluşlarına gelişmeleri için aşırı teşvik uygulaması, bu kuruluşların kendilerini geliştirmelerine olanak vermemiştir.⁵²

B. YABANCI SERMAYE'NİN ÇALIŞMA ŞEKİLLERİNE GÖRE TEŞVİK POLİTİKASI

Güney Kore yeni düzenlemelerle yabancı sermayeyi teşvik politikalarını da liberalleştirmiştir. Yabancı sermayeden yararlanma açısından Güney Kore çoğu gelişen ülkelerden iyi durumda olmakla birlikte, geçmişte dışkaynak temininde ağırlıklı olarak borçlanmaya dayanmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye akışında atılan en önemli adım 1966'da "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu"dur. Bu kanunla birlikte yatırımcıların yatırım yapmalarına izin verilen sanayi dallarının sayısı önemli ölçüde arttırılmıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun özelliği yabancı yatırımların hükümet iznine bağlanmasıdır.⁵³ Daha sonra 1984'de yapılan bir değişiklikle yabancı yatırım taleplerinin izne bağlanması "pozitif liste" sisteminden "negatif liste" sistemine geçirilmiştir. Pozitif liste sisteminde sadece yatırım yapılmasına izin verilen işletmeler listelenirken, yeni sistemde yatırım yapılmasına

⁵² Shishido and Sato. age. s. 106.

⁵³ Griffin. age. s. 81.

izin verilmeyen işletmelere yer verilmektedir.⁵⁴ Buna göre negatif listede yer almayan endüstri kolları için yabancı yatırımcının izin almasına gerek yoktur. Ortalama gümrük tarife oranlarında da indirim giden Güney Kore'de 1980'lerde %25 olan oran günümüzde % 16'lara düşürülmüştür.⁵⁵ Yabancı sermaye yatırımları için Güney Kore Maliye Bakanlığı'na başvuru formlarının verilmesi gerekir. Bu Bakanlık bu formu gerekli bölümlere iletir. Ayrıca yatırım izni için eğer yatırım joint venture şeklinde ise Güney Kore'li ortağın mağdur durumda kalmaması için "Ekonomik Planlama Kurulunun Adil Ticaret Bürosu"na da aynı formun sunulması gerekmektedir. Ortaklık paylaşım oranı Adil Ticaret Bürosu tarafından belirlenmiş standartlara bağlıdır. Eğer formda belirtilen ortaklık paylaşım oranı, belirlenen standart orana uymamış ise yatırımın büyüklüğüne bağlı olarak büro, bu oranı değiştirme yetkisine sahiptir. Ayrıca Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu tarafından onaylanan yatırımlar, gelir ve karpayları üzerindeki vergilerde ve diğer ülke vatandaşı çalışanlarının ücretleri üzerinden ödenecek vergide indirim ile gümrük vergilerinde indirim ya da muafiyete tabi tutulur.⁵⁶ Bunun yanında, yabancı sermaye akımını sağlayabilmek için, yabancı yatırımcılara ekonomik uygulama alanında güven verilmesi gerektiğini anlayan Güney Kore hükümeti, yabancı yatırımcılara devlet güvenceleri vermiş, sermayenin ve karın yurtdışına aktarılmasında garanti tanımıştır.

⁵⁴ Eski. age. s. 36.

⁵⁵ Ezra. age. s. 63.

⁵⁶ Griffin. age. s.81

Güney Kore'de yapılabilecek yabancı yatırım şekillerine kısaca bir göz atacak olursak, sırasıyla:

1.Lisans Anlaşması

Yabancı yatırımlar için güvenilir ve getirisi iyi olan bir ruhsat sahibi bulmak çok önemlidir. Lisans anlaşması olarak kabul alan işletmelerin %97'sinin net satışlarının %5'den azı ruhsat hakkı olarak kabul edilmektedir. Ruhsat hakkı oranı olarak Güney Kore hükümeti %10'u aşan hiçbir oranı kabul etmemektedir. Karlılık açısından, bu nedenle, her bir anlaşma dikkatle analiz edilmeli ve hiçbir zaman lisans anlaşması sonunda Güney Kore'li ruhsat sahibinin bir rekabetçi firma olabileceği seçeneği gözardı edilmemelidir. Ancak şu da bir gerçektir ki lisans anlaşması yolu ile pazara girecek eşit şartlarda teknolojik gelişmişliğe sahip pekçok işletme mevcuttur. Bunlar da aynı şekilde rekabetçi firma yaratabilirler.⁵⁷

Güney Koreli işletme ortak olduğu diğer ülke işletmesine ödemedede bulunmadan önce yapacağı ödemenin karşılığı olan dövizin çıkışının iznini alması gerekir. Ayrıca teknolojik lisans anlaşması için hükümetin izin vermesi de şarttır. Güney Kore hükümeti bu izni vermeden önce Güney Koreli işletme ve Güney Kore ulusu için yatırımın gerekliliğini inceler. Bu açıdan teknolojinin ekonomik yapıya uygunluğu gerekir ve yerel teknolojiye benzer olmaması şarttır. Ayrıca teknolojinin haksız rekabete ve piyasada bulunan işlenmiş ve işlenmemiş mallara zarar vermemesi gerekir. Teknoloji lisansı yapan yabancı işletme, lisans hakkı, ifşa ücreti ve bunlara bağlı olarak Güney Kore'ye gitmesi gereken teknik elemanların günlük geçim

⁵⁷ World Development Report, "Integration with the Global Economy", Oxford University Press-NewYork, 1991, s. 30.

giderlerini karşılamaktan sorumludur. Lisans anlaşması yapılan teknoloji önemli ise vergi avantajları ve teşvikleri ruhsat sahibine verilebilir. Genellikle bu avantaj, ruhsat hakkı üzerindeki vergiden 5 yıl istisna ve bunun yanında yabancı teknikerlere yapılan imtiyaz ödemeleri ve maaşları üzerinden alınan vergiden muafiyettir.

2. Kanuni olmayan Ortak İşletme

Bu tür ortaklık daha çok Japon ve Güney Kore işletmeleri arasında görülmektedir. Yabancı ortak Güney Koreli işletmeye malzeme, teknoloji, know-how, metaryeller ve sermayeden oluşan bir kombinasyon sunar. Bu anlaşmanın yabancı ortak açısından en olumlu yanı hem ucuz maliyetle büyük kar elde edilmesine olanak vermesi hem de Güney Koreli ortağın yüksek katma-değerli malları sadece yabancı ortaktan alacak olmasıdır.⁵⁸

3. Ortak İşletme

Güney Kore'de ortak işletmelerin yerli ortağa kısa dönemde faydası olacağı görüşü yaygındır. Bu dönem iki ya da üç yıl olarak kabul edilir. Bu süreden sonra yerli ortağın gelişmesine engelleyici olacağı düşünülür. Ortak işletme kurma yolu ile Güney Kore pazarına girmenin avantaj ve dezavantajları Griffin tarafından şöyle belirlenmiştir.⁵⁹

⁵⁸ Griffin. age, s. 126.

⁵⁹ Griffin. age, s. 126.

Yabancı yatırımcı açısından avantajlar;

- Varolan imalat kolaylıkları ve dağıtım kanallarına kolay giriş yapabilmek,
- Yerel personeli ve işgücüne sahip olmak,
- Yerel sermaye kaynaklarına ulaşmak,
- Hükümetle ilişkileri arttırmak,
- Ulusal değerleri yüksek tüketici kitlesine ulaşmak,
- Doğrudan yatırıma izin verilmeyen sanayi kollarına girebilmek,
- Ortaklığı satma durumunda ortak işletmeye satma kolaylığı

Yabancı yatırımcı açısından dezavantajlar;

- Yönetimsel kontrolü paylaşmak,
- İşletme stratejileri konusunda anlaşılamamak,
- Teknoloji üzerinde kontrolü yitirmek,
- İşletme ortaklığında yönetimsel ihtilafların olmasıdır.

Bu tür bir yolla, Güney Kore'de faaliyet göstermede en çok dikkat edilmesi gereken konu hem Güney Kore hükümetinin hem de Güney Kore'li ortağın kazançları kar payı olarak dağıtmaktan çok tekrar yatırıma yöneltme isteğine olan aşırı isteğidir.⁶⁰ Bunun dışında satış gelirlerinin paylaşımı da dikkatle incelenmesi gereken bir başka noktadır. Çünkü, Güney Kore Maliye Bakanlığı, Takdir Komisyonunca satış gelirlerinin bu komisyonca belirlenen oranlarda ortaklar arasında paylaşımını gerekli görür.

⁶⁰ Eski. age, s. 67.

4. İrtibat Bürosu

İşletmenin teşvik alan yatırımlar içinde en son düşüneceği seçenek olmalıdır. Bu büronun tüm masrafları yurtdışından sağlanmalı ve gelir getirecek hiçbir faaliyette bulunmamalıdır. İrtibat bürosu bir işletmenin vergilendirilebilir kısmı dışında tutulur ve hiçbir Kore vergi vergi kaydedilmez. Ancak irtibat bürosunun gelir getirmeyen faaliyette bulunması şarttır. Bu tür faaliyetler genellikle sadece, malların teslim alındığı büro, malların teşhir edildiği ya da depolandığı yer, halkla ilişkiler, reklamcılık, pazar araştırmaları bölümleri vb. şeklindedir. Bu büronun gerçek anlamı ile irtibat bürosu olup-olmadığı Güney Kore vergi dairesi tarafından sıklıkla kontrol edilir. Bu büronun yöneticisinin Güney Kore'de büro adına yatırım yapması veya Güney Kore'de harcamada bulunması mümkün değildir. İşte bu sebeple Güney Kore'li bir işletme veya şube kadar itibarı yoktur.⁶¹

5. Şube

Genellikle vergiye tabidir, fakat bazı durumlarda irtibat bürosu gibi vergilendirilmeden de çalışabilir. Her ne kadar şubeler gelir getirici üretimde bulunabiliyorlarsa da bazı Güney Kore kanunları ve düzenlemeleri birtakım şube faaliyetlerine sınırlamalar getirmiştir. Güney Kore'de şube olarak faaliyette bulunmadan önce hangi faaliyetlerde bulunulacağı tesbit edilip "Döviz Kontrol Düzenine" göre bildirilmesi gerekir. Eğer şube elde ettiği karı ana işletmeye yollayacaksa bunu "Bank of Korea"ya onaylatması gerekir. Şube açma Güney

⁶¹ Eski. age. s. 9.

Kore'de en çok görülen yabancı yatırım şeklidir ve Güney Kore hükümetince şube yerel işletme olarak değerlendirilip Kore'de elde ettiği geliri üzerinden vergilendirilir.⁶²

6. İşletme

Kore'de dört çeşit işletme şeklinden biri seçilerek yavru işletme olarak doğrudan yatırımda bulunulabilir. Bunlar; sınırsız işletme (unlimited company), sınırlı işletme (limited company), hisse senedi alıp-satan işletme (stock company) ve sınırlı sorumlu işletme (limited liability company) şeklindedir. Bu dördünü birbirinden ayıran nokta üyelerin işletmenin yükümlülükleri ve faaliyetleri için sorumlu olma dereceleridir. Hisse senedi alıp-satan işletmede hisse senedi için ödenen miktarla hissedarların sorumluluğu sınırlanmıştır. Sınırlı sorumlu işletmede üyelerin sorumluluğu işletmeye katıldıkları miktarla sınırlıdır, fakat pekçok istisnası vardır. Sınırsız işletmelerde ise üyelerin sorumluluğu sınırsızdır. Bunun yanında bu ortaklıkların kurulabilmesi için hükümet tarafından verilecek pekçok onay ve kayıtda gerekli olur. İşletme sözleşmesinin yapılması ve notere tasdiklettirilmesi gerekir. Yedi veya daha fazla Güney Kore'li olmayan kurucunun imzasına ihtiyaç vardır. Bu kurucunun yetkisi ticaret sicilinde (Civil Code) gösterilmez, işletmeyi yönetecek yönetici kurul seçilinceye kadar geçerlidir. Sermayenin %2'sine denk gelen kayıt vergisi ödenip kayıt yapıldıktan sonra işletmenin faaliyet göstermesine izin verilir. Kayıttan sonraki 30 gün içerisinde işletme ruhsat için bölgesel vergi dairesine

⁶² "Doing Business in Sought Korea", Business Week, No: 3382, July 24, 1994, s. 42.

başvurmak zorundadır. Bu belge yılda iki kere hükümetin yetkili gösterdiği organa onaylatılır.⁶³

C. GÜNEY KORE VERGİ KANUNLARI

1. Gelir Vergisi

Faaliyet göstermesine izin verilen işletmelerin çalışanları faaliyetlerine başlamaları ile birlikte çalışanları açısından Gelir vergisi mükellefi durumuna geçerler.⁶⁴ Gelir vergisi mükellefiyeti şu üç şekilde ortaya çıkar.

-. Güney Kore vatandaşları

-. Güney Kore'de yerleşmiş olanlar (Güney Kore vatandaşı olmayan ancak bir ya da bir yıldan fazla Güney Kore'de yerleşmiş olanlar ya da bir yada bir yıldan fazla süre ile Güney Kore'de bir faaliyette bulunanlar ve bunlara eşlik eden aile bireyleri ile Güney Kore'de önemli ölçüde varlık edinen kişiler bu kategori içine girer.)

-. Güney Kore'de yerleşmiş sayılmayanlar

Güney Kore vatandaşları ve Güney Kore'de yerleşmiş kabul edilen kişiler yurtiçi ve yurtdışı gelirleri üzerinden gelir vergisi ödemekle yükümlüdürler. Ancak Güney Kore'de yerleşmiş sayılanlar sadece Güney Kore'den ya da Güney Kore kaynaklı gelirleri üzerinden vergilendirilirler. Güney Kore'de yerleşmiş sayılmayanlara,

⁶³ "Making Money of Mergers", Smart Money, Vol. 11, No. VII, December, 1993, s. 87.

⁶⁴ Kore vergileri ile ilgili olarak bundan sonra yapılacak olan açıklamalar Price Waterhouse, "Corporate Taxes A Worldwide Summary", 1994'den alınmıştır.

Kore'de yerleşmiş sayılanlara tanınan indirimlerin hepsinin uygulanmasına izin verilmez.

a. Gayrisafi Brüt Ücret

Ücret gelirleri Güney Kore vergi yasalarına göre A sınıfı ve B sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. A sınıfı ücret geliri ya Güney Kore'li bir yerel işletmeden ya da Güney Kore'de şubesi bulunan bir yabancı işletmeden ücret elde eden işgücü kazancıdır. Bu tür gelirler işveren tarafından stopaja tabidir. B sınıfı ücret gelirleri ise Güney Kore'de yerleşmiş sayılmayan bir yabancı işletmeden döviz cinsinden elde edilen işçi kazançlarını içerir. Bununla beraber, Güney Kore'de çalışan yabancıların ücretleri ülke dışından ödeniyorsa bu ücretler yine de A sınıfı gelir olarak kabul edilir. Bu durumda bu gelir Güney Kore'de ikamet eden yabancı işletmenin vergilendirilebilir kazancından gider olarak düşülür. B sınıfı gelir elde edenlerden yabancı işletmece stopaj yapılmaz, bunlar her yıl yıllık beyanname vermek zorundadır. B sınıfı gelir elde edenler vergilerini Lisanslı Vergi Ödeyici Kurumlar (Lisenced Tax Payers Accociation) aracılığı ile ödeyebilirler. Bu lisanslı vergi ödeyicileri aylık olarak vergiyi vergi yüklenicisinden toplar ve vergi dairesine yatırır. Bu aracı kurumlar yolu ile vergi ödemeyi tercih eden kişilerin ödemeleri gereken vergilerinden %20 indirimden yararlanabilirler.

b. Sermaye Kazançları ve Yatırım Gelirleri

Sermaye varlıklarının elden çıkartılması sonucu elde edilen gelir kişinin vergilendirilebilir gelirine dahil, fakat global gelirinden ayrı tutulur. Belirli sermaye

kazançları özel hükümlerle vergiden istisna edilmiştir. Bunların kapsamına tarım arazileri ve diğer gayrimenkullerin belirli biçimde yapılmış olan transferleri girer. Sermaye zararları sadece sermaye kazançlarından mahsup edilebilir. Sermaye kazançları vergi yönetimleri ve yetkili kişilerce eğer kabul edilirse sonraki 5 yıla kaydırılabilir. Güney Kore kanunlarınca Ulusal Tasarruf Birliği (National Savings Association) dışında yerli ve yabancı işletmelerin her ikisinden de elde edilen karpayları ve mevduat gelirleri faizleride vergiye tabidir. Güney Kore kaynaklı faiz ve karpayı gelirlerinin büyük bir kısmı %21.5 oranında stopaja tabidir. Stopaja tabi belirli faiz ve kar payı gelirleri vergilendirilebilir gelir dışında tutulabilir. Çünkü bunlardan elde edilen gelir nihai gelir kabul edilir.

c. Vergiye Tabi Olmayan Gelirler

Ücret gelirlerinin bazı unsurları vergiye tabi değildir. Bunlar:

- Doğrudan işveren tarafından evsahibine çalışan adına yapılan kira vb. türü ödemeler.
- İş amaçlı harcamaların geri ödemeleri. Bunların içine kişinin faaliyeti ile ilgili sosyal amaçlı üyelik aidatları ve çalışanlar için düzenlenen iş amaçlı eğlence giderleri dahildir. Bu harcamalar önce çalışanca yapılır sonra işveren çalışana geri ödemedede bulunur.
- İşveren tarafından sağlanan işletmeye kayıtlı özel otomobil ve şoför harcamaları.
- Aylık 200.000W 'den fazla olmamak kaydı ile iş amaçlı kullanılan çalışanların özel otomobillerinin giderlerinin geri ödemeleri.
- Yer değiştirme ve taşınma masraflarının geri ödemeleri.
- Yolluk ve harcırahlar.

d. Vergiden Muaf Ücret

Aşağıda yazılı olan durumlarda çalışanlar işvereni vasıtasıyla Güney Kore yetkili organlarından izin almak suretiyle vergi dışı tutulabilirler.

- . Belirli bir uluslararası anlaşmaya bağlı olarak Güney Kore'ye gönderilen yabancıların ücretleri,
- . Yabancı sermayeyi teşvik kanunu çerçevesinde yüksek teknolojiyi getiren yabancı işletmelerde çalışanların ücretleri teknik hizmetin kabulünden itibaren 5 yıllık bir süre için,
- . Güney Kore'de 5 yıl için belirli bir yerel endüstri için hazırlanmış yabancı tekniker ya da mühendislerin çalışmaları karşılığı elde ettikleri ücretler. Ancak Güney Kore'de şubesi bulunan yabancı işletmelerin bundan yararlanması sözkonusu değildir.
- . Kanunda belirtildiği gibi, herhangi bir araştırma enstitüsünde lisans ya da lisansüstü dereceye sahip yabancı teknik elemanlarının ücretleri.

e. İndirimler

İş ile ilgili her türlü gider indirimine tabidir. Aynı şekilde bu tür masrafların çalışan tarafından yapılmasından sonra işletmece çalışana geri ödenmesi sonucu elde edilen gelir de vergiye tabi değildir. Faaliyet dışı olup çalışanın 2 500 000W altında olan kazancı olanların kazancının tamamı indirilir. 2 500 000W'nın üstünde kazancı

olanların kazancından %30 indirim yapılır, indirim miktarı 6 000 000W'nı aşmamalıdır. Ayrıca, hastalık sigortası, eğitim masrafları (lisansüstü eğitim hariç), sosyal kuruluşlara yapılan bağış ve yardımlar türü masraflar da indirime tabidir.

f. Özel İndirimler

Güney Kore vergi kanunları yerleşimi Güney Kore'de olan tüm vergi mükellefleri için belirli muafiyetler tanımıştır. Bunlar:

- Yıllık 600.000 W'lık temel indirim,
- Yıllık 540.000 W'lık birlikte yaşayan eşin kazancının tamamı üzerinden indirim,
- 480.000 W'lık vergi mükellefinin selahiyeti altında bulunan herbir çocuk için kazanç üzerinden indirim,
- 65 yaşın üstünde ve bakıma muhtaç birlikte yaşayan sakatlar için vergi mükellefinin kazancından 480.000 W'lık indirim,
- Ev geçindirmekle yükümlü kadınlara uygulanan 540 000W'lık indirim,
- Karı koca kazancı olupta kadının kazancına uygulanan 540 000W'lık indirim,

g. Vergi Mahsubu

Yerleşim yeri Güney Kore'de olan vergi mükellefinin global gelirinden belirli bir miktar mahsup edilmesi imkanı vardır. Bunlar:

- Yıllık 500.000 W'ye kadar A sınıfı kazanç sahiplerinin gelirlerinden %20 mahsup,
- Lisanslı aracı kurumlar vasıtası ile aylık vergi ödeyen ve gönüllü olarak bunu rapor eden B sınıfı kazanç sahiplerinin gelirlerinden % 20 mahsup,

- Herbir hissedarın 17/99 pay aldığı durumlarda toplam gelir üzerinden hesaplanan vergiden 17/99'luk bir mahsup,
- Ulusal Tasarruf Ajansı vb. yolu ile yatırılan tasarrufların %5'inin mahsubu,
- Belli türde ek tasarruf hesaplarında parası olan kişilerin gelirlerinden %15 mahsup,
- Güney Kore'de yerleşenlerin Güney Kore dışında ödedikleri verilerin mahsubudur.

h. Asgari Vergi, Sosyal Güvenlik Vergileri, Gelir Üzerinden Alınan Yerel Vergiler ve Diğer Vergiler

Muafiyetler düşülmeden önceki gelir vergisinin %30'u kadar vergi ödenir. Güney Kore'de yerleşmiş olan veya Güney Kore kökenli olan işletmelerden elde edilen gelir asgari düzeyde vergilendirilir, ancak çalışanların ücretleri bu uygulamanın dışındadır.

1/Ocak/1988'de tanıtılıp 10/Ocak/1993'de yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Programının, Sosyal Güvenlik Fonuna 5 işçiden fazla işçi çalıştıran işletmelerde işveren ücretlerinin %4'ü oranında vergi öder, çalışanların da ücretinden %2'lik ayrıca bir kesinti yapılır. Bu %2'lik oran vergi indirimine konu teşkil etmez. Ayrıca işten ayrılma tazminatı sistemi vardır ki buna işçinin katılımı dahil değildir. İşten ayrılma tazminatı ya da emeklilik geliri global gelirden ayrı vergilendirilir.

Ayrıca, temel anlamda gelir vergisi dışında (ulusal vergi dairesine ödenir), birde yerl yönetimlere ödenen gelir vergisine benzer bir vergi vardır. Gelir vergisinin %7.5'i oranında hesaplanır.

i. Vergi Beyannamesi, Vergi Ödemesi ve Vergi Oranı

Vergi beyannamesi, Güney Kore'de yerleşen ve Güney Kore'de kazancı olanlar için geçerlidir. Beyanname için doldurulması zorunlu olan form o yılın Mayıs ayı içinde doldurulur.

A sınıfı kazancı olan ya da emekli maaşı olan vergi mükellefi için yıllık beyanname verme mecburiyeti yoktur. İşverenler her ay muhtasar beyanname vermek zorundadır. A sınıfı ücretlinin ek gelirleri (karpayı, faiz, kira vb.) ile B sınıfı kazanç sahipleri düzenli olarak stopaja tabi değilse toplam gelirleri üzerinden vergi beyannamesi doldurmak zorundadır. Kaynakta vergilendirilen faiz ve karpayları nihai vergi olarak kabul edilir. Bunlar ayrıca beyan edilen diğer gelirlere dahil edilmezler.

Vergi oranı global gelir için %5 ila %50 arasında değişir. 64 milyon W ve üstü için gerçek vergi oranı %55.75'dir

Yerleşim yeri Güney Kore'de olanlardan ayrıca yerel yönetimler olarak %7.5'luk ikametgah vergisi alınır.

2. Kurumlar Vergisi

Güney Kore'de uygulanan kurumlar vergisi tarifesi aşağıdaki gibidir.

<u>Vergilendirilebilir Karlar</u>	<u>Vergi Oranı</u>
İlk 100 Milyon W	20
Kalan	34

a. Güney Kore'de İkamet Edenin Taşıdığı Vergi Yüğü

Temel vergilere ek olarak kurumlardan da %7.5'lik bir ikametgah vergisi alınır.

b. İşletmenin İkametgahı

İş merkezi ya da kanuni merkezi Güney Kore'de bulunan her işletme Güney Kore'de yerleşmiş sayılır. Güney Kore'de yerleşmiş sayılmayan bir işletmenin aşağıda sıralanmış olan şartları oluşturması halinde vergi ödeyeceğı kabul edilir.

-. Güney Kore'de işin tamamını ya da bir kısmını yürüten sabit bir merkezin bulunması,

-. Güney Kore'de faaliyetlerin yapılmasında anlaşmaya varma, imzalama vb. konularda yetkili olan bir acenta ya da daimi temsilci bulunması,

Bunun yanında Güney Kore'de bulunan stoklama, reklam, halkla ilişkiler büroları gibi yabancı işletmeye bağılı birimler bu kuralın dışında tutulmuştur.

Güney Kore'de yerleşmiş sayılmayan ancak Güney Kore kaynaklı geliri olan işletmeler gayri safi Güney Kore kaynaklı gelirleri üzerinden düz oranlı bir stopaj

vergisine tabidir. 1 Ocak 1991'den itibaren vergi yönetimine kaydını yaptırmamış inşaat ve bu sanayi ile ilgili işletmeler Güney Kore'de devamlı bir yerleşim yeri varsa Güney Koreli müşterilerinden tahsil ettikleri gelirler üzerinden stopaja tabidirler.

3. Diğer Vergiler

a. Katma Değer Vergisi: İhracat hariç her türlü mal ve hizmetin transferi ve satışı üzerinden %10 KDV alınır.

b. Kazanç Fazlası Gelirin Vergilendirilmesi (Excess Retained Earnings Tax): Net varlıkları 10 Milyar W'den fazla veya ödenmiş sermayesi 5 Milyar W'den fazla olan büyük ölçekli işletmeler olarak listelenmemiş işletmeler dağıtılmamış karlarının %25'i üzerinden vergiye tabidir. Ayrıca Tekellerin Düzenlenmesi ve Dürüst Ticaret Yasasında (Monopoly Regulation and Fair Trade Law) tanımlanan işletmeler içinde yer alan işletmeler de aynı şekilde %25 oranında vergiye tabidir. Dağıtılabilir kazancın %40'ı işletme giderleri ve karpayı ödemeleri olarak düşüldükten sonra kazanç fazlası gelirin üzerinden vergi hesaplanır.

c. Asgari Vergi (Minimum Tax): Çeşitli indirim ve muafiyetlerden önceki vergilendirilebilir gelirin %12'si ya da çeşitli indirim ve muafiyetlerden sonraki ödenmesi gereken verginin hangisi daha yüksekse o miktarda asgari bir vergi alınır. Bu vergi 1 Ocak 1992'den beri yürürlüktedir.

d. Şube Vergileri: Şubeler yerleşmiş işletmeler gibi vergiye tabidir. Bu verginin miktarı Kambiyo Mevzuatına göre Bank of Sought Korea'nın belirlediği kurallar bağlamında şube'den ana işletmeye gönderilen her türlü döviz havalesine bağlıdır.

4. Vergi Usulüne İlişkin Hükümler

a. Envanter Değerleme: Stoklar genellikle borsa rayıcı ya da maliyet değerinden düşük gösterilir. En çok kullanılan yöntemlerden LİFO ve FİFO, Ortalama Maliyet Değerinden biri olan 10 değerleme yönteminden birisi seçilir. Bu stok değerlendirme yöntemleri hem muhasebe esasına göre hem de vergi amacına uygun olmalıdır.

b. Sermaye Kazançları: Sermaye kazançları vergilendirilebilir gelirin içinde yer alır. Arsa ve bina satışından elde edilen gelirden %27 ila %43 arasında değişen ek bir vergiye tabidir. Sermaye değerinde meydana gelen azalmalar vergilendirilebilir gelirden düşülür. Uzun dönemli ve kısa dönemli kazançlar arasında Güney Kore kanunlarınca hiçbir ayırım yapılmamıştır.

c. Şirketlerarası Karpayları: Genellikle Güney Kore işletmeleri elde ettikleri her türlü karpayı üzerinden vergiye tabidir. Güney Kore borsasında kayıtlı bulunan işletmelerden elde edilen karpayları kurumlar vergisi dışındadır.

d. Dar mükellefiyet: Tam mükellef işletmeler yurtiçi ve yurtdışı gelirleri üzerinden vergilendirilirken, yabancı işletmeler sadece Güney Kore kaynaklı gelirleri üzerinden vergilendirilirler. Ancak, Güney Kore'li her işletme yabancı kaynaklı geliri

üzerinden yurt içinde elde etmiş gibi normal kurumlar vergisi öder. Çifte vergileme vergi mahsubu ile önlenmiştir.

e. Hisse Senedi Karpayları: Güney Kore borsasında kayıtlı bulunan yerel işletmeler %100'e varan karpayı dağıtım yapabilmektedir. Kayıtlı bulunmayan işletmeler bildirdikleri karpayları üzerinden %50 dağıtım ile sınırlandırılmışlardır. Bütün karpayı ödemeleri ister hisse ister nakit olarak ödensin vergiye tabidir. (sermaye transferi içerenler hariç)

5. İndirimler

a. Amortisman: Vergi yönetimlerine bildirilmek suretiyle mükelleflerce sabit maddi varlıklar için ya azalan bakiyeler ya da normal amortisman uygulaması seçilebilir. Eğer biri seçilmezse azalan bakiyeler usulüne izin verilmiştir. Aşağıda amortisman uygulanacak varlıkların normal kullanım süresi verilmiştir:

	<u>Ömür (Yıl)</u>
Binalar	6-60
Makina ve Teçhisat	3-20
Demirbaşlar	3-20
Makina ve Taşıtlar	2-15

Özel bazı amortisman uygulamaları da söz konusu olabilir. Örneğin günde 12 ila 15 saat arasında kullanılan makina ve teçhisat %20, 15-18 saat arası için %30, 18saaten

fazlası için %50 amortisman uygulama hakkı tanınmıştır. Ticaret Hukuku açısından yapılan amortisman uygulamalarının vergi yasalarına uygunluğu aranmaz.

b. Yabancı Ortaklara Yapılan Ödemeler: Faiz, patent hakkı ve yönetim ücretleri olarak yabancı ortağa yapılan ödemeler gelir vergisi çerçevesinde indirimine tabi tutulurlar.

c. Zarar mahsubu: Zararların 5 yıl içerisinde mahsup edilmesine izin verilmiştir. Ancak geriye doğru mahsubuna izin verilmez.

d. İndirilebilecek Vergiler: Motorlu Taşıtlar Vergisi, Emlak Vergisi gibi yerel vergiler indirilebilir.

6. Vergi Teşvikleri

a. Sermaye Yatırımları: Lojman, eğitim, araştırma-geliştirme, kirlilikle mücadele, enerji tasarrufu içeren nitelikli yatırımlar için vergi mahsubu geçerlidir. Ayrıca ek olarak, Sanayii Teşvik Kanununda (Industrial Development Law) tanımlanmış belirli sektörlere yatırım yapan işletmeler vergi mahsubundan yararlanabilir.

b. Diğer Teşvikler: Yeni teknoloji kullanan ve/veya orta ve küçük ölçekli işletmelerle ortak yatırımda bulunan holdinglerin hisse transferinden elde ettikleri kazançlar vergi dışıdır.

c. Yatırım Teşvikleri: Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre gelen yabancı sermaye yatırımları için Güney Kore hükümeti aşağıda belirtilen öncelik, ayrıcalık, teşvik ve garantileri sunar.

- Yeni ve yüksek teknoloji getiren yatırımlar emlak vergisi, kurumlar vergisi ve karpayları üzerine uygulanan stopaj vergisi gibi pekçok vergiden yatırımın tamamlanmasından itibaren 5 yıllık bir süre için muafiyet talebinde bulunabilirler. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre söz konusu Kurumlar Vergisi ilk 3 yıl %100 daha sonraki 2 yıl için %50 oranında uygulanır.
- Yüksek teknoloji içeren patent hakkı ödemeleri onay alındıktan sonraki ilk ödemelerden başlamak üzere ilk 5 yıl stopaj vergilerinden tümüyle muaftır.
- Yeni teknolojiyi teşvik anlaşması ile Güney Kore'ye getiren yabancı işletmelerin yöneticilerine ödenecek ücretlerin denizaşırı transferlerini kolaylıkla gerçekleştirmelerine izin veren kombiyo lisansı verilebilir.
- Vergi muafiyet ve indirimini denetleme kanunu ihracatın özendirilmesi için çeşitli vergi teşvikleri öngörmektedir. Bunların kapsamına ihracata yönelik belli mallar için özel amortisman imkanları, ihraç mallarının KDV'den muaf tutulması ve ihraç mallarının üretiminde kullanılan hammaddelerin ithali sırasında ödenen gümrük vergilerinin iade edilmesi girer. Ayrıca 2 tane serbest bölge vardır. Buralarda yatırım yapacak işletmenin yabancı olması ve yüksek teknoloji ya da yüksek işgücü kullanması istenmektedir. Bunun yanında, burada yabancı yatırım işletmeleri ithal edilen hammadde ve yarı mamül mallar için gümrük muafiyetinden yararlanarak üretim yapabilirler, depolama imkanlarını kullanabilirler ya da ihraç ürünlerini işleyebilirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ POLİTİKALARIN TARİHİ

GELİŞİMİ

Türkiye'ye yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu döneminde İngiliz tüccarları aracılığı ile girdi. Birinci Dünya Savaşına dek İngiltere ve ardından Almanya, Türkiye ekonomisine egemendi. Ulusal Kurtuluş Savaşından sonra da yabancı sermaye yatırımlarında artışlar sürdü. 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 yatırımdan 66'sı yabancı sermayeli idi.¹ İkinci Dünya Savaşından sonra, yabancı sermaye ile yerli sanayici işbirliği hızla gelişirken, yabancı sermayeye çeşitli özendirici yasal dayanaklar getirildi. Bu bölümde cumhuriyet öncesi yabancı sermaye yatırımlarının tarihi gelişimi incelendikten sonra, cumhuriyet öncesi ve sonrasında yabancı sermayeyi ülkeye çekme çabalarına yer verilmiştir.

¹ Gündüz Ökçün, *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, (1920-1930)*, Sevinç Matbaası-Ankara, 1971, s. 149.

I. CUMHURİYET ÖNCESİ YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHİ GELİŞİMİ

A. KAPİTÜLASYONLAR

Yurdumuzda yabancı sermaye konusunun tarihi çok eskilere dayanır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca yabancı sermaye ve sermayedarlar konusunda çeşitli aşamalar geçirmiştir. Yabancı sermayeye verilen ilk imtiyazlar kapitülasyonlarla başlamıştır. Kapitülasyonlar bir devletçe diğerine tanınan ve o devlet içinde diğerinin vatandaşlarına kazai muafiyet veren anlaşma veya genel anlamda tanınan birtakım imtiyaz ve kolaylıklardır.² Osmanlı İmparatorluğunun kuvvetli zamanlarında yabancılara verilen bir takım imtiyazları ifade eden kapitülasyonlar, imparatorluğun çökme döneminde devlete büyük problemler yaratmıştır. Kapitülasyonlar sayesinde yabancılar ülkemizde yıllarca kendi kanunlarına tabi olarak yaşamışlar, yapmış oldukları yatırımlarda kanunlar ve vergiler konusunda karşılaştıkları ikilemlerde kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanmışlardır.³ Bunun yanında, yabancılar, ithal malları üzerinden %3 gibi önemsiz bir gümrük resmi ödemekteydi. Hatta %3'ün Türk parası karşılığı belli senetlerde tesbit edilmesi ve anlaşmaların imzalandıkları tarihlerden önceki yıllarda önemli fiyat yükselmeleri olması, bu %3'lük gümrük resminin değerini %1.5 ve hatta %1'lere düşürmüştü. Bu gümrük resmi dışında yabancılar ayrıca vergi ödemezlerdi.

² Daim Demircan, *Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Dilek Matbaası-İstanbul, 1971, s. 11.

³ İstanbul Ticaret Odası Yayınları, *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Ekonomiye Yararlı Olması İçin Düşünülen Tedbirler*, Hamle Matbaası-İstanbul, 1967, s. 48.

Dr. Demircan kitabında verilen ilk Türk kapitülasyonlarını sırasıyla şöyle sıralamıştır: "...1365 yılında Raguya Cumhuriyetine verilmiş, sonra tarih sırası ile İstanbul'un fethinde Fatih'e yardım eden Cezayirlilere (1451), Venediklilere (1454), Floransa'ya (1460), Fransa'ya (1517 ve 1535), İngiltere'ye (1579), Hollanda'ya (1460), Avusturya'ya (1615), İsveç'e (1737), İki Sicilya Krallığına (1760), Danimarka'ya (1746), Toskanya'ya (1747), Prusya'ya (1761), İspanya'ya (1783), Sardunya'ya (1823), Amerika Birleşik Devletleri'ne (1830), Belçika'ya (1838), Hanzeatik şehirlere - Bremen, Lüberck, Hamburg- (1839), Portekiz'e (1855), Brezilya'ya (1858), Bavyera'ya (1858), ve İran'a (1875) tarihlerinde verilmiştir."⁴ Yabancılar verilen imtiyazlar olarak kapitülasyonlar Birinci Dünya Savaşından önce 1 Ekim 1914 tarihinde kaldırılmıştır. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile Türk topraklarını işgal eden devletler kapitülasyonları tekrar yürürlüğe sokmuş ve son olarak 24 Temmuz 1923'de Lozan anlaşması ile tamamen kaldırılmıştır. Lozan anlaşması ile kapitülasyonların kaldırılmasından sonra uzunca bir süre yabancı sermayeye ilgi gösterilememiştir.

B. 1838 TİCARET ANLAŞMASI

İç ticaret Osmanlılara aitti. Yabancı tüccarlar, iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemezlerdi. Birçok malın alım-satımı bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Bu durum İngiliz tüccarları rahatsız ediyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, 30 Ekim 1833'de İstanbul'daki sefirine bu durumun

⁴ Demircan. age, s. 11.

kaldırılmasına çalışması gerektiğini bildirdi.⁵ Bunun üzerine çalışmaları başarıyla yürüten İngiltere, Türkiye'nin 1929 yılına kadar gümrük özgürlüğüne sahip olamayacağı, 1838 Ticaret Andlaşmasını yapmıştır. Balta Limanı Andlaşması olarak anılan bu anlaşmanın benzerleri aynı yıl Fransa ile ve daha sonrada diğer Avrupa Devletleri ile imzalanmıştır. Anlaşmanın getirdiği düzenlemelerin bir bölümü, Osmanlı Devletinin dış ticarete uyguladığı tekel düzeni ile özel sınırlamalara ve ek vergilere ilişkindi. Bu andlaşma ile dış ticarattaki bu tekeller ve savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla olağanüstü vergiler koyma ya da sınırlamalar getirme hakkından vazgeçiliyordu. Ayrıca, bu yolla Osmanlı hammaddelerinin dış ticarete açılması kolaylaşıyordu.

Balta Limanı Ticaret Andlaşmasının getirdiği düzenlemelerin bir diğer bölümü de gümrük vergileri ile ilgiliydi. 1838'den önce Osmanlı devleti hem ithalat hem de ihracattan %3 oranında gümrük vergisi almaktaydı. Ayrıca malların bir bölgeden diğerine taşınmasında hem yerli hem de yabancı tüccarlar %8 oranında iç gümrük vergisi veriyordu. Bu andlaşma ile ihracata uygulanan oran %12'ye çıkarılırken, ithalata uygulanan oran %5'e düşürülmüştür. Ayrıca yabancı tüccarlardan iç gümrük vergisi alınması kaldırılmıştır. Bu durumda da yabancı tüccarlar önemli ayrıcalıklar elde etmiş oldular.⁶

Uzun dönemde anlaşmanın sonuçlarına bakıldığında Bu andlaşmanın Osmanlı Hükümetinin bağımsız dış ticaret politikası izleyebilme seçeneğini ortadan

⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün- Bugün-Yarın**, Birinci kitap, Yayıncılık Matbaası-İstanbul, 1979, s. 105.

⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 3. baskı, Gerçek Yayınevi-İstanbul, 1993, s. 165.

kaldırdığını görüyoruz. Zaman zaman Osmanlı hükümeti hazineye gelir sağlamak için gümrük vergilerini arttırmaya çalışmıştır. Özellikle 19. YY'ın sonlarına doğru fabrika kurma girişimleri başladığında sanayileşme girişimleri yavaş ilerleme göstermiştir. Lozan barış görüşmelerinde bile Avrupa devletleri Cumhuriyet hükümetinin kendi dış ticaret politikalarını saptayabilmek hakkına karşı direnmişlerdir.⁷

C. DÜYUN-U UMUMİYE

Türkiye'nin Rusya yararına çok büyük miktarda borca girmesi İngiliz ve Fransız bankerlerini kaygılandırdı. Bunun üzerine bu bankerler hükümetleri aracılığı ile Türkiye üzerinde mali bir denetimi kabul ettirme çabaları içine girdiler. 1878'de Berlin Kongresinde bu yolda bir karar alındı.⁸ Türkiye bu uluslararası maliye komisyonunun kurulmasına razı olmamakla birlikte, 1881'de çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye idaresinin kurulmasına izin vermiştir. İdaresi Çoğunlukla yabancıların elinde bulunan ve dış borçların karşılanması için vergi, resim, harç gibi gelirlerle, tuz, içki, demiryolları gibi tekel niteliği gösteren mali kaynaklara el koyan yönetim gerçekte Osmanlı Devletinin ekonomik ve mali açıdan çöküşünün nedeni olmuştur.⁹ Bu yönetimin temel görevi, borçlara karşılık gösterilen gelirleri toplamak ve "Muharrem Kararnamesi" ile kabul edilen plan çerçevesinde,

⁷ Avcioğlu. age, s.108.

⁸ A.D. Novıçev,(Çeviren: Nabi Dinçer). **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı-Sömürgeleşmesi**, İlk yaz Basımevi-Ankara, 1979, s. 86.

⁹ Alpar. age. s.128.

alacaklılara dağıtmaktır. Tuz, tütün tekelleri, pul, müskirat, balık resimleri, bazı illerin ipek öşürleri ve daha başka vergiler, Düyun-u Umumiye'ye bırakılmıştır. Bu anlamı ile Düyun-u Umumiye ikinci bir Maliye Bakanlığı olmuştur.¹⁰ Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti Avrupa para piyasasında tahvil satarak borç almayı sürdürdü. Osmanlı maliyesi üzerinde kurulan etkin denetim Osmanlı tahvillerinin riskini azaltmıştı. Bu tahviller karşılığı ana ödemeler ve faizleri, iç piyasadan toplanan vergilerle veya yeni borçlarla ödeniyordu. Bu nedenle Düyun-u Umumiyenin el koyduğu vergiler zamanla çoğalmıştır. Bütün devlet gelirlerinin %31.5' Düyun-u Umumiye eline geçmiştir. Yalnız tuz ve tütün gibi dolalı vergiler değil, dolaysız vergilerinde %22.9'u bu kurumun kontrolüne geçmiştir.¹¹ Düyun-u Umumiye'nin elinde olmayan vergileri ya da yabancılara bırakılmamış kaynakların işletilerek gelirleri arttırma çabaları da güçlüklerle uğratılmıştır. İthal resimlerinin yükseltilmesine karşı çıkmıştır, çünkü bu resimlerin arttırılması hakkı Avrupa devletlerinedir. Yeni pul resmi ve temettü vergisinin de yabancılara uygulanması istense, bu devletler karşı çıkıyor ve kapitülasyonlara dayanarak halklarının bu vergilerden muaf olduklarını ileri sürüyorlardı. Taşınmaz mallardan alınan vergiler ve askeri bedel-i nakdi gelirlerinin arttırılmasına da imkan yoktu. Türkiye'nin en iyi ve en çok arttırmaya elverişli gelirleri yabancı alacaklıların eline geçmişti. Lozan andlaşmasında dahi Düyun-u Umumiyenin kaldırılması güç olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını yüklenmesine rağmen batılı devletler, Düyun-u Umumiyenin devamına diretmişlerdir. Uzun tartışmalar sonunda 1928 yılında varılan bir anlaşma ile Düyun-u Umumiye ortadan kalkmıştır. Ancak Paris'te borçların denetlenmesi ile

¹⁰ Avcıoğlu.age, s. 127.

¹¹ Avcıoğlu. age, s.128.

ilgili iki komisyon kurulmuştur. 1929 dönemi için Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayrisafi gelirleri, borçlara teminat gösterilmiş ve buna ilave olarak Samsun gümrük vergileride 1942'de buna eklenmiştir. Konseyin İstanbul'daki bir temsilcisi, gelirlere nezaret edecek ve her hafta konseye rapor verecektir.¹² Türkiye Cumhuriyeti, sınırlı olanaklarına rağmen, uzun yıllar bu borçları ödemiştir. Ancak unutulmamalıdır ki Düyun-u Umumiye'nin yaratmış olduğu olumsuzlukların etkileri günümüze kadar devam etmektedir.

II. CUMHURİYET SONRASI YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHİ GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok elverişsiz bir ekonomik miras devralmış bulunuyordu. Kuşkusuz imparatorluğun geçirdiği bu kötü dönemler, yeni uygulamanın kapsam ve niteliğinin belirlenmesinde başlıca etkilere sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yabancı sermaye yatırımları konusunda meydana gelen karışıklıkların bir nedeni de dönemin hükümet yetkililerinin zaman zaman birbiri ile bağdaşmayan kararlar almalarıdır. Bunun temelinde yatan nedenler ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyonlar ile başlayan yarı-sömürge statüsünden, Lozan anlaşmasıyla büyük güçlüklerle kurtulmuş olması ve benzer şekilde yabancı sermaye yatırımlarına izin verilmesi suretiyle siyasal bağımsızlığın sınırlandırılmasından korkulması; diğer yandan yurt içindeki sermaye birikimini ve teknik bilgi-beceri eksikliklerinin iktisadi ve sosyal gelişme çabalarının önüne çıkardığı engelleri aşmak için yabancı sermayeden yararlanılması gerektiğinin bilinmesidir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle kamu hizmeti

¹² Avcıoğlu. age, s. 133.

özelliği gösteren alanlarda faaliyet gösteren yabancı işletmelerin değerleri karşılığında millileştirilmesi yoluna gidilmesine rağmen, bu dönemin siyasi kadrosunun yabancı sermayeye karşı olduğu da söylenemez. Bu nedenle ilk olarak cumhuriyetin kuruluşundan (1923) planlı döneme (1963) kadar olan belli dönemler itibariyle yabancı sermayeye bakış açılarının incelenmesinde fayda vardır. Daha sonra ise beş yıllık kalkınma planları yönüyle yabancı sermaye incelenecektir.

A. 1923-1963 DÖNEMİ YABANCI SERMAYE

Bu dönem yabancı sermayeye bakış açısının pekçok değişikliğe uğradığı ve yabancı sermaye yatırımlarına yasal çerçeveler getirildiği ilk dönemdir. 1923-1929 yılları yabancı sermayeye sıcak bakılıp teknoloji, sermaye vb. konularda ihtiyaçları karşılamada kullanılabilecek bir avantaj olarak görülür. 1930-1939 yılları ise yabancı sermayeye kapalı bir politikanın uygulandığı bir dönemdir. Daha sonra, 1945 yılına kadar yabancı sermaye ve yabancı sermayeli işletmeler konusunda yasal düzenlemeler yapılmış ve 1954'e kadar bu yasal çerçeve içinde fazla bir gelişme olmamıştır. 1954'de özel yabancı sermayeyi teşvik kanununun çıkmasıyla Türkiye'de gerçek anlamı ile yabancı sermayenin teşvikine başlanmıştır.

1. 1923-1930 Dönemi

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hükümet yöneticileri yabancı sermayenin ekonomik kalkınmada katkılarda bulunmasına sıcak bakmışlardır. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk yabancı sermaye konusundaki görüşlerini bildirirken yeni Türk Devletinin yabancı sermayeye

yakınlığını "...memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak, saygı göstermek şartı ile yabancı sermayeye gerekli teminatı vermeye hazırız."¹³ şeklinde dile getirmiştir. Cumhuriyetin ilanından önce ve sonraki demeçlerinde geçmişteki acı tecrübelerle rağmen yabancı sermaye konusunda peşin yargıdan uzak fikirlerini beyan eden M. Kemal Atatürk, dışarıdan gelecek sermaye ve çalışma yöntemlerine olan ihtiyaca açık, fakat bağımsızlığa zarar vermeyecek şekilde özellikle bayındırlık işlerinde yabancı sermaye ve yabancı uzmanlardan azami derecede yararlanmaya açık olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Dönemin İktisat Bakanı'da kanunlara saygı göstermek şartı ile Türkiye'nin yabancı sermayeye diğer ülkelerden fazla ayrıcalık tanımaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak bu dönemde yabancı sermaye yatırımları çok büyük artışlar göstermemiştir. Bunun sebeplerinden birisi, cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeli işletmelerin ülkeye çekilmesi çalışmaları yanında millileştirmelere verilen ağırlıktır. Ayrıca unutulmaması gereken ikinci sebep de bu dönemde büyük yabancı işletmelerin artık Türkiye'de kapitülasyonlar döneminde elde ettikleri sınırsız imkanları bulamamalarıdır. Bütün bunlara rağmen yabancı sermaye yatırımları 1930'lara kadar artan bir tempo göstermiştir, bunda da 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunun etkisi büyüktür. Bu kanunla yabancı sermayeye en büyük imtiyaz kar transferleri konusunda verilmiştir.

¹³ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1971, s. 243-256.

¹⁴ Rıdvan Karluk, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Taştan Matbaası-İstanbul, 1983, s. 45-46.

2. 1931-1963 Dönemi

Bu dönemde yabancı sermayeye karşı oldukça kapalı bir politika izlenmiştir. Bu politikanın izlenmesinde, özellikle 1931 yılından sonra Atatürk'ün yürürlüğe koyduğu devletçilik politikasının etkisi olmuştur. 1930-1945 arasındaki Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarında çok büyük etkiler yarattı. Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı gibi iki büyük dışsal etken ile sanayide devletçi uygulamanın vurgulandığı içsel gelişmeler Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarına yeni boyutlar getirmiştir. Bu dönemde yerel mallara olan ilgisizlik ve yerel yatırımcıların sermaye ve bilgidan uzak olmaları ithal mallarına çekiciliği arttırıyordu. Sermaye ve bilgi eksikliği yanında iş adamlarının çabuk kar getirecek işlere eğilimi ve gümrük himayesinden uzak olmaları nedeniyle yerel yatırımlar yetersizdi. Büyük Buhran dönemlerinde dahi Türkiye'deki bu açık için yabancı sermaye yatırımları yapılmaktaydı. Özellikle buhranın etkilerinin sona ermesinin ardından yabancı yatırımlarda önemli artışlar gözlenmiştir.¹⁵ Ancak bu gelişme 1945'de İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi ile tekrar bir daralma dönemine girmiştir. Bunun yanında 1933'de imtiyazlı yabancı işletmelerin büyük bir kısmının devletleştirilmesine başlanmıştır. Aynı yıllarda ithalatı devletleştirmekten de söz edilmiştir.¹⁶ Bu dönemde yalnızca kendi menfaatlerini gözetan ithalatçıların, özellikle gayri-müslimlerin, milletvekilleri tarafından tasfiyeleri istenmiştir. Ancak bunlar yalnızca bir tehdit olarak kalmış ve iç ve dış ticaret düzenine

¹⁵ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1959)**, Yurt Yayınları, 2. Basım, 1986, s.71.

¹⁶ Avcıoğlu. age. s. 475.

dokunulmamıştır. Yalnızca olağanüstü şartlar nedeniyle birçok batı ülkesinde uygulanan tipte bir vergilemeye gidilmiştir. Varlık vergisi adını alan bu vergi dış ticaret işlerinde etkili olan azınlıklara fazla yük yüklediği için çok eleştirilmiştir. Vergiye başlangıçta Türkiye'de ticaret yapan yabancılar da dahil edilmiştir. Yabancıların vergilendirilmesinde her ne kadar tereddütler duyulmuş ve dış baskılardan söz edilmişse de dönemin başbakanı böyle bir tehdidi kabul etmemiştir. Buna rağmen yabancıların vergi cetvelleri üzerinde, hızlı ve önemli indirimlere gitmek gerekmemiştir. Azınlıklar ise bu vergiden dolayı ödemek zorunda oldukları vergilerin büyük bir kısmını ödememişlerdir. Sonunda 1944'de 5433 sayılı kanunla Varlık Vergisinin ödenmeyen kısmının tahsilatından vazgeçilmiştir.¹⁷ Bu dönem içinde yabancı sermaye'ye hem doğrudan hem de dolaylı yoldan etkide bulunabilecek bir takım kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bunlardan bir tanesi 16 Haziran 1932'de yürürlüğe giren 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanundur. Bu kanunda Türk Vatandaşı olmayanların yapmaları yasaklanmış işler birinci maddede sıralamıştır. Bunlar çeşitli hizmet işletmecilikleri, hizmet işleri ve işçilikleri ile baytarlık ve kimyagerlik şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca ikinci maddede de İcra Vekilleri Heyeti ile özel izin verilmedikçe yapılması yasak olan işler olarak uçak pilotluğu ve makinistliği ile devlet veya vilayet veya belediyelere ait tesisat hizmetleri sayılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlı olarak önceden yabancıların yapabilecekleri işlere verilmiş izinler kaldırılabilir. Bütün bu yasaklar konsolosluk ve sefarethane çalışanları için geçerli değildir. Kısaca konsolosluk hizmetinde çalışanlar birinci maddede geçen hizmetli işçi olarak çalışamama yasağına dahil değildirler. Türk vatandaşlarına tahsis edilmiş işleri yürüten yabancılar için bu kanun yürürlüğe girdikten bir yıl

¹⁷ Avcioğlu. age. s.477.

içinde işlerini bırakmaları şartı getirilmiş, ancak daha sonra 6 Haziran 1933 tarihli ve 2249 sayılı kanunla bu süre iki yıla çıkartılmıştır. Daha sonra yabancıların yapabilecekleri işler tamamıyla İcra Vekilleri Heyeti yetkisine bırakılmıştır. Bu nedenle İcra Vekilleri Heyetinden izin alınmak suretiyle yabancı uyrukluların hemen hemen her türlü işleri yapmaları mümkündür.

Yabancı sermaye ile ilgili olupta yabancı sermaye ile ilgili olan kanun maddelerinde bir takım değişiklikler gerektiren kanun olarak da Türk Parasını Koruma Kanununu görüyoruz. 1947'de Türk Parasını Koruma Kanununa ilişkin olarak çıkarılan 13 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yabancı sermayenin geliş şekli, amacı ve transferleri hakkında ilk düzenlemeler yapılmıştır.

1950'de kabul edilen 5533 sayılı yasa bir diğer düzenlemedir. Türkiye'de yabancı sermayenin teşviki ile ilgili çıkartılan ilk kanun 1950 yılında 5583 sayılı "Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun" dur. Bu kanun, yabancı sermayeye transfer garantisi verilmesi ve dışarıdan borç almak isteyen işletmelere borçlarını döviz ile transfer etme hakkı tanınması bakımından önemlidir. Erol Zeytinoğlu bu kanun ile ilgili şu yorumu getirmiştir:

"Milli ekonomi bakımından geç de olsa, büyük faydalar getireceği ümidiyle çıkartılan bu kanun ne yazık ki, beklenen sonucu sağlayamamış ve hemen hemen ekonomiyi etkileyebilecek hiçbir yabancı sermaye yatırımını mümkün kılamamıştır.

Buna sebep bu kanunun yabancı sermayelerin aradığı iklim şartlarına haiz bulunmamasıdır."¹⁸

İki maddeden oluşan ve sadece bir buçuk yıla yakın bir süre yürürlükte bulunan bu kanunun ilk maddesi ile kalkınma için gerekli ve yararlı görülen alanlarda, tutarı 300 milyon Lira'yı geçmeyecek düzeyde, özel teşebbüs tarafından yabancı ülkelerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara Bakanlar Kurulu kararı ile Maliye Bakanlığı'nın kefil olabileceği hükmü getirilmiştir. İkinci madde de ise yurda gelen aynı veya nakdi yabancı sermayenin yurt içinde elde edeceği gelirin tamamının ya da bir kısmının yurt dışına çıkışı için gerekli döviz izni Maliye Bakanlığı'nındır, hükmü yer almıştır.

Yeterli teşvik içermeyen 5583 sayılı kanundan yararlanmak için çok az sayıda firma başvurmuştur. Bu nedenle istenilenin elde edilemeyeceğinin anlaşılması ile kısa süre içinde yeni bir kanun hazırlanıp bir yıl dört ay sonra 1951'de kabul edilen 5821 sayılı kanunda da yabancı işletmelere toplam karlarının %10'unu transfer hakkı verilmiştir.¹⁹ 9 Ağustos 1951 tarihli kanun Türkiye'de yabancı sermayenin teşviki ile ilgi olarak atılmış ilk önemli adımdır. Bu kanunun 10. maddesi ile 5583 sayılı kanun yürürlükten kalkmıştır. Bu kanunun yürürlükte bulunduğu süre içerisinde müracaatta bulunan yabancı işletmelerden yalnızca 26 tanesi kabul görmüştür.²⁰ Bu

¹⁸ Erol Zeytinoğlu, **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Ekonomiye Yararlı Olması İçin Düşünülen Tedbirler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Hamle Matbaası-İstanbul, 1967, s.51.

¹⁹ Alpar. age. s.133.

²⁰ İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Mayıs- Haziran, 1957, s. 41.

sayının sınırlı olmasının başlıca sebebi kanun maddelerinin getirdiği hükümlerdir.

Şimdi 5821 sayılı bu kanunun hükümlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- İlk olarak sadece sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında yapılacak yabancı sermaye yatırımları bu kanundan yararlanabilir. Müracaatlar Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na yapılır. Bu alanlarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler yerli sermaye ve teşebbüslere sağlanan her türlü hak, muafiyet ve kolaylıklardan aynı şekilde yararlanır.

- Yalnızca döviz olarak getirilecek nakdi sermaye; tesisat, makina, alet, edevat ve bunlarla birlikte getirilecek yedek parça ve gerekli inşaat malzemesi; imtiyaz, ihtira beratı, alameti farika gibi gayrimaddi haklar sermaye sayılmıştır.

- Bu kanuna göre, getirilen yabancı sermayelerin gelir ve kurumlar vergisine esas olan belgelere göre oluşan ve %10'unu geçmeyen yıllık kar, faiz, karpayları ile giriş tarihinden itibaren nakit olarak getirilenlerin üç yıldan, mal ve gayrimenkul mal olarak getirilenlerin beş yıldan az olmamak üzere, Bakanlar Kurulu kararıyla tayin edilecek süreler içerisinde tamamen veya kısmen dışarıya transferi mümkündür.

- Bu kanun hükümlerine göre getirilmiş olan yabancı sermayeler, yalnızca yabancı uzman ve ustalar hakkında etüd ve montaj devrelerini de kapsayan 2007 ve 2818 sayılı kanunların hükümleri uygulanmaz.

- Yabancı sermaye izinleri özel bir komite ve Bakanlar Kurulu'nun tasdiki ile alınır. Bu özel komite, TC. Merkez Bankası Genel Müdürü başkan olmak üzere, Maliye

Bakanlığı Hazine Genel Müdürü, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürü, İşletmeler Bakanlığı İşletmeler Dairesi Başkanı ve İstatistik Genel Müdüründen oluşturulmuştur.

Kanunun ilk maddesi ile yabancı sermayenin faaliyet alanlarının sınırlandırılması yabancı sermayenin bünyesine uymamaktadır. Türkiye'nin bu yıllarda bir yıl içinde en az 70-100 Milyon Liralık yabancı sermaye ihtiyacı olduğu gözönünde tutulursa ortalama 7.5 Milyon Liralık bir sermaye gelişi Türkiye için çok azdır.²¹ Kanunun başarısız olmasının bir diğer nedeni de henüz siyasi ve iktisadi garantinin sağlanmamış olduğu bir ortamda birde yüzde 10'luk bir kar transferi sınırının getirilmiş olması, yabancı sermaye için risklerin belli olmadığı bir ortam olarak çok cazip gelmemiştir. Bu nedenlerle 5821 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun yetersizliği anlaşılmış ve diğer ülkelerin şartlarına daha uygun yeni bir kanunun hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır.

23 Ocak 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6224 sayılı kanunun 12. maddesi ile birlikte 5821 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yabancı sermayeyi düzenleyen ve günümüzde de yürürlükte bulunan en önemli yasal düzenlemedir. Bu kanunla verilen görevleri yerine getirecek komite T.C. Merkez Bankası Umum Müdürünün başkanlığında, Hazine Umum Müdürü, İç Ticaret Umum Müdürü, Sanayi İşleri Umum Müdürü, İşletmeler Bakanlığı Etüd Dairesi Reisi ve Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Umumi Katibinden oluşturulmuştur. 6224 sayılı kanunu diğerlerinden ayıran özellik kar ve anapara transferi için sınırlama getirmemiş olmasıdır. Yatırım yapacak teşebbüsün

²¹ Zeytinoglu, age. s. 54.

alanı da sınırlandırılmamıştır. Kanunda bu konuda birinci madde de getirilen husus şu şekilde açıklanmıştır:

" Bu kanun, yatırım yapacak teşebbüsün:

- Memleketin iktisadi inkişafına yararlı olması,
 - Türk hususi müesseselerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması,
 - İnhisar veya hususi bir imtiyaz ifade etmemesi,
- şartıyla ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasvibi ile Türkiye'ye ithal edilecek yabancı sermaye ve dışarıdan yapılacak istikrazlara tatbik olunur."

Bu maddeye göre öncelikle Türkiye'ye girecek yabancı sermayenin Türkiye ekonomisine katkısı olmak zorundadır. 2.5.1995 R.G. tarihli 4105 sayılı kanunla "Türkiye'ye ithal edilecek yabancı sermaye ülke çapında tekel teşkil edecek faaliyetlerde bulunan kuruluşlarda çoğunluk hissesine sahip olamaz" şeklinde 1. maddeye bir cümle eklenerek tekelleşme önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yabancı sermaye özel bir durum yaratmamak şartı ile Türk özel teşebbüslerine açık her türlü alanda faaliyet gösterebilir. Bu kanuna göre yabancı para şeklindeki sermaye, makina ve teçhizat dışında lisanslar, patent hakları ve alameti farika gibi hak ve hizmetler yanında yeniden yatırılmak suretiyle sermayeye eklenecek kar payları da ana yabancı sermaye olarak kabul edilmiştir.

6224 sayılı Kanun diğer kanunlara göre daha açık bir kanun olup, yabancı sermayeleri yerli ortaklarla işbirliğine zorlamadığı gibi hisse payları üzerinde de

herhangi bir şart ileri sürmemiştir. Bu kanuna uygun olarak kurulmuş yabancı sermaye işletmeleri vergi kanunları hükümlerine göre elde ettikleri karlarının tamamını veya bir kısmını dışarıya transfer edebilecekleri gibi, sermayeye ilave edebilir ya da diğer işletmelere ortak olabilirler. 6224 sayılı kanunun 4. maddesi gereğince yasa çerçevesinde çalışan bir kuruluşun yürürlükteki vergi yasalarına göre saptanan kazançlarından yabancı sermaye sahiplerine ait net karların, ayrıca bu kanunla yabancı işletmelerin yatırımlarının tasfiyesi yada satışı halinde yabancı sermaye sahiplerinin hissesi kadar olan kısmından yabancı sermayenin kısmen veya tamamen satışı sonucu elde edilen hasılatın, Maliye Bakanlığı izni ile resmi kombiyo rayici üzerinden dışarıya transferide getirilmiştir. Ayrıca bir dış borçlanmanın sözleşme hükümlerine göre oluşan resim ve faizleri de transfer edilebilmektedir.

Yabancı sermaye ile kurulan işletmelerde çalışan yabancı uyruklu kişiler de normal tasarruflarını kambiyo rayici üzerinden kendi ülkelerinin parası olarak transfer edebilirler. Buna ilave olarak Türkiye'ye gelen yabancı sermaye bu kanuna göre gelmiş ise 2007 ve 2818 sayılı kanun hükümlerinden muaftır. Yabancı sermaye, yerli sermaye ile eşit muameleye tabi tutulmaktadır. Yerli sermaye ile teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve kolaylıklardan, aynı sahada çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dahilinde istifade ederler (6224/10. madde).

Kısaca, 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" bugün de yürürlükte bulunan bu konudaki en yeni kanun olup, dünyadaki kanunlar içinde en liberal olanıdır.²² Bakanlar Kurulu'ndan onay alan işletme Bakanlar Kurulu'nca çıkartılacak bir kararname ile yatırım yapma iznini almış olur. Buna göre Türkiye'de yatırım

²² Odalar Birliği, **İktisadi Rapor**, Odalar Birliği Yayını, Ankara, 1994, s. 379.

yapacak sermayenin gelmesi tamamiyle hükümetin yetkisindedir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunun diğer bir özelliği de mal, hizmet veya fikri haklar şeklinde ithal edilen sermayenin kıymet takdiri ile ilgilidir. Bu değerlendirme, uzmanlar tarafından takdir olunur ve hem menşe ülke parasıyla hem de ithal zamanındaki cari resmi kambiyo rayicine göre Türk Parasıyla yapılır.

Bu dönemde yabancı sermayeyi teşvik eden bir diğer kanun da, 28 Şubat 1960 tarihinde kabul edilip, 1 Mart 1960 tarihinde yürürlüğe giren 7462 Sayılı Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunudur. 11 maddeden oluşur. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda bulunmayan ve yabancı sermayeye tek bir dalda daha geniş imkanlar veren bir kanundur. Yabancı sermaye ile ortaklığa 6224 Sayılı kanundan daha geniş imkanlar tanıyan ancak tek bir endüstri dalı için çıkartılan bu kanunun beşinci maddesinde yabancı sermayeden yararlanma şu şekilde açıklanmıştır:

" Şirketin yabancı sermayeye yatırım yapan hissedarları ile Türkiye haricinde sattığı tahvillerin hamilleri 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun bahsettiği haklardan istifade ederler. Birinci fıkradaki mezkur hissedarlar ve tahvil hamilleri namına Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun icabettirdiği her türlü muameleleri takip ve intaca yetkilidir."

Bu maddeye göre Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'ne sermaye yatıran yabancı hissedarlar ile Türkiye dışında satılan tahvil sahipleri 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun tanıdığı haklardan yararlanabilmektedir. Ayrıca 7462 sayılı kanunun altıncı maddesine göre, şirketin elde edeceği safi kar

hisse senetleri sahiplerine ödenmiş sermayelerinin yılda yüzde altısı oranında kar dağıtılmasına uygun olmadığı takdirde, Maliye bu kar noksanını 5 yıl süreyle tamamlayacaktır. Bu madde 6224 sayılı kanunda yoktur ve yabancı sermayenin ilk kuruluş yıllarında büyük kolaylıklar sağlayıcı ve teşvik edici niteliktedir.

7462 sayılı kanunun 8. maddesinde ise Ereğli Demir Çelik Şirketinin faydalanacağı vergi, resim, harç ve ücretlerle ilgili muaflık ve istisnalar açıklanmıştır. Bu maddeye göre işletme ilk olarak, işletmenin kuruluş aşamasında ödemesi gereken harç, damga resmi, belediye ilan resmi ve ticaret ve sanayi odalarına kayıt ücretlerinden muafır. Ayrıca Maliye, Gümrük ve İhisarlar ve Sanayi Vekaletlerince uygun görülmesi halinde işletmeye ithal edilecek her türlü makina ve taçhizat, ithal vergi ve resimleri ile belediye hissesinden de muafır. Aynı maddenin c bendi 1 inci fıkrasında Kurumlar Vergisi Kanununa göre Türk Tabiyetindeki ortakların iştirak oranı ve zamanına ait sınırların geçerli olmadığı hükmü getirilmiştir.²³ Aynı bendin 2 inci fıkrasında ise şirketten elde edilen temettü hisseleri üzerinden, iştirakçi şirketler 5421 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 82 nci maddesine istinaden ayrıca Gelir Vergisi tevkifatı yapmazlar hükmü yer almıştır. Ortaklara dağıtımı, kar dağıtımı sayılmaz. Ancak günümüzde geçerliliğini yitiren bu hüküm 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu madde 94'e göre geçerli olup kanunda belirtilen oranlar dahilinde tevkifat yapılır. 20 Temmuz 1961'de getirilen ek 335/4 üncü maddeye göre Ereğli Demir Çelik Türk Anonim Şirketi birinci tesis kapasitesi kademesinin finansmanı ve kuruluşuna dair

²³ 2362* Sayılı Kanunla 5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 8 inci maddesinin 1 numaralı bendi hükmü kalkmış olduğu için 7462 Sayılı Kanunun 8 inci maddesi c bendinin 1 inci fıkrasında sözü edilen iştirak oranları ve zamanı hakkındaki hüküm geçersizdir.

* 21.2 1981 tarihli ve 12610 sayılı yazısı üzerine, 5422 sayılı Kurumlar Vergi Kanunu'na değişiklik getiren kanun.

sair yabancı müessese ve firmalarla kabul olunacak makavele ve andlaşmalar, sair mutabakat ve bağlantılar ile bunlara bağlı olarak düzenlenecek bonolar, senetler, diğer kıymetli evrak ve benzerleri her türlü vergi, resim ve harçtan müstesna tutulmuştur.

Görülüyor ki bu kanun ile belli bir endüstri dalında (demir-çelik) yapılacak yabancı sermaye yatırımlarına büyük kolaylıklar tanınmıştır ve bu yönüyle oldukça liberal bir kanundur.

Bundan sonraki başlık altında 1963'den günümüze kadar uygulanan beş yıllık kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde yabancı sermaye incelenecektir.

B. PLANLI KALKINMA DÖNEMLERİ İÇİNDE YABANCI SERMAYE TEŞVİKLERİ

Buraya kadar yapmış olduğumuz incelemelerden görüldüğü gibi yabancı sermayenin ülkeye girişi ile ilgili olan tüm kanunlar planlı kalkınma dönemleri başlamadan önce oluşturulmuştur. Ancak daha sonra planlı kalkınma planlı dönemlerinde hazırlanan politikalar ve planlar ışığı altında bu kanunlarda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Planlı kalkınma dönemleri içinde yabancı sermayeyi etkileyen bir diğer durum da ilki 1980 ikincisi 1994'de gerçekleştirilen istikrar tedbirleridir. Şimdi sırası ile planlı kalkınma dönemleri incelerken yabancı sermayeyi etkileyen bu durumları inceleyelim.

1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi²⁴

1963-1967 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık kalkınma planı yabancı sermaye yatırımlarına özel bir hüküm getirmemiştir. Ancak yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için gerekli kolaylıkların ve teşviklerin üzerinde çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda kanunda yer alan esasları şu şekilde özetleyebiliriz.

Bu dönemde düşünülen ilk tedbir uluslararası mali kurumlardan proje karşılığı kredi yolu ile gelen yabancı sermaye akımını normal sermaye yani doğrudan yabancı yatırım haline getirme yönünde olmuştur. Bunun dışında yabancı sermayeye ödemeler dengesi açısından yaklaşıldığında da 15 yıllık bir perspektif içinde 5 yıllık planlar çerçevesinde ülkeye çekmek ve bu yolla dış ödemeler dengesine ulaşmak amaçlanmıştır. Burada amaç önce denge için yabancı sermayeyi kullanmak ve daha sonra iktisadi ortam sağlandıktan sonra özel sermaye hareketleri ve normal banka kredileri ile finansman sağlamaktır.

Ayrıca yabancı sermayeyi çekmek için hukuki tedbirlerin yeterli olmadığı ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için bir takım tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda planda yer alan esaslar şöyle özetlenebilir. Sadece patent hakları yönünden konuya bakılmak suretiyle yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için yapılması gereken hukuki ve idari değişikliklerden bahsedilmiştir. Ancak 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Koruma Kanununda yabancı sermayeye yeterli

²⁴ Bu konu ile ilgili Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 1.

imtiyazların tanındığı ve hukuki bakımdan gerekli ortamın sağlandığı söylenmiştir. Bu durumda yabancı sermayenin gelişi açısından teklifleri değerlendirecek tek bir organa ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu organın, teklifleri teknik ve ekonomik olarak inceleyecek ve yabancı sermayenin faaliyetlerini değerlendirip, izleyecek yapısal niteliklere sahip olması gerektiği savunulmuştur. 28 Temmuz 1967 tarih ve 933 sayılı kanunla bu yetkilere sahip bir komite kurulmuştur. Görüldüğü gibi birinci beş yıllık kalkınma planı dönemi içinde gerek yabancı sermayeyi teşvik gerekse diğer kanun ve yapılar açısından yabancı sermaye ile ilgili detaylı bir çalışmaya gerek görülmemiş, yapılanların yeterliliği üzerinde durulmuştur. Ancak daha sonraki yıllık programlarda yabancı sermaye konusunun üzerinde biraz daha durulması gerektiği anlaşılmış ve ilk önce 1964 ve daha sonra 1965 yılı programları ile yabancı sermayenin kalkınmamıza verimli olarak katılması için gerekli olan tedbirlerin alınması konusu üzerinde durulmuştur.

1964 yılı programı ile Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa dayandırılarak yabancı sermayenin karlarının tümünü ve satış hasılatını transfer etmeleri hakkı kabul edilmiş ve bu işletmeler üzerinde çifte vergileme yükünün kaldırılması yönünde ikili ve çok taraflı anlaşmaların yapımının hızlandırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. 1966 yılı programı da aynı şekilde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa yeterliği üzerinde durmuş ve ödemeler dengesi üzerinde oluşmayan olumlu etkileri, yabancı sermaye politikasının açık olmayışına bağlamıştır.

Görüldüğü gibi birinci beş yıllık kalkınma planı içinde 1966 yılı programı yabancı sermayeye ilginin en çok olduğu dönemdir. Bu yıl içinde üzerinde durulan en

önemli nokta yabancı sermayenin yerli ortaklarla faaliyet göstermesine çalışılmış olmasıdır.

2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi²⁵

İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972 yılları için Türkiye'nin kalkınma stratejilerini belirlemek amacı ile hazırlanmıştır. İthalat açısından yabancı sermaye konusuna; geniş ölçüde özel yabancı sermaye getirdiği ve finanse ettiği ithalat yönündeki petrol arama ve işletme alanları yönünden bakılmıştır. Bu konuda 1964'den itibaren finanse edilen ithalatta yıllar itibariyle gözlemlenen artışları açıklanmıştır.

Ayrıca planın "Kamu Gelir Hedefleri" kısmında "Karşılık Paralar" başlığı altında yabancı sermaye ile ödemeler dengesi hesapları üzerinde durulmuş ve Türkiye ekonomisi yönünden kar transferleri yönünde bir artış beklenirken, sermaye hareketleri yönünde de bir azalış olacağı tahmin edilmiş ve bu azalışı en aza indirmek için yoğun çalışmalar yapılmasının ötesinde ikinci beş yıllık kalkınma planında hedeflenen yabancı sermayenin Türkiye'ye teknolojik bilgi ve tecrübelerini aktaracak yönde olmasının planlandığı gözlemlenmiştir. Bu konuda ikinci beş yıllık kalkınma planı hedefleri ve stratejileri bölümünde takip edilecek politikalardan yabancı sermaye ile ilgili olan 37. maddeye göre yerli sermayeyi engellemeyecek ancak Türk yatırımcılara katkısı olacak yabancı sermayenin teşviki üzerinde durulmuştur. Ancak bu konuda ne vergisel ne de başka yönde bir teşvik programı hazırlanmıştır.

²⁵ Bu konu ile ilgili İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 2.

Bu dönemde 28 Temmuz 1967'de göreve getirilen komite kaldırılmış ve komitenin yabancı sermaye ile ilgili problemleri çözücü görevi dahil tüm görevleri Devlet Planlama Teşkilatına verilmiştir. 1969 yılı programında ise sadece yabancı sermaye konusunda genel değerlendirmeler yapılmış ve özellikle 6224 sayılı kanunun yeterli olduğu ve bu yönde çalışmaların devam etmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca 1969 yılı programı ile yabancı sermaye artışı üzerinde durulurken lüks tüketim malı veya tüketim malı üretim sanayi şeklinde ülkede bulunan yabancı işletmelere engeller getirilmiş ve hatta bunlar kapatılmıştır. Asıl amaç yerli sermaye ile işbirliği sağlayan ve teknolojik ve teknik imkanlar getiren yabancı sermayeyi ülkeye çekmektir. Özellikle açık ekonomiye geçme çabaları içinde olan Türkiye için tecrübesi geniş olan yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi önemli bir konudur. Bunun yanında 1970 ve 1971 yılı programlarında yabancı sermaye üzerinde ağırlıkla durulmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalar genellikle Türk Parasını Koruma Mevzuatı çerçevesi içinde ele alınıp vergi teşvikleri açısından gerekli düzenlemelerin yapılması üzerinde durulmuştur. Bu dönemde en çok üzerinde durulan nokta yerli sermaye ile yabancı sermayeye eşit vergisel teşviklerin getirilmesidir.

3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi²⁶

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1973-1977 yılları için hazırlanmış olup, Türkiye'de dış ödeme konusunda herhangi bir sıkıntının olmadığı dönemde yapılmıştır. Bu nedenle ülkeye yabancı sermayenin çekilebilmesi için önemli bir teşvik

²⁶ Bu konu ile ilgili Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 3.

getirmemiştir. Planda 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre verilen özel yabancı sermaye izinlerinin düşük olduğu belirtilmiş ve oranlar yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu konu ile planın 81. pragrafında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre fiilen gelen özel yabancı sermayeye verilen izinlerin oranının çok düşük olduğu ve Planlı dönemde bu oranın yüzde 38 dolayında olduğu söylenmektedir.

Özellikle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununda yer alan hükümlerin yetersiz kalmış olduğu üzerinde durulan üçüncü beş yıllık kalkınma planı dönemi içinde ihracatı arttıracak yabancı sermaye yatırımlarına ağırlık verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Yerli sermaye ile ortak çalışan yabancı sermaye (monopol oluşturmaması yönünde) teşvik edilmiş ve bunlardan yerli sermaye hissesi oranında vergi alınması üzerinde durulmuştur. Bütün bunların dışında yıllık programlara bakıldığında yabancı sermaye üzerinde çok fazla durulmadığı görülmektedir.

1973-1974 yılı programlarında yabancı sermaye ile ilgili geniş bir açıklama yoktur. Bu konu ile ilgili bölümlerde sadece yurda yabancı sermaye giriş miktarı belirtilmiştir. Buna göre, 1973'de özel yabancı sermaye girişi olarak 40 milyon dolar tahmin edilmiştir.²⁷

1974 yılı programında yabancı sermaye girişi ise 70 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir. 1975 programında ise bu miktar 125 milyon dolara yükselmiştir.

²⁷ 1973 Yılı Programı, DPT Yayın No: 1271, s. 70.

Petrol fiyatlarında aşırı artış ve petrol bunalımı sonucu 1975 yılı programı bu yönde yabancı sermaye akımını arttırıcı bir takım teşvikler üzerinde durmuştur. Özellikle maden çıkartma faaliyetlerini gerçekleştirecek yönde gelen yabancı sermayeye ağırlık vermiştir.

1976 Yılı Planında yabancı sermayeye teknoloji transferi yönünden yaklaşılmış ve 221. paragrafında, yabancı sermayeli kuruluşlar teknolojik ilerlemeyi kendi bünyelerinde sağlamak, ayrıca transfer edilen teknolojiyi ülke koşullarına uydurmak ve Türk personele aktarmak amacıyla araştırma ve geliştirme birimleri kuracakları söylenmiştir.²⁸

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma planında yabancı sermaye ile ilgili kararların gösterdiği değişiklikler o yıllarda gözlemlenen Türkiye politikasındaki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi²⁹

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Türkiye'de bir yıl gecikme ile uygulamaya konulmuş ve 1978 yılı için bir ara program kabul edilmiştir. Bu ara planda yabancı sermayeye getirilen tedbirler şöyledir:

²⁸ 1975 Yılı Programı, s.91.

²⁹ Bu konu ile ilgili Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 4.

"-. 6224 sayılı yasanın 1. maddesi ve 17 sayılı karar çerçevesinde bu güne kadar verilen tüm yabancı sermaye izinleri değerlendirilecek ve bundan sonraki uygulama bu değerlendirme çerçevesinde yürütülecektir.

-. Yabancı sermayeli kuruluşlar teknolojik ilerlemeyi kendi bünyelerinde sağlamak, ayrıca transfer edilen teknolojiyi ülke koşullarına uydurmak ve Türk personele aktarmak amacıyla araştırma ve geliştirme birimleri kuracaklardır."³⁰

Dördüncü plan, genelde yabancı sermayeye karşı olan bir kadro tarafından hazırlanmış olmasına rağmen o döneme kadar hazırlanmış olan kalkınma planları içinde yabancı sermayeye en fazla önemin verildiği plandır. Özellikle 1980 sonrası Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa getirilen değişiklikler ile 24 Ocak 1980 istikrar programı bunun güzel bir örneğidir. Dördüncü plan kendi başına özellikle doğrudan yatırım şeklinde gelen ve maden ve ilaç sanayi dallarında yapılacak yatırımlara karşı olarak hazırlanmıştır. Bu sanayi dalları dışında gelen yabancı sermaye ise ödemeler dengesinde olumlu etkiler yaratacak ve ülkeye yeni teknoloji ve teknikler getirecek nitelikler taşıması öngörülmüştür. Ayrıca yerli sanayi ile ortaklıkları özendirici teşvikler kullanılmış ve yabancı sermaye payının vergilendirilmesine yeni yaklaşımlar getirmiştir.

24 Ocak 1980 tarihinde çıkarılan 8/168 sayılı "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" ile yapılan yasal düzenleme Türkiye'nin ekonomik hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

³⁰ 1978 Yılı Programı, DPT Yayın No:1643, s.314.

Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile yapılan en önemli değişikliklerden birisi, yabancı sermaye ile ilgili işlemlerin tek bir makamda toplanmasıdır. Gerçekten kararnamenin ikinci maddesi ile (Cumhurbaşkanlığının 14 Ocak 1980 tarih ve 4-44 sayılı tezkeresine dayanılarak) Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi (Y.S.D.) kurulmuştur. Böylece önceden Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve D.P.T. bünyesinde yürütölen yabancı sermaye işlemleri tek bir dairede toplanmıştır.

Kararnamenin 3.maddesinde, yabancı sermaye iştirakinin sözkonusu olan yatırım toplamı sabit tutarının en çok 50 milyon dolar olacağı söylenmiştir. Yabancı sermaye iştirak nisbetinin de %10'dan aşağı ve %49'dan yukarı olmayacağı öngörülmektedir. Aynı kararnamenin 4. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında 3.madde de istisnaların ötesinde daha geniş bir istisna uygulaması gerektiren düzenlemeler bulunmaktadır. Kararnamede ayrıca Y.S.D.'nin izin vereceği sahalar belirlenirken bazı alanlarda, belli oranlarda "en az dışsatım" kaydı getirilmiştir.

Sözkonusu kararnamede yabancı sermayeye açılan kamu teşebbüslerinin faaliyet sahaları da belirlenmektedir. Bu kuruluşların yabancı sermaye ile yapacakları işbirliğinin derecesi ve ayrıntıları Y.S.D. ile görüşme neticesinde belirlenebileceği hükme bağlanmıştır.

Ayrıca kararnamenin 5.maddesinde belirtildiği gibi, Türkiye'de kurulu olan veya kurulacak bankalara yabancı sermaye iştiraki ve yabancı bankaların Türkiye'de şube açabilmesi ile ilgili talepler Y.S.D.'ye yapılacaktır. Bu talepler Y.S.D. tarafından

incelenecek, Maliye ve Ticaret Bakanlıklarının görüşü alınarak Bakanlar Kurulu onayına sunulacaktır.

Daha sonra bu planlı dönemde hazırlanan yıllık programlarda 6224 sayılı kanunda yapılması gereken değişiklikler üzerinde durulmuştur. Özellikle 1980 öncesi ekonomide görülen aksaklıklar, döviz dar boğazı ve yabancı sermaye girişlerine yerli sermayenin durgun bakışı yabancı müteşebbislerin Türkiye ekonomisine girişlerinin etkilenmesine neden olmuştur. Bu yönüyle, 1980 yılı yabancı sermaye açısından bir dönüm noktasıdır. Yabancı sermayeyi çekebilmek için 1980'den sonra getirilen yeni imkan ve teşvikler artmaya başlamıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu olmasına ve bu kanuna göre yabancı sermayenin gelmesi için yasal ve bürokratik ortamın sağlanmış olmasına rağmen, yabancı sermayeye duyulan isteksizlik, ülkeyi dışa bağımlı halden kurtarma düşüncesi, kararlardaki istikrarsızlık ve karar ve yetki almada bakanlıklar ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonsuzluk gibi sebepler yabancı sermaye yatırımlarının yetersiz kalmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 ve sonrası alınan bir dizi kararla ekonomik bünyede yapısal bir değişiklik yapma, ekonomiyi piyasa kurallarına göre idare edilebilir duruma getirme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu kararlar yönünden yabancı sermayeye doktrinler ve politik bir yaklaşım yerine objektif olarak akılcı ve ekonomik yönden yaklaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yabancı sermayeye daha çok teknoloji ve sermaye birikimi sıkıntısı çeken ülke için yararlanılması gereken kaynak olarak bakılmıştır.³¹

³¹ Karluk. age. s. 65.

24 Ocak istikrar tedbirleri arasında yabancı sermaye sorunları ile ilgilenmek, yabancı sermaye yatırım, karar ve uygulamalarına yön vermek amacıyla 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi yayınlanmıştır.³² Bu kararnamenin birinci maddesinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun birinci maddesinde belirtilen yatırım yapacak teşebbüsün, memleketin iktisadi kalkınmasına yararlı olması, Türk özel sektöründe açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması, tekel ve özel imtiyaz ifade etmemesi şartlarıyla, Türkiye'ye gelecek yabancı sermayenin bu kararname hükümlerine göre değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

8/875 karar sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi Hakkında Ekli Karar ile Yabancı Sermaye Dairesince verilecek yabancı sermaye iştirak izinleri çeşitli esaslara bağlanmıştır.

Bu iki kararname 6224 sayılı kanundan sonra yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi hakkında önemli değişiklikler getirmiştir. Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarını cazip hale getiren ve bunların yatırım alanlarını genişleten 8/168 sayılı karara göre kurulan Yabancı Sermaye Dairesi sayesinde hızlı karar alınması sağlanmış ve formaliteler azaltılarak etkinlik sağlanmıştır.

24 Ocak'ta yürürlüğe giren yabancı sermaye ile ilgili üç önemli karar vardır. Bunlardan ilki petrol aramaları hakkında, ikincisi ilaç firmalarının faaliyetleri hakkında ve üçüncüsü de garantisiz borçların tasfiyesi hakkındadır. 8/910 sayılı petrol aramaları hakkındaki kararın birinci maddesine göre, Türkiye'de petrol ihtiyacının süratle karşılanabilmesi amacıyla petrol aramalarında yerli ve yabancı her

³² Resmi Gazete, 25.1.1980, Sayı:16880.

türlü imkanın seferber edilmesi milli bir politika olarak tesbit edilmiştir. Buna bağlı olarak 6. madde'de "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ortak aramalar için yapacağı anlaşmalarda milletlerarası hakem ve tahkim usullerini kabule yetkilidir" denmiştir. 8/533 sayılı karara göre yabancı sermayeli ilaç firmalarının faaliyetlerine büyük sınırlamalar getirilmiş ve ilaç firmalarının yabancı sermayeyi teşvik kanundan yararlanmaları ve faaliyetleri hakkındaki karar da 14.3.1980 tarihinde Bakanlar Kurulunca kaldırılmıştır. 8/176 sayılı Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi Kararı ile garantisiz boçların yabancı sermaye yatırımlarında kullanılmasının teşviki getirilmiştir. Bu karara ilişkin tebliğde ise garantisiz borçların ödeme biçimini Türk Lirası olarak veya Döviz olarak ödeme şeklinde ayrıma tabi tutulmuş ve bu ödemelerin biçimlerine açıklamalar getirilmiştir.

Kısaca denebilir ki 24 Ocak kararları ile getirilen yeni düzenlemelerle yabancı sermayeye daha gerçekçi bakılmıştır. Yabancı sermayeye yeni izinler verilmesi ve garantisiz borçların kullanımına izin verilmesi ile Türkiye'de bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarında artışlar görölmüştür. Yabancı sermaye girişinin önemli bir niteliksel yönünü kaynak ya da çıkış ülkesi oluşturur. Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, esas olarak, OECD ülkeleri kaynaklıdır. Yıllara göre değişmekle birlikte İsviçre, Almanya, ABD'nin Türkiye'deki yabancı sermaye içindeki payı genellikle %15-20'lik payı daima korumuştur.³³ 1980'li yılların ortalarında OECD ülkeleri neredeyse tüm Türkiye yabancı sermaye yatırımlarını oluşturmıştır. Ancak günümüze gelindiğinde OECD ülkelerinin payının yerini AT üyesi ülkelerin aldığını görüyoruz.

³³ 1984 yılı programı, DPT Yayın no. 1974.

Sonuç olarak 1980'li yıllarda 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun yabancı sermayeyi özendirme yönünden yetersiz kaldığı öngörülmüş ve bu amaçla özendirme yönünde büyük değişiklikler getirilmiştir. Bunları dört ana başlık altında toplayabiliriz:

- Yabancı sermayenin çalışma alanlarını genişletme,
- Garantisiz ticari borçların yabancı sermaye tarafından yatırımlarda kullanılmasına izin verme,
- Sermaye giriş ve çıkışlarının serbest bırakılması,
- Serbest bölgeler oluşturarak yabancı sermayenin yerli sınırlamaların dışında çalışmasına olanak tanınması.

Bu değişiklikler ışığı altında 1980 sonrası Türkiye'deki yabancı sermayede gözlenen değişiklikleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Siyasi anlamda yabancı sermaye yanlısı bir tutum izlenmesi ile yabancı sermayeye güven uyandırma sonucu 1980 sonrası yabancı sermaye yatırım istekleri ve bunların gerçekleşme oranları artmıştır.
- Özel yabancı sermayenin sektörel payı izlenen ekonomi politikasının bir yansıması olarak değişmiş ve zaman içinde imalat sanayinin payı %87'lerden %52'lere düşerken, hizmet sektörü %12'lerden %43'lere ve tarım kesiminde %0.2'lerden %2.5'lere çıkmıştır.³⁴

³⁴ 1981 Yılı Programı, DPT yayınları, s. 69 ve 1992 Yıllık Rapor, DPT yayınları s. 207.

-. Özel yabancı sermayenin yerel işletmelerle yaptığı ortaklıklarda artış olmuştur. Özellikle yabancı sermayenin yerel işletmelere ilave olarak güvence sağlamak amacıyla yerel kamu işletmelerinde ortaklık payı almasını öngören kararın kalkması ile ortaklıklı yabancı sermaye oranında üç kat artış meydana gelmiştir.

1981 yılı programında özellikle ihracata dönük yatırımların teşviki üzerinde durulmuş olup, 1981 Yılı Yatırımları ve İhracatı Teşvik Mevzuatında belirtilen 29/11/1980 tarih ve 8/2024 sayılı Kararnamenin 23. maddesinde: "Yabancı sermaye ile ilgili yatırım müracaatları DPT (YSD)'ce değerlendirilerek teşvik araçlarından yararlandırılır" denmektedir.

1982 ve 1985 yılı planları gerek Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa gerekse 6326 sayılı petrol kanununa yönelik değişiklikleri içerir bir özellik göstermektedir. 8/168 sayılı karar ile 6224'de hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Madenlerde de yabancı sermayenin kullanımı tekrar gündeme gelmiş ve petrol hakkı ile ilgili olarak değişiklikler öngörülmüştür.

28 Mart 1983'de yürürlüğe giren 2808 sayılı kanunun 20'inci maddesi, "belli şartlara bağlı olmak kaydı ile petrol hakkı sahibinin ihracına izin verilen petrolün sağladığı döviz, yurt dışında bulundurulabilir" demektedir. 6326 sayılı kanunun transferler hakkındaki 115'inci maddesinde, "bir petrol hakkı sahibi Maliye Bakanlığına ve Genel Müdürlüğe müracaatla ödenmesi gereken fakat henüz ödenmemiş bulunan her türlü vergi, resim, harç, Devlet hakları ve Devlet hisselerinin ödenmesi için gereken meblağı hariç tutmak şartı ile, Türkiye'de petrol ameliyelerinden başka kaynaklardan elde ettiği nakdi fonlarla buna ait hakları bu kanuna ve Vergi Usul Kanununa göre

tesbit edilecek sermaye mevcutları esasından ibaret değerini aşan kısmı hariç olmak üzere nakdi fonlarla buna müteallik haklarını ve Türkiye'de petrol ameliyelerinden başka kaynaklardan elde ettiği kısmı hariç bırakmak suretiyle sermaye mevcutları esasına dahil diğer kıymetleri nakden veya aynen vergiden muaf olarak harice transfer edebilir" denmektedir. Aynı maddenin 3. fıkrasında da "Petrol hakkı sahipleri ithal edilmiş müseccel sermayelerine mahsuben her zaman, ithal edilmiş sermayelerini aşan transfer edilebilecek net kıymetlerinin transferi için ise ancak Kurumlar Vergisi Beyannamesinin verilme müddeti zarfında her beyannamenin verilmesini takiben transfer talebinde bulunabilirler. Müddetinde yapılmayan transfer talepleri ancak gelecek Kurumlar Vergisi beyannamesi süresi içinde yapılabilir" denmiştir. Aynı maddeye göre, ithal edilen sermayenin değeri hem menşe ülke parası ile hem de o anda cari olan resmi kambiyo rayicine göre, Türk parası ile petrol dairesince tesbit edilir.

5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi³⁵

1984 yılında ara program uygulanmış olup yabancı sermayeye yeni bir düzenleme getirilmemiştir. 1985-1989 yılları için hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planı yabancı sermayeye getirilmiş teşviklerin geliştirilmesini öngörmüştür. Konu ile ilgili maddeler yabancı sermaye politikası başlığı altında incelenirken üzerinde en çok durulan nokta olarak, 6224 sayılı kanun dışında kalan -petrol hariç- yabancı sermaye işlemlerinin bu kanun kapsamı içine sokulması gözlemlenir. Bu yöndeki çalışmaların ağırlığı yabancı sermayeye tanınan finansal ve vergisel teşviklerdir. Ayrıca üzerinde ağırlıkla durulan bir diğer nokta da serbest bölgelerin kurulması ve

³⁵ Bu konu ile ilgili Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 5.

geliştirilmesidir. Körfez ülkelerinin teknolojide gelişmiş, kaliteli ve pazar yapısı uygun yatırımlarını Türkiye'ye çekmek amacı ile pekçok teşvik sağlanması öngörülmüştür.

1985 yılı programında, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmeye devam edileceği, bu alanda son yıllarda sağlanan gelişmeye daha çok hız kazandırılması için gerekli yapının güçlendirilmesine özen gösterileceğinden bahsedilir. Aynı yayında yabancı sermaye girişinin artarak, 1985 yılında 135 milyon dolara ulaşacağı tahmin edilmiştir.³⁶

Bu dönemde yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için yabancı sermayeye pekçok avantajlar ve teşvikler getirilmesi planlanmıştır. Özellikle körfez ülkelerinin yatırımlarını çekmek amacıyla off-shore ticaret ve faaliyetlerine yeni teşvikler getirilmiş ve serbest bölgeler oluşturulması çalışmaları hızlandırılmıştır. 1985 yılı programı ile bu 1980 ve 1984 yılı teşvik çalışmalarının sonuçları açıklanmıştır.

1984 yılında ortaya atılmış olan ve 1985 yılında çalışmalarına başlanan yap-işlet-devret tipi finansman, ileri teknoloji ve yüksek finansman ihtiyacı sebebiyle yatırım programına alınmamış projelerin, ilgili kamu kuruluşu ve yabancı sermaye katılımı ile gerçekleşmesine olanak verecek bir model olarak hazırlanmıştır.³⁷ Bu modelin

³⁶ **1985 Yılı Programı**, DPT Yayınları, s. 7 ve 76.

³⁷ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi; Tarihsel Gelişimi-Yapısal Değişim**, İkinci Baskı, Beta A.Ş.-İstanbul, 1995, s.333.

avantajlarından biriside bu yolla ÷lkeye yabancı sermaye girişine olanak verilmesidir. Yap-İşlet-Devret modeli bu dönemde ÷lkemize önemli oranda yabancı sermaye çekme eğilimi göstermiştir, ancak modelde amaç yerli ve yabancı sermayenin eşit ağırlıklı olarak yatırıma finansman sağlamasıdır.

Bu dönemde 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Mevzuatında pekçok değişiklik yapılmış ve bu mevzuata yeni düzenlemeler getirilmiştir.

Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye 89/14391 tarihli, 32 sayılı kararın 12. maddesinde şöyle açıklanmıştır. Buna göre,

"Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de şirket kurmak, mevcut kurulacak şirketlere iştirak etmek ve şube açmak suretiyle yatırım yapmaları ve her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunmaları ile irtibat bürosu açmaları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre gerekli izin almak, verilen izinler çerçevesinde faaliyette bulunmak ve öngör÷len sermayeyi getirmek kaydıyla serbesttir.

Türkiye'de yerleşik kişilerin dışarıda yerleşik kişilerle lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmaları yapmaları 6224 sayılı kanuna göre gerekli izinleri almak kaydıyla serbesttir.

Dışarıda yerleşik kişilerin, Türkiye'de, yabancı sermaye mevzuatına ve Petrol Kanununa göre şirket kurmaları, şube açmaları ve irtibat bürosu açmaları dışında, ticari faaliyette bulunmaları ve adi ortaklık tesis etmeleri (Uluslararası ihaleler için

oluşturulan adi ortaklıklar hariç), Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurt dışında yerleşik kredi kartı kuruluşları ile lisans ve temsilcilik sözleşmeleri yapmaları Bakanlığın iznine tabidir. Buna ilişkin esaslar ile kar, satış ve tasfiye bedellerinin lisans ve temsilcilik sözleşmeleri karşılığında ödenecek meblağların transferi ile ilgili hususlar Bakanlıkça belirlenir."

Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatınca, yabancı sermaye getirmek isteyenlerin T.C. Merkez Bankası ile Maliye Bakanlığına başvurması gerekir. İlgili mevzuata göre ancak gerekli şartları yerine getiren, girme izni alabilen krediler geri dönebilirler.

Yabancı sermaye'ye ilişkin Merkez Bankası düzenlemeleri de 1567 sayılı kanundaki maddelere paralel niteliktedir. Ayrıca Merkez bankası I-M Numaralı Genelgesi'nin 26. maddesinde verilmiş izinler çerçevesinde bu kişilerin Türkiye'deki faaliyetlerinde elde etmiş oldukları kar, temettü ve benzeri transfer işlemleri, ilgililerin talebi üzerine doğrudan bankalar veya özel finans kurumlarınca yapılır. Ancak, bankalar veya özel finans kurumları, ilgililerden, transferlerin gerçekleştirilmesi sırasında almış oldukları belgeleri, Bakanlığa ve Merkez Bankası'na gönderirken transfer edilen tutar ve bu tutarın ABD doları karşılığını ve transfer tarihini de bildirir. Dışarıda yerleşik kişilerin 6224 sayılı Kanun ve Petrol Kanunu kapsamında belirtilen faaliyetleri dışında ticari faaliyette bulunmalarına Hazine Müsteşarlığınca izin verilir. İzin verilen bu faaliyetlerden sağlanan kar, satış ve tasfiye bedelleri ile uluslararası ihaleler için oluşturulan adi ortaklıklar dışındaki adi ortaklıkların iş bitiminde kar etmesi halinde elde edilen karlar, vergi, resim ve benzeri yükümlülüklerin yerine getirildiğinin tevsiki kaydıyla, bankalar ve özel finans

kurumlarınca transfer edilir. Transferi gerçekleştirilen döviz tutarı ve bunun ABD doları karşılığı, transfer tarihi ile birlikte Merkez Bankası'na bildirilir.

Diğer taraftan, 1 Nisan 1984'de Y.S.D. tarafından yayınlanan 84/1 sayılı tebliğ ile Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkı'daki 28 sayılı karara ilişkin uygulanacak temel esaslar düzenlenmiştir.

Tebliğe göre, 6224 sayılı Kanun ve 28 sayılı karar kapsamındaki yabancı sermayenin kar, temettü ve benzeri hakların yurtdışına transfer talepleri, Y.S.D.'nin izni alınmaksızın bankalarca bekletilmeden yapılabilecektir. Ancak Y.S.D.'nin yabancı yatırımcılara aşağıda sıralanan belgeleri vermesi yeterlidir.

- Vergi dairesinden onaylı vergi beyannamesi
- Vergi dairesinden onaylı bilanço ve kar-zarar hesabı
- Vergi tahakkuk ve tahsil fişi
- Kar tevsii tablosu

Diğer taraftan tebliğde Y.S.D.'nin iznine bağlı hususlar aşağıda belirtilmiştir.

- Sermaye paylarının bir bölümü veya tamamının satış ve/veya tasfiyesi bedelleri Y.S.D. Başkanlığının yapacağı ya da yaptıracığı inceleme sonucunda vereceği izin çerçevesinde gereken toplamın döviz iznine bağlanması, Merkez Bankasınca bekletilmeksizin yapılacaktır.

- Temettü-kar veya sermaye payının Türkiye'de kullanılması istendiğinde Y.S.D.'nin izniyle ana sermayeye eklenebileceği gibi bu tebliğ çerçevesinde diğer işlemlere ve alanlara da hiçbir transfer işlemine gerek kalmaksızın yatırılabilir.

- 6224 sayılı Kanun ve 28 sayılı karar kapsamında;

- Patent, lisans, know-how ve benzeri gayri maddi hakların dış alımında,

- Yurtdışından sağlanacak ayni ve nakdi kredilere,

- Şirketin yatırım ve işletme dönemlerinde verimli çalışması için gerekli yabancı personelin çalıştırılmasında, izin Y.S.D. tarafından verilecektir.

- 6224 sayılı kanun kapsamında yapılacak komple yeni tevsii, modernizasyon, entegrasyon ve benzeri yatırımlarla, portföy yatırımlarına izin Y.S.D. tarafından verilecektir.

- 28 sayılı karar kapsamında, dışarıda yerleşik kişi ve kuruluşlara, Türkiye'de yapılacak yatırım, ortaklığa katılma, hisse senedi alınması, şube, büro, temsilcilik ve acenta açılması gibi mal ve hizmet üretim ile ilgili faaliyetler için gerekli izin Y.S.D. tarafından verilecektir.

Ayrıca tebliğde, 6224 sayılı kanun ile 28 sayılı karara ilişkin kurulacak şirketlerde dışarıda yerleşik kişi veya kuruluşların payını temsilen çıkarılan ve şirket pay defterinde kayıtlı bulunan nama yazılı hisse senetleri veya geçici makbuzların üzerine, bu hisselerle isabet edecek kazançlar ile kar veya bunların satışlarından doğan hasılatın sahiplerine isabet eden miktarların bankalarca ve/veya merkez bankasınca transfer edileceğine dair Y.S.D. başkanlığınca garanti şerhi vurulacaktır.

Aynı sermaye olarak getirilen malzemenin değer tesbitinde, dışarıdan sağlanacak malzemelerle ilgili olarak Y.S.D.'nin gümrüklere yazdığı dışalım izin tarihindeki T.C.Merkez Bankasınca uygulanan cari döviz alış kuru uygulanacaktır.

12 Şubat 1986 tarihli 86/19353 sayılı "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı", 24 Ocak 1980'de yayınlanan 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırmıştır.

Yeni kararnamede yetkili merci yine D.P.T., Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığıdır. Her iki kararnamede genel esaslar aynı şekilde düzenlenmiştir. Eski kararnamede yabancı sermaye iştirakinin söz konusu olduğu yatırım toplamı sabit sermaye tutarı için 2 milyon dolar ile 50 milyon dolar arasında bir alt ve üst sınır getirildiği ve ayrıca yabancı sermaye iştirakinin %10'dan aşağı ve %49'dan fazla olmayacağı şeklinde sınırlandığı halde, yeni kararnamede bu tür sınırlamalar kaldırılmıştır. Yabancı sermaye iştiraki için hiçbir sınırlama yoktur. Yeni kararnamenin 4.maddesinin (b) bendine göre, 50 milyon doları aşmayan yatırım ve iştiraklere izin vermeye D.P.T. yetkilidir. Bu miktarı aşan yatırım ve iştirak müracatlarının ön incelemesi D.P.T. tarafından yapılacağı ve izin için Bakanlar Kurulunun onayına sunulacağı hüküm altına alınmıştır.

Önceki kararnamede, İslam Kalkınma Bankası, IFC ve çeşitli Ortadoğu ülkeleri için getirilen istisnalar, yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkileyebileceğinden dolayı kaldırılmıştır.

Yeni kararnamede genel esaslar başlığı altında eski kararnamede yer almayan hususlar 4.maddenin aşağıdaki bendlerinde sıralanmıştır.

- Mevcut yabancı sermaye iştirakli şirketlerin, sermaye artışı, kapasite tevsii, yeni üretim ve iştirak müsadeleri, iştirak nispeti değişiklikleri ile kararnamelerinde belirtilen süre, miktar, faaliyet alanı, değer, hisse nispeti gibi hususlara dair değişiklikleri yapmaya D.P.T, yetkilidir (Md.4/c).

- Türkiye'deki kamu ve özel sektör kuruluşlarının yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlarla yapacakları lisans, know-how ve teknik yardım anlaşmalarını yabancı sermayeli kuruluşlarının orta ve uzun vadeli dış yatırım kredi anlaşmalarını inceleme ve onaylamaya, özel sektör kuruluşlarının yabancı personel çalıştırma izinlerini vermeye D.P.T.yetkilidir (Md.4/d).

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların Türkiye'deki mevcut şirketlerin hisselerini alış ve satışlarında hisse senetleri ile ilgili değerlendirmeler, D.P.T.'nce incelenerek karara bağlanır (Md.4/e).

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlara ait nama yazılı hisse senetlerine veya muvakkat makbuzlara D.P.T.'nce transfer garanti şerhi verilir (Md.4/f).

Yeni kararnamenin 5.maddesinde; "Yabancı sermayeli kuruluşlarda yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların hissesine tekabül eden kar, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri ile lisans, teknik yardım anlaşmaları karşılığında ödenecek meblağların, dış kredi anapara ve faiz ödemelerinin transferi veya transfer edilebilir

bu değerlerin, bu karar çerçevesinde yatırımda kullanılması serbesttir" hükmü getirilmiştir. Bu hükümle yatırımlarda büyük bir esneklik sağlanmıştır.

17 sayılı kararname³⁸ Türkiye'de 6224 sayılı kanundan önce üretimde bulunan yabancı işletmelerin ve Türkiye'de üretim faaliyeti amaçlayan, irtibat bürosu ve acente özelliği gösteren yabancı sermayeli kuruluşların faaliyetlerini düzenlemek amacı ile konulmuştur. Bu konudaki düzenlemeler Osmanlı dönemine ait "Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkesam Şirketlerle, Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanunu Muvakkat"a dayanır.³⁹ Bu karara göre gelen yabancı sermayenin elde ettiği karların bir kısmı yurt dışına transfer edilebilirken, diğer bir kısmı Merkez Bankası'nda ilgililer lehine bloke edilmektedir. Daha sonra bu blokaj bazı şartların yerine getirilmesi ve yurt içinde kullanılmak şartı ile kaldırılabilir. Blokajdan kasıt, Türkiye'de oturmayan bir gerçek veya tüzel kişiye ait olan ve ülke dışına transferi yasaklanan para ve menkul kıymetlerin, bir banka hesabında tutulmasıdır. Blokajın kaldırılması ise bu para ve kıymetlerin kullanılmasına izin verilmesidir. 17 sayılı kararın yabancı işletmelerle ilgili faaliyetlerinin sınırlandırılması konusu çok açık değildir.

Günümüzde yürürlükten kaldırılmış olan 17 sayılı karar'da madde 1'de kararın içeriği şu şekilde açıklanmıştır:

³⁸ Resmi Gazete, Sayı:11178, 11 Ağustos 1962.

³⁹ Ahmet Özdiñ, "Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye", Verimlilik Dergisi, Cilt:10, S:4, 1981, s.21.

" 1567 sayılı Kanunun 6258 sayılı Kanunla değişik 1 inci maddesine istinaden Türk parası kıymetinin korunması maksadiyle kambiyo, Türk parası, hisse senedi ve tahviller, ticari senetler ve ödemeyi temine yarıyan vasıta ve belgeler, kıymetli madenler, taşlar, eşyalar ile ticari veya gayriticari mahiyette ihracat, ithalat görünmeyen muameleler ve sermaye hareketleri ile ilgili düzenleyici, sınırlayıcı ve yasaklayıcı esaslar bu karar ile tayin ve tesbit edilmiştir.

Bu karar ve bu kararın tatbikiyle ilgili olarak Maliye Bakanlığınca yayınlanacak tebliğlere muhalefet, 1567 sayılı kanunla ek ve tadillerine muhalefet sayılır."

Maddede sayılan konularla ilgili düzenlemeler Türk parasının kıymetini koruma maksadıyla bu karara bağlanmıştır. Bu kararın tebliğlerine aykırı hareket etmek, 1567 sayılı karara da aykırı sayılır.

Ayrıca madde 2'de, " Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunun sarıh hükümlerine dayanılarak yapılacak işlemler,, hakkında mezkûr kanun ve anlaşmalarda yazılı hükümler saklıdır." denmekle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanununun belli hükümleri için adı geçen kararın hükümlerinin uygulanacağından bahsedilmektedir.

Kararın 5. kısmının 1. bölümünde, Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye ile ilgili hükümler yer almaktadır. Buna göre Türkiye'de faaliyet gösterecek, Petrol ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu dışında kalan, gerçek ya da tüzel Türkiye'de ikamet etmeyen kişiler getirecekleri öz sermayeyi döviz olarak getirmeye ve yetkili bir bankaya satmaya mecburdurlar. Aksine uluslararası anlaşma hükümleri yoksa

yapılacak faaliyetler sonucu dışarıya kar, temettü, tasfiye bedeli veya benzeri namlar altında döviz transferine müsaade edilmemektedir.

Türk Parasını Koruma Hakkında Kanunu değiştiren 28 sayılı karar ve bu kararın yürürlükten kaldırılmasına rağmen aynı prensipleri içeren 30 sayılı karar ile getirilen olumlu ve önemli değişiklikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu kararlar ile aynı sermaye ve gayri maddi hakların da getirilebileceği kabul edilmiştir, oysa, 1567 sayılı kanun ile dışarda ikamet eden kişilerin sadece döviz getirebilecekleri benimsenmiştir.
- Bu kararlarda genel prensip olarak "transfer esası" benimsenmiştir.
- 1567 sayılı kanun ile "tescilli sermaye" esası kabul edilmesine rağmen, bu kararlar ile "ana yabancı sermaye"nin transfer edilebilir karın tesbitinde esas alınacağı prensibi kabul edilmiştir.

Buna göre kısaca denebilir ki, 1980 yılından sonra yapılan değişiklikler 1567 sayılı Kanun ile 6224 sayılı Kanun arasında paralellik göstermeye çalışmaktadır.

2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun'da da bu dönemde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre 25/9/1988 tarihli 2527 sayılı kanunun 3. maddesi gereğince, Türk asıllı yabancılar 2007'de yasaklanmış meslekleri yetki makamının izni ile yapabilirler. Bunun yanında 6/6/1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununa aykırı hükümler adı geçen kanunun 12. maddesi uyarınca uygulanmaz.

6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi⁴⁰

1990-1995 döneminde yürürlüğe giren bu beş yıllık kalkınma planının amacında diğer beş yıllık kalkınma planlarından farklı değildir. Türkiye doğal kaynakları, yetişmiş işgücü yapısı, kapasitesi yönünden yabancı sermayeyi çekici özellikler gösterir. Ancak yabancı sermaye yatırımlarından çok fazla yararlanan bir ülke değildir. Az sayıda yabancı sermaye girişinin nedeni Türkiye'nin yabancı sermayeyi çekmede kullandığı teşviklerin yetersizliği yanında, siyasal belirsizlikler nedeniyle ülkeye olan güvenin yetersizliğidir. Türkiye gelişme açısından yabancı sermaye yatırımlarının önemini her zaman kabul etmiş ancak özellikle Osmanlı döneminde yaşanmış olan olumsuz etkiler nedeniyle çoğu zaman tam olarak kapılarını açamamıştır. Yabancı sermaye açısından ilk dönüm noktası 1980 yılıdır. Daha sonra 1994 yılı istikrar tedbirleri ile her ne kadar yeni bir takım ayarlamalara gidilmemişse de dış ticarete yönelik çalışmalardan yabancı sermaye girişleri etkilenmiştir.

5 Nisan 1994 kararlarının başlangıç kısmında bu kararların alınmasının nedeni şu şekilde açıklanmıştır; Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirlerinden sonra, özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma gelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. 5 Nisan kararları, 24 Ocak kararlarından farklı bir ekonomik ortamda alınmıştır. 24 Ocak kararları alındığında Türkiye'de mal ve emek piyasası yanında döviz piyasası, sermaye piyasası ve para piyasası oluşturulmamıştı. 24 Ocak

⁴⁰ Bu konu ile ilgili Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 6.

kararları ile gelen mal piyasası yanında para ve döviz piyasasında serbest bir şekilde işlemekte olduğu bir dönemde 5 Nisan kararlarının alınmış olması en büyük değişkendir. 5 Nisan kararlarının alınış sebebi ekonomideki para, döviz ve sermaye piyasası dengesizliklerini gidermektir.⁴¹

5 Nisan kararlarının alınmasına neden olan ekonomik ortam açıklanırken 4. ve 5. madde'de 1989 sonu itibariyle uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmiş olduğu bir ortamda yüksek kamu açıkları nedeniyle artan iç faizler, kısa vadeli sermaye girişinin hızla artmasına neden olmuştur. Kısa vadeli sermaye girişi bir taraftan artan ithalatın finansmanını sağlarken diğer taraftan da kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla kapatılması için ek kaynak yaratmıştır. Ancak bu finansman yöntemi bir yandan Türk Lira'sının diğer paralar karşısında reel olarak değer kazanmasına yol açarken, kısa vadeli ve çok yüksek faizli bir dış borçlanmayı da beraberinde getirmiştir. Ayrıca, 1990'lı yılların başlarında endüstrileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk, ülkemizin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinde görülen endüstriyel yapılanmadaki değişiklikler, Avrupanın terk ettiği ancak ülkemizin teknolojik seviyesine göre ileri olan teknolojilerin getirilmesine olanak vermiştir. Modern teknolojinin geldiği durumlarda söz konusudur, ancak ele geçen olanaklar yeterince değerlendirilememiş ve eski teknolojinin akışının önüne geçilememiştir. Bunlara ilaveten, 1990'ların başında Türk Lira'sının tam konvertibilitesine zamanından önce geçilmesi ile yabancı sermaye giriş-çıkışlarına sonsuz bir serbesti getirilmiş, faiz ve kur farklarından

⁴¹ M. İlker Parasız, **Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitapevi Yayınları-Bursa, 1995, s.142.

faydalanarak döviz cinsinden aşırı gelir elde etmek için, Türkiye'ye akan kısa vadeli dövizlerin girişleri Türkiye'de döviz fiyatlarındaki artışların baskı altında tutulmasına yol açtığı gibi Türkiye'den de yaklaşık 10 Milyar dolarlık bir kaynak transferine yol açmıştır.⁴² Bu dönemde döviz fiyatlarının %40 kadar düşük tutulması, yabancıların Türk piyasasında %40 teşvik ve haksız rekabet üstünlüğü sağlamasına neden olmuştur.

Tedbirler kısmında onikinci madde de ekonomik durumun ciddiyeti üzerinde durulup, tedbir alınmaması halinde hiper enflasyonun ve durgunluğun birlikte yaşandığı bir konjonktüre girmenin mümkün olduğu söylenmiştir. Nitekim benzer süreçlerden geçen bazı Latin Amerika ülkelerine bakıldığında, istikrar önlemlerini zamanında alamayan ekonomilerin bir süre sonra hiper enflasyon sürecine girdikleri, büyümenin durduğu, işsizlik oranının arttığı, yabancı sermayenin kaçtığı görülmektedir. Böyle bir durumda ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla alınan 5 Nisan kararlarının konjoktürel kararlar kısmında uluslararası pazarlarda güvenin sağlanması, rezervlerin güçlenmesi ve ödemeler dengesinin iyileşmesi, programın bir bütünlük içinde ve tavizsiz uygulanmasına bağlıdır denmekte ve Mayıs ayından sonra ekonomide önemli gelişmelerin gözleneceği söylenmektedir. Bunun yanında ihracata yönelik tedbirler kısmında ise daha çok AT ile gerçekleştirilecek gümrük birliği yönünden ele alınan tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu yönden AT ve genel dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerde üretimin desteklenmesinin büyük önem taşıdığı söylenmiştir. Bu çerçevede AT normlarına teknolojisi uygun, çevreye duyarlı, katma değeri yüksek, moda ve markaya yönelik, uluslararası kaliteye sahip üretim ve yatırımların desteklenmesi uygun görülmüştür.

⁴² Emin Çarıkçı, "Ekonomik Kriz ve 5 Nisan Kararları", Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S:1, s.50.

Yatırım teşviklerinde mukayeseli üstünlükler ve özkaynak yabancı kaynak dengesi dikkate alınacak, özkaynak kullanımı özendirilecektir, denmiştir. Bunun yanında yabancı sermayenin yatırımların artırılması, özelleştirmenin hızlandırılması ve büyük projelerin gerçekleştirilmesi bakımından önem arzettiği, bu nedenle yabancı sermaye girişini hızlandıracak ortamın hazırlanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

5 Nisan Kararlarıyla reel işçi ücretlerinin düşürülmesi, yüksek oranlı devalüasyon yabancı sermaye için ucuz işgücü piyasası oluşturmuştur. Ancak bu kararlarla özellikle yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için özel önlemlere yer verilmemiştir.

Bu dönemde üzerinde en çok durulan konu yap-işlet-devret modelidir. Bu nedenle de 1990-1994 yılları için hazırlanan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planıyla yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yabancı sermayeden maksimum düzeyde yararlanma amaçlanmıştır. Yabancı sermayenin menkul kıymetlere yatırımının teşviki ve çeşitli ülkelerle yatırımlarının karşılıklı teşviki ve korunması yanında çifte vergilemeyi önleyici anlaşmaların yapılmasına ağırlık verilmiştir. Yıllık programlarla yabancı sermayenin geliş seyri incelenip yabancı sermaye girişlerini artırma yönünde yabancı yatırımlara izin veren ve yardımcı olan kanunlardaki teşvikler ve değişiklikler üzerinde durulmuştur. Şimdi sırası ile 1567 sayılı Kanun ile 6326 sayılı Kanunda bu dönemde yapılan değişiklikleri görelim. 92/2789 sayılı kararname, 1567 sayılı Kanunda geçen yatırım ve döviz kazandırıcı hizmetleri teşvik fonunun bir önceki yıl ödenekleri ile ilgili kısmında, ödenek toplamının %5'i yabancı sermayenin promasyon ve tanıtım giderlerinin (demirbaş alımı dahil) finansmanında kullanılabileceği hükmünü getirmiştir. Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarına izin veren diğer bir kanun olan 6326 Sayılı Petrol Kanunu her ne kadar petrol arama ve

sondaj konularında yabancı sermaye yatırımlarına izin veriyorsa da, özellikle bir imtiyaz tanımamaktadır. Türkiye'de yapılacak her türlü petrol alanındaki yatırım bu kanun çerçevesinde yürütülür. Bu kanuna göre arama, sondaj, üretim ve rafinaj devletin izin ve yetkilerine dayalı olan bir hukuk rejimi niteliğindedir.⁴³

Bu kanunun amacı madde ikide de söylendiği gibi Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının ülkenin faydası doğrultusunda sürekli ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. 24 Kasım 1994 tarihli 4046 sayılı kanunun 39. maddesi ile değiştirilen 6. maddeye petrol ile ilgili; izin, arama ve işletme ruhsatı Devlet adına Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına bağlı olduğu hükmünü getirmiştir. Bu değişikliğe göre ayrıca bu kanun hükümlerine uygun olmak şartı ile sermayelerinde kamu payı bulunanlar da dahil, sermaye şirketlerine veya yabancı devletler mevzuatına göre sermaye şirketi niteliğinde bulunan özel hukuk tüzel kişilerine izin, arama ve işletme ruhsatı verilebilir. 24 Kasım 1994'de yürürlüğe giren 4046 sayılı Kanunun 40'cı maddesi ile "yürürlükteki mevzuat hükümleri çerçevesinde yapılan özelleştirme uygulamaları nedeniyle ithal edilecek yabancı sermaye, bu kanunla düzenlenen kur garantili transfer ile ilgilendirilmez" hükmü getirilmiştir.

7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi⁴⁴

1996-2000 yılları için hazırlanan planda dikkat çeken konu Türkiye'nin küreselleşme sürecinin önemini kavrayıp bu yönde çalışmalarını hızlandırmasıdır. Özellikle AT ile tam üyelik konusunda bu tür çalışmaların önemi açıktır. Böyle bir dönemde

⁴³ Zeytinoglu. age. s. 106-107.

⁴⁴ Bu konu ile ilgili Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan maddeler için bakınız, ek 5.

yapılması gerekenler planda detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca, planda sınai hakların korunması konusuna da değinilmiş ve sınai hakların korunması ile ilgili mevzuatı uygulamakla görevli Türk Patent Enstitüsü'nün kuruluş ve görev ve sorumluluklarına uygun nitelikte personel ve teknik alt yapı ile desteklenmesi ihtiyacı üzerinde durulmuştur.

Yatırım politikasına önem verilen planda yabancı sermaye konusunda mevcut liberal politikaların uygulanmasına devam edileceği, yabancı sermaye mevzuatının yabancı sermaye hareketlerini en geniş anlamda kapsayacak şekilde geliştirileceği de belirtilmiştir.

Bu yönde yapılan çalışmalardan ençok etkilenen 1567 sayılı kanun olmuş ve bu dönemde bu kanunda pekçok değişiklikler yapılmıştır. 1567 sayılı Kanuna ait çıkan pekçok çerçeve kararları özellikle yabancı sermayeyi ülkeye çekmede etkili olacağı görüşüne yöneliktir.

95/6990 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararının amacı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ve 4059 Sayılı Hazine Müsteşarlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamında, Türkiye'ye gelecek ve gidecek sermayenin teşvikine ilişkin esasları tesbit etmektedir.

Bu karar kapsamında Türkiye'ye sermaye getirilmesi ile ilgili promosyon, izin, tescil, yatırım teşvik araçlarından yararlandırma, verilen izin belgelerini ve tescilleri

iptal etme ve bu kararda belirtilen diğer tüm işlemler Y.S.D. ce yürütülür. Y.S.D. ce verilecek yabancı sermaye izinleri aşağıdaki esaslar dahilinde verilecektir.

-. Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların Türkiye'de yatırım yapmak ve/veya ticari faaliyette bulunmak amacıyla şirket kurma, ortaklığa katılma, şube ve irtibat bürosu açma müracaatları, müsteşarlık tarafından yürürlükteki mevzuat çerçevesinde incelenerek neticelendirilir.

-. Mevcut yabancı sermayeli şirketlerin; yeni yatırım, kapasite artışı, tasfiye ve birleşme, iştirak izinleri ve iştirak nispeti değişiklikleri ile mevzuatlarında belirtilen süre, miktar, ihracat taahhüdü, faaliyet alanı, değer, hisse nispeti gibi hususlara ilişkin değişiklikleri yapmaya müsteşarlık yetkilidir.

-. Şirket kuruluşu, ortaklığa katılma ve şube açma durumlarında, yurt dışında yerleşik her bir kişi veya kuruluşun asgari 50.000 ABD doları tutarında yabancı sermaye getirmeleri gerekmektedir. Yabancı ortak sayısının birden fazla olması durumunda, getirilen toplam yabancı sermaye içinde yabancı ortakların katılım payları serbestçe belirlenir.

-. Sermaye artışı, yabancı ortak katılım payının değişmediği durumlarda, kuruluşlarca serbestçe yapılır ve sermaye artışını müteakip müsteşarlığa müracaat edilerek tescil ettirilir.

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların Türkiye'deki mevcut şirketlere ait hisseleri alış ve satışları müsteşarlıkça belirlenecek esaslara uygun olmak kaydıyla serbestçe yapılır.

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlara ait nama yazılı hisse senetlerine veya muvakkat makbuzlara müsteşarlıkça transfer garanti şerhi verilir.

- Türkiye'deki kamu ve özel sektör kuruluşlarının yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlarla yapacakları lisans, know-how, teknik yardım, yönetim ve franchise anlaşmaları Müsteşarlıkça tescil edilmeleri halinde yürürlüğe girer. Süresi sona eren ve uzatılmayan anlaşmalar, keyfiyetin müsteşarlığa bildirilmesini müteakip terkin edilir.

- Yabancı sermayeli kuruluşların, kambiyo mevzuatı çerçevesinde her çeşit dış kredi temin etmeleri serbesttir.

95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nın 6.maddesinde ise yabancı ortak payının, bankalarda şirket ve hisse devri yapan yabancı ortak adına açılacak döviz tevdiat hesabında serbestçe tutulabileceği ve yabancı ortak payına mahsuben bloke edilebileceği, ancak yabancı ortak payı olarak getirilen dövizlerin Türk Lirası karşılığı şirket sermayesi olarak tescil edilirken blokaj mektubunun düzenlendiği tarihteki T.C.Merkez Bankası alış kurunun uygulanacağı ifade edilmiştir.

Yine 96/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nın 7.maddesinde ise 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu kapsamında gerekli izinler alınmak

suretiyle, Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre kurulan ve Türk Ticaret Siciline tescil edilen şirketler ve şubeler, Türk şirketi ve şubesidir şeklinde tanımlanmışlardır.

Bu karar kapsamında Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren ve ilgili mevzuatla yatırım ve hizmetlerin kısmen veya tamamen yerli ve/veya yabancı şirketler vasıtasıyla yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmesi için gerekli organizasyon ve koordinasyonu yapar.⁴⁵

92/2789 sayılı kararname bu kararla yürürlükten kaldırıldığından, daha önce "Yatırım ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonu'nun bir önceki yıl ödenekleri toplamının yüzde beşi yabancı sermayenin promosyon ve tanıtım giderlerinin (demirbaş alımı dahil) finansmanında kullanılır" ifadesinde yer alan yüzde beş oranı, yüzde bir şeklinde 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı ile değiştirilmiştir.

12/12/1986 tarih ve 86/10353 sayılı Kararname 92/2789 sayılı Kararname ile yürürlükten kaldırılmıştı. 4/3/1992 tarih ve 92/2789 sayılı Kararname de 95/6990 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından günümüze kadar ülkemize yabancı sermaye girişleri desteklenmiştir. Zaman zaman sıkı tedbirlerle ülkeye girişleri kontrol edilirken zaman zaman da büyük teşvikler önerilmiştir.

⁴⁵ 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı madde 8/2.

Özellikle yeni teknoloji girişine olanak verecek yatırımlara hemen hemen her planlı dönemde ağırlık verilmiştir. 1980'lerden sonra özellikle ihracatı arttırmaya yönelik yabancı yatırımlara ağırlık verilirken özellikle ilaç ve maden sanayi yatırımlarına sınırlamalar getirilmiş ve menkul sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. Bu dönem içinde Türkiye ekonomisinde büyük değişiklikler yaratan iki ekonomik tedbir yabancı yatırımlara bakış açısını değiştirmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE YABANCI SERMAYENİN YERİ VE UYGULANAN TEŞVİK POLİTİKALARI

Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletmelerin yatırım kararlarına ilişkin ana faktörlerden birisinin de vergilemenin yaptığı etki olduğunu daha önce açıklamıştık. Yatırımların ve karların üzerindeki aşırı vergi yükü bu işletmeleri evsahibi ülkede yatırım yapmaktan vazgeçirebilir. Vergi yükü, yalnızca ödenen verginin ağırlığını değil aynı zamanda kar payları, patent ve lisans ödemeleri, geri ödemeler ve yavru işletmeler ile ana işletmenin arasındaki diğer işlemlerin ağırlığını da kapsamaktadır. Yabancı yatırımları ülkeye çekmek isteyen ev sahibi ülke, rakip ülkelere göre çekiciliklerini arttırmak amacıyla yabancı yatırımların ve karların vergi yüklerini azaltma yollarını aramaktadırlar.

Türkiye açısından konuyu irdelediğimiz zaman, yerli ve yabancı sermayeli kuruluşlar arasında vergi muamelesindeki eşitsizliğin, Bakanlar Kurulu'nun vergi tevkifat oranlarını sıfıra indirdiği 9 Mart 1985 tarihinden sonra büyük ölçüde giderilmiş olduğunu görüyoruz. Yabancı kurumların vergilendirilmesinde iki yöntem

uygulanır.¹ Bu yöntemlerden biri, beyan yöntemi, diğeri de stopaj yöntemidir. Beyan yönteminde yabancı kurum vergiye tabi kazanç veya iradını yıllık beyanname veya özel beyanname ile bildirmektedir. Ticari veya Zirai faaliyette bulunan dar mükellef kurumlar bu faaliyetlerden elde ettikleri kazançlarını yıllık beyanname ile bildirirler. Buna karşılık ticari veya zirai faaliyette bulunmayan dar mükellefler değer artış kazançları ile arizi kazançlarını özel beyanname ile bildirirler. Bunun yanında, verginin güvenliği ve idari nedenler dolayısıyla stopaj yöntemi de kullanılmaktadır. Stopaj yönteminde dar mükellef kurumlara hasılatı sağlayanlar stopaj yapıp vergi dairesine yatırmak zorundadırlar.

Yabancı sermayeyi evsahibi ülkede yatırım yapmaktan vazgeçiren bir diğerk faktör ise uluslararası çifte vergileme veya mükerrer vergilemedir. Literatürde çoğu zaman birbirini yerine kullanılan bu iki kavram aslında farklı anlamlar içermektedir.² Çifte vergilemede birden fazla, ancak, iki devletin vergilendirme yetkisinin çakışması ile ödenen iki vergi kapsam içine girerken, mükerrer vergileme ikiden fazla devletin vergilendirme yetkisinin çakışması ve ikiden fazla vergiyi kapsam içine alır. Uluslararası çifte veya mükerrer vergilendirme Soydan'ın çalışmasında çeşitli şekillerde incelenmiştir. Biz bundan sonraki açıklamalarımıza uluslararası alanda yatırım yapan işletmeleri, yatırım türlerine göre Türk vergi sistemi içinde inceleyerek devam edeceğiz. Daha sonra Türk vergi sistemi içinde yabancı sermayeye uygulanan vergi teşviklerini açıklayacağız.

¹ Selahattin Tuncer, "Türkiye-Avusturalya Çifte Vergi Anlaşması", İktisat-Maliye, cilt. XX, Şubat, 1974, s. 11.

² Ayrıntılı bilgi için bkz., Billur, Yalıtı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.-İstanbul, 1995.

I. TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE YABANCI SERMAYE

Yabancı sermaye kuruluşlarının çalışma şekilleri daha önce dolaylı yatırımlar ve doğrudan yatırımlar olarak ayrımını yapmıştık. Şimdi bu ayrım dahilinde bu kuruluşların vergilendirilmesinde mükellefin gerçek kişi veya kurum olması, tam veya dar mükellef sayılması konusunun önemi üzerinde durulacaktır. Bu yönüyle yabancı sermayenin vergi mükellefiyeti konusunu "tam mükellef" ve "dar mükellef" kavramlarının Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunları içindeki hükümlere göre incelemekte fayda vardır.

A. Gelir Vergisi Uygulaması

Bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarı gelir olarak değerlendirilir. Gerçek kişilerin gelirleri de Gelir Vergisi Kanununun içine girer. Vergi yönünden Türkiye'de Türk vatandaşı ile yabancı uyruklu olma arasında hiçbir ayrım yapılmamıştır. Her ikisi de eşit uygulamaya tabidir. Ancak gerçek kişilerin Türkiye'de yerleşik olması veya olmaması konusunda ayrım yapılmıştır. Buna göre tam mükellefiyet ve dar mükellefiyet kavramları oluşturulmuştur. Gelir Vergisi Kanunun 3.,4. ve 5. maddelerinde "tam mükellef" gerçek kişiler, 6.,7.ve 8. maddelerinde ise "dar mükellef" gerçek kişiler açıklanmaktadır.

Gerçek kişilerin Türkiye içinde ve dışında elde etmiş oldukları kazanç ve iratların tamamı üzerinden vergiye tabi tutulmalarına Gelir Vergisi Kanunu "Tam Mükellefiyet" demektedir. Burada mükellefin Türk vatandaşı veya yabancı uyruklu olması önemli değildir. Buna göre bir gerçek kişinin tam mükellef olması için;

- Türkiye'de yerleşmiş olması

- Resmi daire ve müesseselere veya merkezi Türkiye'de bulunan teşekkül ve teşebbüslere bağlı olup, adı geçen daire, müessese, teşekkül ve teşebbüslerin işleri dolayısıyla yabancı ülkede oturan Türk vatandaşları olması yeterlidir.

Bu gibileriden bulundukları ülkelerde elde ettikleri kazanç ve iradları dolayısı ile gelir vergisi veya benzeri bir vergi alınıyorsa bahsedilen bu kazanç ve iratları üzerinden ayrıca vergi alınmaz (G.V.md.3).

Türk vatandaşı veya yabancı uyruklu olmasına bakılmaksızın gerçek kişilerin Türkiye'de yerleşmiş sayılması şartları madde 4'de şöyle belirlenmiştir;

- İkametgahın Türkiye'de bulunması

- Bir takvim yılı içinde Türkiye'de devamlı olarak 6 aydan fazla oturulması.

Bu şartların dışında Türkiye'de yabancılar için yerleşme sayılmayan hallerde madde 5'de sayılmıştır. Buna göre;

- Belli ve geçici görev veya iş için Türkiye'ye gelen iş, ilim ve fen adamları, uzmanlar, memurlar, basın ve yayın muhabirleri ve durumları bunlara benzeyen diğer kimselerle tahsil veya tedavi veya istirahat veya seyahat maksadıyla gelenler,

- Tutukluluk, hastalık gibi elde olmayan nedenlerle Türkiye'de alıkonulmuş veya kalmış olanlar

6 aydan fazla Türkiye'de kalsalar dahi yerleşmiş sayılmazlar.

Gelir Vergisi Kanununun 6. maddesinde "dar mükellefiyet" Türkiye'de yerleşmiş olmayan gerçek kişilerin yalnız Türkiye'de elde ettikleri gelirleri üzerinden vergiye tabi tutulmaları olarak tanımlanmıştır. Gelirin Türkiye'de elde edilmiş sayılması birtakım şartlara bağlanmıştır.(G.V.md.7)

Bunları kısaca özetlersek;

- Ticari kazanç sahibinin Türkiye'de işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve bu kazancın bu yerlerde veya bu temsilciler aracılığı ile sağlanmış olması
- Zirai kazançlarda zirai faaliyetin Türkiye'de icra edilmiş olması
- Ücretlerde hizmetin Türkiye'de ifa edilmiş veya edilmekte olması veya değerlendirilmesi
- Serbest meslek kazançlarında; serbest meslek faaliyetinin Türkiye'de icra edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesi
- Gayrimenkul sermaye iradlarında; gayrimenkullun Türkiye'de bulunması ve bu mahiyetteki mal ve hakların Türkiye'de kullanılması veya Türkiye'de değerlendirilmesi
- Menkul sermaye iratlarında sermayenin Türkiye'de yatırılmış olması
- Sair kazanç ve iradlarda; bu kazanç veya iradları doğuran işin veya muamelenin Türkiye'de ifa edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesidir.

Bu açıklamaların ışığı altında Türkiye'de uygulanan vergilendirme ilkelerine göz atmakta fayda vardır. Gelir vergisi uygulaması bakımından ülkemizde kabul görmüş politika, ikametgah, uyrukluk ve kaynak ilkelerinin bir sentezi şeklindedir. Ancak bunların içinden uyrukluk ikincil bir önem göstermektedir.³

Gelir Vergisi Kanununa bakıldığında tam mükellefiyetle ilgili birinci kısım ikinci bölümde Türkiye'nin bu tür gerçek kişiler için hem ikametgah hem de uyrukluk ilkelerinin bir sentezini kabul ettiği görülmektedir. G.V.K.'nın 3.maddesine göre Türkiye'de yerleşmiş olanlar (bunun içinde TC vatandaşı olanlar ile yabancılar ayrımı yapılmamıştır) hem yurt içinde hem de yurt dışında elde etmiş oldukları kazançların tamamı üzerinden vergilendirilirler. Buna göre esas olan kişinin yerleşme yeridir. GVK'nun 4.maddesi ile bu yerleşme ölçüsü iki esasa bağlanmıştır. Bunlardan bir tanesi ikametgah ölçüsü, yani yerleşmek niyeti ile oturulan yer, bir diğeri de oturma süresi ki bu kanunda bir takvim yılı içinde devamlı olarak altı aydan fazla oturulmasıdır. Bu altı aydan fazla oturma kavramına GVK'nun 5.maddesi ile istisnalar getirilmiştir. Bu maddeye göre belli ve geçici görev ya da iş için Türkiye'ye gelen yabancılar, madde de sayılı olan tahsil, tedavi vb. amaçlarla gelen kimseler altı aydan fazla Türkiye'de kalsalar bile yerleşmiş sayılmazlar. Ayrıca GVK'nun 3.maddesinin ikinci bendi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına yurtdışında oturmaları halinde eğer o ülkede gelir vergisi veya benzeri bir vergiye tabi olmaları halinde bu tür kazanç ve iratlarının Türkiye'de vergilendirilemeyeceği hükmü getirilmiştir. Bu yönüyle uyrukluk ilkesi de çok sınırlı bir alanda kabul edilmiştir.

³ Adnan Tezel, **Türk Vergi Hukukunda Dış Vergileme (Dış Vergileme)**, Yayınlanmamış Doç.Tezi, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul, 1978, s.40.

GVK.'nın 6.maddesinde dar yükümlölük tanımlanmıştır. Bu maddeye göre Türkiye'ye yerleşmemiş gerçek kişiler sadece Türkiye'de elde ettikleri gelirleri üzerinden vergilendirilirler. Bu durumda yerleşik olmayan kişiler için kaynak ilkesi esastır. Türkiye'de yerleşik olmayan gerçek kişilerin kazanç ve iratlarının tesbiti ise çeşitli gelir gruplarına göre sınıflandırılarak belirlenmiştir (GVK.md.7/fıkra1). Ticari kazançlarda; kazanç sahibinin Türkiye'de işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve kazancın bu yolla kazanılıp sağlanması, ücretlerde; hizmetin Türkiye'de yapılmış ve değerlendirilmiş olması, zirai kazançlarda; faaliyetin Türkiye'de gerçekleştirilmiş olması; serbest meslek kazançlarında; faaliyetin Türkiye'de icra edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesi, gayrimenkul sermaye iradlarında; gayrimenkulün Türkiye'de bulunması veya bunların Türkiye'de kullanılması veya Türkiye'de değerlendirilmesi, menkul sermaye iratlarında; sermayenin Türkiye'de yatırılmış olması, sair kazanç ve iratlarda bu kazancı doğuran işin Türkiye'de ifa edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesi şartları getirilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, GVK.'da adı geçen yedi kazanç ve irat türünün yedisinde de yerleşik olmayan gerçek kişilerin faaliyetleri sonucu Türkiye'de elde edilmesi veya ödemenin Türkiye'de yapılması veya ödeme yabancı ülkede yapılmışsa, Türkiye'de ödeyenin veya nam ve hesabına ödeme yapılanın hesaplarına intikal ettirilmesi veya karından ayrılması esastır.

Bu durumda GVK.'na göre vergilendirilecek gerçek kişiler tam ve dar mükellef olarak ikiye ayrılmış ve tam mükellefiyette uyrukluk ve esas olarak ikametgah ilkesi belirlenmiş ve dar mükellefiyette de kaynak ilkesi esas alınmıştır.

B. Gelir Vergisi Kanununa Göre Uluslararası Alanlarda Yatırım Yapan İşletme Çalışanlarının Vergilendirilmesi

Daha önce ikili ayrıma tabi tuttuğumuz uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme çalışanlarının vergilendirilmesinin Gelir Vergisi Kanununa göre ne şekilde olacağı aşağıda incelemeye çalışılmıştır. Şimdi bunları sırası ile irdeleyelim:

1. Dolaylı Yatırımlar

Yabancı ülkede yatırım yapan işletmenin yönetim faaliyeti gerektirmeden doğrudan evsahibi ülke pazarına girmemesi durumuna bu işletme'nin dolaylı yatırımlar yolu ile pazara girmesi diyoruz. Bu durumda ilk göze çarpan durum, Türk Gelir Vergisi Kanununa göre bu tür işletmelerde çalışan gerçek kişilerin dar ya da tam mükellefiyet tanımına girip girmeyeceklerinin araştırılmasının gereğidir. Daha sonra mükellefiyetlik durumlarına göre kanunda nasıl vergilendirildikleri incelenmelidir. Şimdi sırası ile dolaylı yatırım türlerini bu noktalardan inceleyelim.

a. İthalat/İhracat İşletmesi

Uzun süre içe dönük kalkınma stratejisi izleyen Türkiye, 1980 yılından itibaren dışa açılma sürecine girmiştir. Dış ticaret ve ödemeler dengesi politikalarında gerçekleştirilen en önemli değişiklikler ithalata uygulanan miktar kısıtlamaları, vergiler ve döviz kuru ile ilgilidir. Yurt dışından ithal yolu ile sağlanan makina ve

malzemeler yönünden harcamanın yapılmış sayılması için bunların kesin ithallerinin yapılıp, gümrükten çekilerek işletme ambarına girmiş olması gerekir. Sadece akreditifin açılmış olması yatırım indirimi uygulaması için yeterli değildir. Bu dışı açılma süreci ile birlikte iç sanayini koruma yönünden önemli adımlar atılması gerekmiş ve 14.6.1989 tarihinde 3577 sayılı İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Kanunun 1. maddesinde amaç ve kapsamı şöyle belirtilmiştir.

"Bu kanun, ithalatta haksız rekabet hallerinden damping ve/veya sübvansiyona konu olan ithalatın sebep olacağı haksız rekabete karşı bir üretim dalının korunması ve/veya piyasanın bozulmasının önlenmesi amacıyla yapılacak işlemlere, alınacak idari, mali, ekonomik ve diğer önlemlere, gerekli ilke ve uygulama kararlarını verecek bir kurul oluşturulmasına ve bunun görevlerine ilişkin usul ve esasları kapsar."

Bu kanunun amacına bağlı olarak 3. maddede önlem alınmasını gerektiren haller olarak dampinge⁴ ve/veya sübvansiyona⁵ konu olan ithalatın Türkiye'de bir üretim dahilinde maddi zarara yol açması veya maddi zarar tehdidi oluşturması veya piyasa bozulmasına sebep olması veya yeni kurulacak bir üretim dalının fiziki kuruluşunu geciktirmesi üzerinde durulmuştur. Dampinge karşı alınacak vergi yapılan soruşturma sonucu kurul tarafından belirlenir. Kurul, ithalat genel müdür ya da

⁴Damping: Bir ülkeden Türkiye'ye ihraç edilen bir malın aynı veya benzer bir malın normal değerinin altında bir ihraç fiyatı ile Türkiye'ye sokulmasını,

⁵Sübvansiyon: Menşee veya ihracatçı bir ülke tarafından firmalara; Türkiye'ye ihraç edilen bir malın imalinde, üretimde, ihracatında ve taşınmasında, dolaylı ve dolaysız bir faydanın sağlanmasını

yardımcısı başkanlığında çeşitli devlet bakanlıkları, odaları ve birliklerinden seçilmiş temsilcilerden oluşur.

Kurul tarafından belirlenen ve Bakanlıkça onaylanan damping marjı veya sübvansiyon miktarı kadar dampinge konu olan malın fiili ithalinde CIF bedel üzerinden dampinge karşı vergi, sübvansiyona konu olan malın fiili ithalinde ise telafi edici vergi alınır. Dampinge karşı vergi veya sübvansiyona konu olan malın fiili ithalinde telafi edici vergi mükellefi, dampinge ve/veya sübvansiyona konu olan malı ithal eden gerçek veya tüzel kişidir. Dampinge karşı vergi veya telafi edici vergi gümrük idarelerince, ithalde alınan diğer vergilerden ayrı olarak tahsil olunur veya teminata bağlanır. Sübvansiyona konu ithalat nedeni ile meydana gelen zararın telafisinin, tesbit edilen damping marjı veya sübvansiyon miktarından daha az bir miktar veya oranda vergi konulmasıyla mümkün olabileceğinin belirtilmesi halinde bu oran veya miktarda vergi uygulanır.

Türkiye'de yerleşik olmayan dar yükümlüler, ihraç edilmek üzere Türkiye'den satın aldıkları veya imal ettikleri malları Türkiye'de satmaksızın ihraç etmeleri halinde bu işlerden doğan kazançları Gelir Vergisinden istisnadır (GVK mad.7/1). İthalat ihracat işletmelerinde ithalat ve ihracat işlemi birkaç yolla yapılabilmektedir. Bunlar gözönüne alınarak Türk Gelir Vergisi yönünden incelendiğinde ithalat-ihracat'ta kaynak ülkeye bağlı olarak, evsahibi ülkede sahiplik alarak ithalat yapan aracılının kullanımında dar yükümlülerin iş merkezi Türkiye kabul edildiği için kazanç Türkiye'de vergiye tabi tutulur. Aynı sebeple yabancı ülkede komisyonlu acentaların kullanımı da Türk Gelir Vergisine göre vergilendirilecektir. Bunun yanında Türkiye'de satış bürosu ya da ithalat bölümü adı altında bir bölüm açarak ithalat-

ihracat işlemini yürüten işletmeye bağlı çalışan bölümler iş merkezi olarak ithalat-ihracat işletmesinin ana merkezine bağlı çalıştıkları için dar yükümlülerin Türkiye'de elde ettikleri kazançları vergiye tabi değildir.

Kısaca Türkiye'de vergiye tabi kazanç elde edecek ithalat-ihracat işletmelerinin çalışanlarının satış akdinin Türkiye'de yapılmış olması ve alıcı veya satıcının veya her ikisinin de Türkiye'de bulunması gerekir.

b. Portföy Yatırımları

Günümüzde uluslararası finans piyasalarında büyüme ve entegrasyon hızlanmakta, özellikle gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalardaki payı artmaktadır. Gelişmiş ülke yatırımcıları portföylerinde gelişmekte olan piyasalardaki menkul kıymetlere daha çok yer vermektedirler. Bunun yanında gelişmekte olan piyasalarda yabancı yatırımcılara çeşitli avantajlar sağlanmakta ve daha fazla fon çekebilmek için rekabet etmektedirler. Türkiye'nin hem global hem de gelişmekte olan ülke pazarları içindeki payı oran ve miktar itibarıyla oldukça düşüktür⁶.

Özellikle 1980 sonrası yapılan çalışmalar sonrası Türkiye yabancı yatırımlar açısından oldukça liberal bir mevzuat oluşturmuştur. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve genel olarak sermaye piyasasında teknik ve hukuki altyapının esas

⁶ Yaşar Akçay, "Yabancı Yatırım Fon ve Ortaklıklarının Vergilendirilmesi", Vergi Sorunları Dergisi, S.78, Mart 1995, s.41.

itibariyle tamamlandığını, uluslararası fonları daha fazla çekebilmek için araştırmaların ve çalışmaların arttığını görmekteyiz.

Yabancı yatırım fon ve ortaklıkları, Türkiye'de kayıtlı tam mükellef yatırım fon ve ortaklıkları gibi A tipi ve B tipi fon ve ortaklıklar olarak ikili ayrıma tutulmuştur. Fon iç tüzüğünde asgari sınırları belirtilmek kaydı ile portföy değerinin en az %25'ini devamlı olarak Türkiye'de kurulmuş ortaklıkların hisse senetlerine yatırmış fonlar A tipi fon ve ortaklık olarak adlandırılır⁷.

B tipi yatırım fon ve ortaklığı mevzuatta tanımlanmamıştır. Ancak portföy değerinin %25'inden daha azını Türkiye'de kurulmuş ortaklıkların hisse senetlerine yatırmış yatırım fon ve ortaklıkları B Tipi Fon ve ortaklık olarak adlandırılmaktadır⁸.

Gelir Vergisi Kanununun vergi tevkifatı ile ilgili 94. maddesi ikinci fıkrasının 6/a bendinde; dağıtılsın veya dağıtılmasın yatırım fon ve ortaklıklarının kurumlar vergisinden müstesna tutulan portföy işletmeciliği kazançlarının A tipi fon ve ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fon ve ortaklıkları, gayrimenkul yatırım fon ve ortaklıkları, B tipi fon ve ortaklıkları alt ayrıma tabi tutarak %25 oranında vergi tevkifatına tabi tutulacağı, hüküm altına alınmıştır. Ancak aynı maddenin 6.fıkrasında Bakanlar Kurulu'nun %25 tevkifat oranını herbir ödeme ve gelir için ayrı ayrı sıfıra kadar indirmeye veya bir katına kadar arttırma yoluyla yeniden tesbitine

⁷ Sermaye Piyasası Kurulu, Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği, Seri VII, No:2, madde 3.

⁸ "Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy Yatırımları ve Türkiye", IMKB Araştırma yayınları, No:3, İstanbul 1994, s.13.

yetkili olacağı belirtilmiştir. Ayrıca A tipi yatırım fon ve ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fon ve ortakları, gayrimenkul yatırım fon ve ortakları için %0, B tipi fon ve ortakları için %10 (fon payı ile birlikte toplam %11 oranında) vergi tevkifatı yapılacaktır⁹.

Türkiye'de kayıtlı dar mükellef işletmelerin hisse senetlerinin yabancı yatırım fonlarının sadece Türkiye'deki portföylerinin %25'ini oluşturup oluşturmadıklarına bakılır. Bunun yanında yabancı yatırım fonlarının Türkiye'deki portföyü sabit değildir. Bu yüzden bu tür işletmelerin hisse senetlerinin oranlarının günlük olarak belirlenmesi gerekir. Tevkifat oranı 0'a indirilerek A tipi yatırım fonları üzerindeki vergi yükü tamamen kaldırılmıştır. Öte yandan A tipi yatırım fonu portföyünün %25'ini devamlı olarak hisse senetlerine yatırma şartı vardır. Yılın herhangi bir günü bu %25'in altına düşülmesi A tipi yatırım fonu olma özelliğini kaybettirir ve yatırım fonu B tipi yatırım fon ve ortaklığı halini alır. A tipi yatırım fon ve ortaklıklarının devamlı olarak portföylerinin en az %25'inin Türkiye'de kayıtlı işletmelerin hisse senetlerine yatırma şartını ihlal etmelerinin etkisi gelir vergisi tevkifatında ortaya çıkar, üzerindeki vergi yükü tamamen kaldırılan yatırım fonu B tipi fon halini alınca gelir vergisi tevkifatı ve fon payından oluşan %11 oranında vergi yükü oluşur.¹⁰

c. Lisans Anlaşmaları

Konunun uluslararası pazarlardaki eskiliği yanında Türkiye için yeni bir tür yatırım özelliği göstermesi nedeniyle GVK'da lisans anlaşmaları ile ilgili doğrudan

⁹ Resmi Gazete, No:21805, 31.12.1993.

¹⁰ Akçay, age., s. 52.

yaptırımlara rastlamak mümkün değildir. Lisansör, uluslararası işletme ile müşteriler arasında aracılık yapması ve yerel pazardan müşteri sağlaması yönleri ile acenta özelliği gösterirken, uluslararası işletme hesabına fakat kendi adına çalışması ve faaliyetin süresinin lisans anlaşması ile sınırlı olması nedeniyle sürekli olmaması komisyonculuk özelliği göstermektedir. Ticaret kanunun 117. maddesine göre mukaveleleri yerli veya yabancı bir işletme hesabına ve kendi adına devamlı olarak akdetmeye yetti bulunanlar, acenta hükümlerine tabidir. Bu hallerde muameleyi yapan hukuken komisyoncudur.¹¹ Bu maddeye göre uluslararası işletmeye bağlı çalışan yerel işletmenin statüsü ne olursa olsun yabancı işletme hesabına ancak kendi adına çalışan her türlü işlemeyi konu içine almaktadır. GVK'nun 8. maddesine göre, reklam giderleri hariç olmak üzere, giderleri devamlı olarak kısmen veya tamamen temsil edilen tarafından ödenenler ve konsinyasyon suretiyle satış yapmak üzere temsil edilen hesabına, mağaza veya depolarında devamlı olarak mal bulunduranlar da GVK'na konu teşkil ederler.

d. İmtiyazlı İşletme

İmtiyaz işletmesi bir tür sözleşme olup imtiyaz alan ile imtiyaz veren arasında yapılan bir kira anlaşmasıdır. Türkiye için çok yeni olan bu konu bir anlaşma türü olarak Türk hukuk düzeninde henüz yer almamıştır. Bu nedenle konu genellikle Türk hukuk sisteminin genel hükümlerine göre incelenir.¹² Ancak şunun belirtilmesi

¹¹Yılmaz Özbacı, **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları**, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1995, s.447.

¹² Ejder Ayanoglu, "Franchising ve Türkiye Uygulaması", Vergi Dünyası, S.176, Nisan 1996, s. 85.

gerekir ki Türk hukuk sisteminde adı geçen lisansörlük, dağıtıcılık, joint venture vb. türü anlaşmalar tek düze anlaşmalar olduğu için imtiyaz anlaşmasından farklı özellikler gösterir. İmtiyaz anlaşması sözleşmesinin imtiyaz alan ve imtiyaz veren olarak iki yönü vardır. İmtiyaz verenin tam mükellef olması halinde iki durum karşımıza çıkar. İlki, imtiyaz anlaşması bir tür kira anlaşması özelliği gösterir. Bu nedenle GVK'nun 70/5. maddesine göre elde edilen kira gayrimenkul sermaye iradıdır.¹³ Gelir telif ve patent haklarının kiralanmasından ibaret olupta bu gelirin tamamı üzerinden tevkif suretiyle gelir vergisi ödemiş olan dar mükellefiyete tabi kişilerin bu gelirleri için yıllık beyanname vermeleri ihtiyaridir. İkincisi, İmtiyaz verenin sözleşmeye konu gayrimaddi hakları ticari işletmesine dahil ise gelir, GVK'nun 70. maddesine göre ticari kazançtır.¹⁴ İmtiyaz veren gayrimaddi hakların ticari işletmeye dahil olması durumunda GVK'nun 84. maddesine göre toplama yaparak yıllık beyanname verecektir.

İmtiyaz alanın tam mükellef olması durumunda imtiyaz alan bir giriş ücreti, iki gayrimaddi hak bedeli öder. Bu durumda ticari kazancın tesbitinde GVK'nun 40. maddesi 1. bendine göre giriş ücreti ve gayrimenkul sermaye iradını indirebilir.¹⁵

İmtiyaz verenin dar mükellef olması durumunda Türkiye'de yerleşik olup olmadığına bakılacaktır. Bu durumda imtiyaz veren Türkiye'de elde ettiği gelir üzerinden

¹³ Murat Semercigil, **Kurumlar Vergisi Kanunu ve Açıklamaları (En Son Değişikliklerle)**, Ankara, 1995, s.207.

¹⁴ Selahattin Tuncer, "Franchise ve Vergi Sorunları" Mükellefin Dergisi, S:37, Ocak 1996, s.100.

¹⁵ Nihal Saban, **Franchising ve Vergileme**, Yayınlanmamış Doçentlik tezi, 1996, s. 84.

vergilendirilir. İmtiyaz veren dar mükellef sistemi Türkiye'de, şube açarak, imtiyaz alan ile sözleşme yaparak veya Türk temsilciler vasıtasıyla imtiyaz hakkını kiralarak taşıyabilir. Eğer imtiyaz veren dar mükellef sistemi Türkiye'ye bir bütün olarak taşıyorsa ticari bir işletmeye ihtiyaç duyacağından elde edeceği gelir ticari kazanç olacaktır. Kendi taşımayıp kiraya verecekse gayrimaddi hakların kiralanmasından elde edeceği gelir menkul sermaye iradidir. Bir diğer durumda imtiyaz veren dar mükellefin imtiyaz hakkını Türkiye'de satmasıdır. Bu durumda GVK'nun mükerrer 80. maddesine göre değer artış kazancı olacaktır. İmtiyaz veren dar mükellefin kira hakkını devretmesi durumunda ise GVK'nun 82 maddesi 3. fıkrasına göre elde edilen kazanç peştemallık olarak arizi kazanç içinde düşünülebilir.¹⁶

İmtiyaz alanın dar mükellef olması için, Türkiye'de iş yeri veya daimi temsilcisi olması veya imtiyaz işletmesi satışında aracılık etmesi, belirli bir bölgeyle ilgili tekelin sahibi olması durumlarının varlığı gerekir. Bu durumda, imtiyaz alan ticari işletme sahibi olarak ticari kazanç elde ediyorsa sayılacaktır. Ayrıca, dar mükellefiyete tabi olanlara, telif ve patent haklarının satışı dolayısı ile yapılan ödemelerden %25 oranında vergi tevkifatı yapmaları mecburidir. Bunun yanında GVK'nun 101. maddesinin 3. fıkrasına göre gelir telif ve patent haklarının satışından ibaret olan ve tamamı üzerinden tevkif suretiyle gelir vergisi ödemiş bulunan dar mükellefiyete tabi kişilerin bu gelirleri için münferit beyanname vermeleri ihtiyaridir.

¹⁶ Saban, age., s. 84.

e. Yönetimsel Anlaşmalar

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerel işletme yabancı işletmeler ile bir takım ortaklıklara ya da çalışmalara giderek işletmeyi geliştirme ve büyütme yolunu tercih eder. Bu yollardan bir tanesi de yönetimsel anlaşmalar yolu ile yabancı işletmelerden ya organizasyon ve yönetim ya da yerel personelin eğitiminde faydalanmaktır. Bu kullanım iki şekilde fiyatlanabilir. Bunlardan ilki bu kullanımı yabancı işletmeden kiralamak; ikincisi de gelen yabancı personele ücret ödemektir. Özellikle yabancı bir ürünün montajının gerçekleştiği sektörlerde kullanılan bu yöntem işletmede yerli personelin eğitilip gelişmesi ve kalifiye eleman haline gelmesine ya da yabancı bir yönetim kadrosu sayesinde işletmenin gelişmiş ülke işletmeleri düzeyine ulaştırılmasına faydalı olur.

Bir uluslararası alanda yatırım yapan işletme'den yerel personelin eğitimi için kiralanan yabancı personel veya bir uluslararası alanda yatırım yapan işletme'nin bağlı çalıştığı yerel işletmeye yönetimde kullanılacak personel gönderiminde Türk gelir vergisi yönünden bakılacak nokta bu yabancı personelin ücretlerinin yerel işletme ya da yabancı uluslararası alanda yatırım yapan işletme tarafından ödenmesidir. Gelir Vergisi Kanununun 95. maddesinin birinci fıkrasında ücretlerini yabancı bir memleketteki işverenden doğrudan doğruya alan hizmet erbabı gelir vergisi tevkifatına tabi tutulmazlar. Burada esas işverenin yabancı olmasıdır. Aynı şekilde bir Türk işletmesinin de yurtdışında kurulmuş olması fakat Türkiye'de yönetimsel anlamda işgücü kiralaması durumunda da bu kanun maddesi yürürlüğe girer. Eğer gelen yabancı personel ücretlerinin tamamını ya da bir kısmını yerel

işletmeden alıyorsa, bu durumda ücretin tamamı ya da Türkiye'de ödenen kısmı üzerinden gelir vergisi kanununda belirtilen tarifeye göre vergi kesilir.

Bir de montörler dediğimiz yabancı bir işletmeye bağlı olarak çalışan ve Türkiye'deki bir işletmede montaj hizmeti veren kişilerin durumu önemli yönetsel anlaşma niteliğindedir. Bu durumda çalışanların vergilendirilmeleri henüz açıklığa kavuşturulmuş değildir. İlk önceleri vergi dairesinin bu montörleri Türkiye'deki işletmeye bağlı çalışan hizmet erbabı olarak görmesi sonucu kendilerine yapılan ödemeyi ücret olarak görmüş ve bu şekilde vergilendirmiştir. Daha sonra, Türkiye'ye ithal edilen makinaların montajını yapan montörlere, Türkiye'de her ne ad ile olursa olsun yapılan ödemelerin, bunların bağlı olduğu ve makinaları Türkiye'ye ihraç etmiş olan yabancı kuruma yapılmış serbest meslek ödemesi sayılması ve bu ödemelerden Kurumlar Vergisi Kanununun 24. maddesi uyarınca vergi kesintisi yapılması gerektiği karara bağlanmıştır.¹⁷

2. Doğrudan Yatırımlar

Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'lerin diğer ülkelerde pazara girmelerinin bir diğer yolu da doğrudan yatırımlardır. Bu tür yatırımlarda uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'ler diğer ülkelerde doğrudan işletme kurar, yerel işletme ile ortaklık kurar, işletme satın alır veya şube açar. Dolaylı yoldan yatırımlara göre daha riskli olan bu tür yatırımları sırası ile Türk gelir vergisi yönünden değerlendirelim.

¹⁷ Yılmaz Özbacı, **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1976, s.712.

a. Tam Sahiplik

Yabancı bir işletmenin üretim, ticaret veya hizmet amaçlı, yabancı bir ülke pazarına girip burada mülkiyet haklarının tümüne sahip olmak üzere yatırım yapması tam sahiplik olarak tanımlanmıştır. Bu tür işletmelerin sahipleri de yabancı gerçek kişi olarak adlandırılır. Burada yabancı gerçek kişiden kasdedilen Türkiye'de yerleşmiş olmayan gerçek kişilerdir. GVK bakımından dar mükellef sayılıp sadece Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergi vermekle yükümlüdürler. Dar mükellefler yıllık beyanname ile bildirmek zorunda olmadıkları kazanç ve iratlardan vergi kesintisi yoluyla alınmamış olanları münferit beyanname ile bildirmek zorundadır (GVK. madde 84/3).¹⁸

Bu durumda Türkiye'de yerleşmiş olmayan bir gerçek kişi Türkiye'de elde ettiği gelirin vergisini Türkiye'de ödemek zorundadır.

Yabancı gerçek kişinin Türkiye'de yerleşerek kendi adına bir ticari veya zirai işletme kurması halinde tam mükellef gerçek kişi gibi vergilendirilir. Türkiye'de kendi adına bir ticari veya zirai işletme açan yabancılar tam mükellef gerçek kişi olarak ticari, zirai veya serbest meslek kazancı elde etmiş olacaklardır. Bu durumda elde ettikleri yıllık kazançlarını yıllık beyanname ile bildirmek zorundadırlar. Bu tür kazançlarını

¹⁸ Osman Pehlivan ve İhsan Günaydın, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilmesi", Vergi Dünyası, S: 174, Şubat 1996, s. 133.

yıllık beyanname ile bildirmek zorunda olanlar ihtiyari toplama hakkında yararlanamazlar (GVK. madde 87/3).

b. Şube Açma

Türk vergi sistemi, özellikle 1980 öncesi, işgücü ve teknik açıdan yetişkin bir kadroya, oturmuş finansal yapıya sahip yabancı yatırımcıların yeterli ve güçlü olmayan yerli yatırımcılar karşısında daha da güçlenmesini önlemek ve haksız rekabete engel olmak amacı ile, yabancı sermayenin sahip olduğu avantajlar yanında bir de vergi avantajı sağlanmasına karşı yabancı yatırımcılara daha ağır vergi yükü yüklenecek şekilde düzenlenmişti. Ancak Türkiye'nin kalkınma çabaları sonucu ulaştığı düzey, dünya ticaret hacminin gelişimi ve en önemlisi Türkiye'nin dış piyasalara adapte olma çabaları ve değişen ekonomi politikası yerli sermayeyi koruyucu anlayıştan vazgeçilmesine neden olmuştur. Günümüzde Türkiye dışındaki gerçek kişiler, Türkiye'de ticari kazanç sağlamasının bir yolu olarak daimi temsilci özelliği gösteren şube açma yoluna gitmekte ve bu şubeler aracılığı ile faaliyetlerini yürütmektedir. Aslında şube ile işyeri birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Türkiye'de bir işyerinin bulunduğu hallerde şube'de var demektir. Türkiye'de özellikle sermaye yetersizliği çekilmesi, bu sermayenin yabancı sermaye ile tamamlanması görüşünü ortaya atmış ve bunun sonucu olarak bir takım teşvik tedbirleri yanında vergi sisteminde de değişikliklere gidilmesini gerektirmiştir.

GVK.'nın 75.maddesinin 4. bendi uyarınca dar mükellefiyete tabi kurumların ticari bilançolarına göre doğan kardan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısım

menkul sermaye iradı olarak nitelendirilmiştir. Bu menkul sermaye iratlarından ise GVK'nun 94.maddesindeki 7.bendine göre tevkifat yapılması zorunlu olup, yapılacak tevkifatın oranını 105.maddedeki 5.bende göre %20 olarak belirlenmiştir. 3239 sayılı kanunun 138/c maddesi ile 105. madde yürürlükten kaldırılmıştır.

Dar yükümlü bir kurumun Türkiye'de kendi adına bir işyeri açması yani merkezi yurtdışında bulunan kurumun Türkiye'de bir şube açması halinde, kurum kazançlarında %20 oranında G.V. stopajını öngören düzenlemelerden önce sadece dar yükümlü kurumlar için GVK. 94/7. maddesi ile öngörülen GV stopajı bu yeni düzenlemeler ile tam yükümlüler içinde öngörülmüş bulunmaktadır. Vergisi kesinti yolu ile alınan kazanç ve iratlar için beyanname verilmesi ve başka kazançlar için verilecek beyannameye kesinti yoluyla vergilendirilmiş kazançların eklenmesi, ihtiyaridir. Bu nedenle stopaj bakımından tam yükümlüler ile dar yükümlüler arasında fark kalmamıştır.¹⁹

c.Ortak İşletme Kurma

Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletmelerin yurtdışında faaliyet gösterme yollarından birisi de yerel işletmeler ile ortaklığa girmeleridir. Bu tür ortaklıklar genellikle kollektif şirket ortaklığı veya adi komandit şirketlerden komandite veya komanditer ortak olunması şeklinde ortaya çıkar. Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletmelerin özellikle risklerini azaltma yolu olarak tercih ettikleri bu yollar Türkiye'de de görülmektedir.

¹⁹ Yılmaz Özbalcı, **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları**, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1995, s.810.

Dar yükümlü gerçek kişi Türkiye'de kollektif şirket ortağı veya adi komandit şirketlerde komandite ortak olması halinde gelir vergisi bakımından aynen tam yükümlüler gibi vergilendirilirler.²⁰ Çünkü, bu tür ortakların ortak olabilmesi için ikametgahının Türkiye'de olması gerekir. Bu durumda Türkiye'de yerleşmiş kişiler tam mükellef gibi vergilendirilirler.

Eğer dar yükümlü gerçek kişi Türkiye'de adi komandit şirketten komanditer ortak olarak kar payı alırlarsa alınan bu kar payı GVK açısından menkul sermaye iradı sayıldığından aynen tam mükellef gibi vergilendirilirler. Bu menkul sermaye iradı gerçek usulde vergiye tabi ticari ya da zirai bir işletme tarafından elde edilmişse bunu beyannameye dahil etmesi ve bunun üzerinden gelir vergisi hesaplaması gerekmektedir. Tam yükümlüler bu şekilde hesaplanan gelir vergisinden vergi alacağı diye nitelendirilen kurum kar payının 1/3'ünü mahsup edebilme imkanına sahipken dar yükümlüler için böyle bir hak sözkonusu değildir.²¹ Ayrıca 108 seri nolu Gelir Vergisi Genel Tebliğinde yerli sermayenin yararlandığı indirim dolayısı ile sağlanan vergi tasarrufuna isabet eden kardan yabancı ortaklara pay verilemez. Bu nedenle dar yükümlülerin vergisi daha ağır olmaktadır.

Gelir vergisi kanununa göre mükellefler yalnızca gerçek kişilerdir ve gerçek kişi dışındakiler yatırım indirimi istisnasından yararlanamazlar. Ancak gelir vergisi kanunun yatırım indirimi ile ilgili ek 1. maddesinde adi ortaklıklar, kollektif şirketler

²⁰ Pehlivan ve Günaydın, age., s.133.

²¹ Pehlivan ve Günaydın, age., s.133.

ve adi komandit şirketler yatırım indiriminden yararlanacak işletmeler olarak ayrıca belirtilmiştir. Bu tür ortaklıklarda yatırım indirimi ortaklık kazancına uygulanır.

Gelir vergisi kanunun 37. maddesinde kollektif şirket ortakları ile adi ve eshamlı komandit şirketlerde, komandite ortakların, ortaklık karından aldıkları payların, şahsi ticari kazanç hükmündedir. Bunun yanında kollektif ve adi komandit şirketlerde vergileme ortakların bünyesinde yapılır. Eshamlı komandit şirketlerin komandite ortakları yönünden de durum aynıdır. Ayrıca komandit şirketlerde komanditer ortakların aldıkları kar payının menkul sermaye iradı olduğu belirtilmiştir.²² Bu durumda komanditerlerin kar payları menkul sermaye iradı şeklinde olduğundan gelir vergisi kanunun 75. maddesinin 2. fıkrasının 2. bendine göre şirket karının ilişkin bulunduğu takvim yılında elde edilmiş sayılarak yıllık beyanname ile beyan edilecektir.²³ Ayrıca Gelir Vergisi Kanunun 65. maddesine göre kollektif ve adi komandit şirketlerce yapılan serbest meslek faaliyeti sonucu elde edilen gelir serbest meslek kazancıdır. Bunların vergilendirilmesi aynen ferdi işletmenin vergilendirilmesi şeklinde olacaktır.

Dar yükümlü gerçek kişiler ticari ve zirai faaliyeti dışında bir kuruma katılıp karpayı elde etmesi halinde elde edilen bu kar payı bunu dağıtan kurum tarafından %20 GV stopajına tabi tutulmuştur. Bu kar payını elde eden dar yükümlüler gerçek usulde gelir vergisine tabi ticari ve zirai kazanç sahibi olmadığından yıllık beyanname vermezler (GVK. 86/2). Dolayısı ile kurum tarafından yapılan stopaj bunlar için nihai bir vergidir.

²² Özbalcı, age., s. 381.

²³ Mehmet Arif Savaş, "Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları", Vergi Sorunları Dergisi, 1984, Yıl: 3, S:IV, s.41.

d. İşletme Satınalma

Türk kanunlarınca tamamlanmış ya da tamamlanmamış bir yatırımın yabancı sermayeli bir işletme tarafından satın alınmasında bir sakınca yoktur. Türkiye'de yerleşmiş olmamaları halinde sadece Türkiye'de elde ettikleri gelir üzerinden vergilendirilir. Önceleri dar mükellef gerçek ve tüzel kişilere yatırım indirimi uygulanmamaktaydı. Bunun altında yatan neden yatırım indiriminin teşvik amaçlı bir istisna olduğu, yabancı sermayeye tanınması halinde, Türkiye'de alınmayan verginin nasıl olsa kaynak ülkede vergi olarak ödeneceği, bu nedenle teşvikin mükellef bazında geçerli olmayacağıdır. Ancak bu uygulama Danıştay kararı ile yabancı sermaye içinde yatırım indirimi uygulanacağı yönünde 1982'de değiştirilmiştir.²⁴ Ancak tamamlanmış ya da tamamlanmamış bir yatırımı satın alarak, faaliyetlerini Türkiye'de gerçekleştiren ve Türkiye'de satış yapan her yabancı sermaye bu faaliyetleri sonucu elde ettikleri kazançları üzerinden vergi ödemekle yükümlüdür. Yabancı sermayenin Türkiye'den ucuza (Türk Lirasının değeri aşırı düşürülerek döviz hesaplandığı için yabancı işletmeler Türk işletmelerini ucuza satın alabilmektedirler) işletme satınalmaları ve dar mükellef olarak vergilendirilmeleri artı bir de yatırım indiriminden faydalanmaları yabancı sermaye için bir avantajdır.

C. Kurumlar Vergisi Uygulaması

Kurumlar Vergisi Kanununa göre de Gelir Vergisi Kanununda olduğu gibi dar ve tam mükellefiyet olmak üzere iki tür mükellefiyetten bahsedilir. Kurum

²⁴ Özbalcı, age., s.810.

kazançlarının vergilendirilmesinde de kaynak ve ikametgah ilkeleri temel alınır. Kurum kazançlarının vergilendirilmesi konusunda dar ve tam mükellefiyet ayrımı yapılırken kurum merkezi önem kazanmaktadır. Kurum merkezinden kasıt kanuni merkez veya iş merkezidir. Buna göre kanuni merkez veya iş merkezi Türkiye'de bulunan tüzel kişiler tam mükelleftir ve bunların gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında elde ettikleri kurum kazançları Kurumlar Vergisine tabidir. Kurumlar Vergisinin 10. maddesinde kanuni merkez ve iş merkezi terimleri tanımlanmıştır. Kanuni merkez, vergiye tabi kurumların ana sözleşmelerinde, veya kuruluş kanunlarında gösterilen merkezdir. İş merkezi ise, iş ile ilgili işlemlerin fiilen toplandığı veya sürdürüldüğü merkezdir. Kanuni ve iş merkezinin her ikisinde Türkiye içinde bulunmaması halinde dar mükellef kurumlardan sözedilir ve bunların yalnızca Türkiye'de elde ettikleri kazançlar vergilendirilir. Bu nedenle bu merkezlerden herhangi birisini Türkiye'de bulunduran tüzel kişiler tam mükellefiyete tabi olurlar ve Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri kazançların tamamı üzerinden vergilendirilirler. Dar mükellefiyete tabi bir kurumun ne tür kazanç ve iratlarının hangi durumlarda Türkiye'de elde edilmiş sayılarak, Kurumlar Vergisi matrahını teşkil edeceği, kanunun 12. maddesinde gelir unsurlarına göre belirtilmiştir.

Bu unsurlardan ilki Türkiye'de VUK'nu hükümlerine uygun işyeri bulunduran veya daimi temsilcisi olan yabancı kurumlar tarafından bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla yapılan işlerden elde edilen ticari kazançlardır - bunun içine ihraç etmek üzere satın alınan yada imal edilen mallardan Türkiye'de satılmaksızın elde edilen kazançlar girmemektedir (KVK.Madde 12/1). Diğer gelir unsurları yine aynı maddede şu şekilde sıralanmaktadır; Türkiye'de elde edilen ücretler ve serbest meslek kazançları, Türkiye'de bulunan zirai işletmelerden elde edilen kazançlar,

gayrimenkullerin, hakların ve menkul malların Türkiye'de kiralanmasından elde edilen iratlar, Türkiye'de elde edilen menkul sermaye iratları ile sair kazanç ve iratlar. Dar mükellef kurum kazançları için kaynak ilkesi benimsenmiştir. Bunun yanında dar mükellefiyete tabi kurumların elde ettikleri ücretler, serbest meslek kazançları, menkul sermaye iratları, telif, imtiyaz, ihtira, işletme, ticaret ünvanı, alameti farika vb. gayri maddi hakların satışı, devri, temlik veya kiralanması sonucu alınan bedeller kurumlar vergisi tevkifatına tabidir.²⁵ Dar mükellefiyete tabi kurumların vergisi, bunlar hesabına Türkiye'deki müdür veya temsilcilikleri, bunlar yoksa kazanç ve iratları yabancı kuruma sağlayanlar adına tarh olunur (KVK Mad.27).

D. Kurumlar Vergisi Kanununa Göre Uluslararası Alanlarda Yatırım Yapan İşletmelerin Vergilendirilmesi

Bu başlık altında daha önce yapmış olduğumuz uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme yatırımları ayrımını şimdi de KVK açısından ele alarak bunların kurum kazançlarının nasıl vergilendirileceğini tartışmaya çalışalım.

1. Dolaylı Yatırımlar

Bir uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'nin yatırım yapmayı planladığı ülkede fiziki bir yapı oluşturmadan, yönetim faaliyetine girmeden yapmış oldukları bu tür yatırımları sonucu KVK açısından nasıl vergilendirilecekleri konusu aşağıda incelenecektir. Bunun için yine daha önce yapmış olduğumuz uluslararası alanlarda

²⁵ Gürçan Güneser, Mustafa Bozbıyık, "Yabancı Sermayenin Tevkifat Müessesesi ile teşviki", Vergi Sorunları Dergisi, 1995, Yıl:IV, S:IV, s.66.

yatırım yapan işletme'lerin dolaylı yatırım türleri tek tek başlıklar altında incelenecektir.

a. İthalat\İhracat İşletmesi

Dar mükellef kurumların Türkiye'de dar mükellefiyet kapsamında vergilendirilebilmeleri için, yalnızca Türkiye kaynaklı ticari kazanç elde etmeleri yeterli olabilmektedir. Dünya'da mal ve hizmetler, sınırlar ötesinde kolaylıkla değişime tabi tutulabildiklerinden, her ülkenin kendi egemenlik alanı içinde gerçekleşen ticari faaliyetleri vergilemeyebilmesi için bazı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Uluslararası vergi hukukunca devamlı ticari faaliyette bulunduğu gösteren bir işyerinde yürütülen ticari faaliyetlerden elde edilen ticari kazancın, elde edildiği ülkede vergilendirilmesi esastır.

Uluslararası vergi hukukunun ve Türk vergi mevzuatının gereği, mal ve hizmetlerini Türkiye'de bir bedel karşılığı satan ve bu faaliyetleri bir süreklilik gösteren yabancı işletmelerin bu faaliyetlerden elde ettikleri ticari kazançlar, dar mükellefiyet kapsamında Türkiye'de vergilendirilecektir. Bu yönüyle bir yerin işyeri addedilmesi önemli bir konudur. Belirli faaliyetlerin yapıldığı-yürütüldüğü yer işyeri olarak anılabilir. Bu faaliyetler de iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunlardan biri; daha çok imalat işletmelerinin faaliyetleri olan "satınalma-işletme-satma" faaliyet zinciri ya da bir diğeri olan ve ithalat-ihracat işletmelerinin faaliyetleri olan direk "satınalma-satma" faaliyeti zinciridir.

K.V.K'nın 12.maddesinde ihraç edilmek üzere Türkiye'den satın alınan malların Türkiye'de satılmaksızın yabancı ülkelere gönderilmesi veya Türkiye'de imal olunan malların aynı şekilde Türkiye'de satılmaksızın yabancı ülkelere gönderilmesi Türkiye'de vergiye tabi bir ticari faaliyet olarak kabul edilmemekte ve bu tür faaliyetlerden elde edilen kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılmaz. Bu maddeye göre bu tür ihracat faaliyetlerinden elde edilen ticari kazançlar Türkiye'de elde edilmemiş sayılmaktadır.

Maddede belirtildiği gibi Türkiye'de satmak terimi alıcı veya satıcının veya her ikisinin Türkiye'de olması veya satış akdinin Türkiye'de yapılmasını esas alır. Buna bağlı olarak kanun, dar mükelleflerin bu nitelikteki ihracat faaliyetlerinin, yurt dışında gerçekleştirecekleri sınai veya ticari faaliyetlere yardımcı ve hazırlayıcı mahiyette olduğunu kabul eder.²⁶

b. Portföy Yatırımları

Kurumlar Vergisi Kanununun 2. maddesinde 3824 sayılı kanunun 8. maddesi ile eklenen ikinci fıkrasında 20.2.1930 tarihli ve 1567 sayılı kanuna göre, ilgili mercilerden izin almak suretiyle Türkiye'de münhasıran portföy işletmeciliği faaliyetinde bulunan dar mükellefiyete tabi yatırım fonlarının, Kurumlar Vergisi Kanunu ile Gelir Vergisi Kanununun uygulamasında Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan yatırım fonları addolunacağı belirtilmektedir.²⁷

²⁶ Murat Semercigil, **Enson Değişikliklerle Kurumlar Vergisi Kanunu ve Açıklamaları**, Feryal Matbaacılık San. ve Tic. Lmt. Şirketi, Ankara, 1995, s. 15.

²⁷ Yaşar Aksoy, "Yabancı Yatırım Fon ve Ortaklıklarının Vergilendirilmesi" Vergi Sorunları Dergisi, Mart 1995, Yıl:14.

Kurumlar Vergisi Kanununun 45/a maddesinde kazanç veya iradın ve gelir ve gelir unsurlarının Türkiye'de elde edilmesi ve Türkiye'de daimi temsilci bulundurulması hususlarında Gelir Vergisi Kanununun 7. ve 8. maddeleri hükümlerinin uygulanacağı belirtilmektedir. Buna göre, Türkiye'de bir işyeri veya daimi temsilcisi bulunmayan yabancı yatırım fonlarının Türkiye'deki portföy işletmeciliği faaliyetinden elde ettiği kazancı ticari kazanç olarak nitelenmez. Ancak menkul sermaye iradı veya sair kazanç ve irat olarak dikkate alınabilir. Yabancı yatırım fonlarının portföy kazançlarının kurumlar vergisinden müstesna tutulabilmesi için Türkiye'de işyeri veya daimi temsilci aracılığı ile faaliyette bulunmaları şartı dile getirilmiştir. Türkiye'de kurumlar vergisi istisnası için öngörülen şartlara uygun olarak faaliyet göstermeyen yabancı yatırım fonlarının iktisap ettikleri menkul kıymetlerini ve iştirak hisselerini GVK'nun mükerrer 81. maddesinde yer alan şartlar çerçevesinde elden çıkartmaları halinde elde ettikleri kazançları değer artış kazancı olarak vergilendirilir. Ancak, kur farkından doğan değer artışı kazançlarının vergilendirilemeyeceği belirtilmektedir.²⁸ Buna göre dar mükellefiyete tabi yatırım fonlarının portföy işletmeciliğinden doğan kazançlarının kurumlar vergisinden müstesna tutulabilmesi için yerine getirilmesi gereken şartlardan ilki yatırım fonunun yurt dışında bir sermaye şirketi şeklinde değil, yatırım fonu şeklinde kurulmuş olması, bir ikincisi yatırım fonunun tüzel kişiliğinin olmaması, üçüncüsü yatırım fonunun malvarlığının bağlı olduğu tüzel kişiliğin malvarlığından ayrı olması ve sonuncusu ise, Türkiye'de bir işyeri veya daimi temsilci vasıtasıyla faaliyette bulunması ve Türk Vergi Kanunlarına göre defter tutma ve vergiye ilişkin diğer

²⁸ Akçay, age., s.53.

mükellefiyetlerin yerine getirilmesidir. Bu şartları yerine getiren portföy işletmesinin elde ettiği kazançlar kurumlar vergisinden istisnadır.²⁹

Kurumlar Vergisi Kanununun 13. maddesinde;

"Dar mükellefiyete tabi kurumların kurum kazançlarının, ticari kazanç gibi tesbit edilmesi gereken kazanç ve iratlar da dahil olmak üzere, ticari veya zirai kazançlar dışında kalan kazanç ve iratlardan ibaret bulunması halinde, Gelir Vergisi Kanununun bu gibi kazanç ve iratların tesbiti hakkındaki hükümleri kurumlar vergisi matrahının tesbitinde de uygulanır."

hükmü yeralmaktadır.

Ancak, Kurumlar Vergisi Kanununun 45/b maddesinde, Gelir Vergisi Kanununun mükerrer 80 ve 82. maddelerinde yer alan vergilendirmeme konusundaki istisna, kayıt, şart ve sürelerle ait sınırlamaların dikkate alınmayacağı hükmedilmiştir. Buna göre, yabancı yatırım fonlarının değer artış kazançları; menkul kıymetlerin borsada kayıtlı olup olmadığına, ivazlı veya ivazsız iktisap edilmesine, iktisap tarihinden itibaren bir yıl içinde satılıp satılmadığına, elden çıkarılma dolayısıyla sağlanan kazancın 3.200.000 lirayı aşp aşmadığına bakılmaksızın kurumlar vergisine tabi tutulacaktır.

Yabancı yatırım fonlarının bu şekilde vergiye tabi değer artış kazançları %25 kurumlar vergisi ve bunun üzerinden %10 fon payı olmak üzere toplam %27,5 oranında vergiye tabi olacaktır. Ayrıca gelir vergisi stopajı vardır.³⁰

²⁹ Resmi Gazete, No. 21748, 4.11.1993.

Sözkonusu değer artış kazançlarının, Kurumlar Vergisi Kanununun özel beyan dönemine ilişkin 22. maddesine göre, yabancı kurum veya Türkiye'de namına hareket eden kimse tarafından, kazancın elde edildiği tarihten itibaren 15 gün içinde beyanname ile bildirilmesi ve anılan kanunun özel ödeme sürelerine ilişkin 41. maddesine göre de beyanname verme süresi içinde ödenmesi gerekmektedir.

c. Lisans Anlaşmaları

Bir uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'nin belirli bir teknoloji ile üretilen malını kullanma veya satma hakkını yerel pazarda üretim ve pazarlamadan sorumlu bir yerel işletmeye devretmesi lisans anlaşması yolu ile gerçekleşir. Bu durumda bu tür yolla lisans anlaşması imzalayan işletmenin faaliyetleri sonucu elde ettiği kazanç serbest meslek kazancıdır.

93/5147 sayılı kararnameye göre Türkiye'de dar mükellef kurumlarca elde edilen serbest meslek kazançları prensip olarak %20 kurumlar vergisi tevkifatına tabidir. Yalnız petrol arama faaliyetleri dolayısıyla elde edilen serbest meslek kazançlarında bu tevkifat nispeti %5 olarak uygulanacaktır.

Türkiye'de elde etme ise daha önce de belirttiğimiz gibi, serbest meslek faaliyetinin Türkiye'de icra edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesidir. (G.V.K.'nın 7/4.maddesi).

³⁰ Bkz. tez, gelir vergisi kanununa göre ithalat/ihracat işletmelerinin çalışanlarının vergilendirilmesi.

Serbest meslek kazançlarının Türkiye'de vergilendirilmesinde, bu kazancı bir serbest meslek erbabının veya bir ticari işletmenin elde etmesinin farklı değerlendirilmediğini; işletmenin Türkiye'de bu yönden vergilendirilmesi için bir işyeri kurmasının veya bir daimi temsilci bulundurmasının dar mükellef ise aranmadığını; her halukarda serbest meslek faaliyeti kabul edilen işlerden doğan kazancın Türkiye'de tevkifat suretiyle kurumlar vergisine tabi tutulduğunu söyleyebiliriz.³¹

Ayrıca lisans anlaşması ile gayrimaddi hak bedellerinden gelir elde edilmesi sözkonusudur. Gayrimaddi hakların satışı devri ve temlik karşılığında alınan bedeller %25 kurumlar vergisi tevkifatına tabi tutulur.(93/5147 sayılı kararname)

d. İmtiyazlı İşletme

İmtiyaz işletmesinin imtiyaz verme işlemi karşımıza yalnızca gayrimaddi hakların kiralanması şeklinde çıktığında, bu kira bedellerini vergilendirme rejiminin tesbitinde genellikle tereddüt duyulmamaktadır. Dolayısı ile sözkonusu hakların kiraya verilmesinden elde edilen iratlar gayrimenkul sermaye iradı sayılacaktır. Kurum kazancı K.V.K'nın 1.maddesine göre G.V.K.'na giren gelir unsurlarından oluşur. Bu hakkın ve imtiyazın (G.V.K.70/5) ticari bir işletmeye dahil olması durumunda bunların kiralanması ve kullanılması sebebiyle elde edilen kazançlar, bu kazancın niteliğine bakılmaksızın ticari kazanç sayılır. Vergilendirme rejimi yönünden elde edilen hukuki statüsüne göre farklılık gösterecektir. Bu yönüyle bakıldığında imtiyaz verenin tam mükellef ya da dar mükellef kurum statüsünde

³¹ Semercigil, age.,s. 369.

olmasına bakılmalıdır. İmtiyaz veren tam mükellef kurumlar için K.V.K.'nın 13. maddesinin ikinci fıkrasına göre, safi kurum kazancının tesbitinde G.V.K.'nın ticari kazanç hakkındaki hükümleri uygulanacaktır. Dolayısıyla, bu tam mükellef kurumun bu türden gayrimaddi hakları kiraya vererek elde ettiği gelir, kurum kazancına dahil edilip vergilendirilecektir. İmtiyaz veren dar mükellef kurumlar için gayrimaddi haklar Türkiye'de kanuni merkez veya iş merkezi olmayan bir kurum tarafından, Türkiye'de kullanılmak veya değerlendirilmek üzere kiraya verildiğinde K.V.K.'nın 12.maddesine göre dar mükellefiyet konusuna giren bir kurum kazancı oluşturur. Elde edilen bu gelir, öncelikle gayrimenkul sermaye iradı olarak değerlendirilir. Bununla beraber bu dar mükellef kurumun Türkiye'de Vergi Usul Kanunu hükümlerine uygun bir işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla yaptığı işler dolayısıyla Türkiye'de ticari kazanç elde etmesi halinde, bu kurumun Türkiye'de elde ettiği bu nitelikteki iratlar, K.V.K.'nın 13. maddesine göre Gelir Vergisi Kanununun ticari kazanç hakkındaki hükümlerine göre tesbit edilip safi kurum kazancına dahil edilecektir. Bunun yanısıra, daha önce incelediğimiz G.V.K.'nın 70.maddesinin ikinci fıkrasına göre, ticari işletmeye dahil gayrimaddi hakların kiralanmasından elde edilen iratlar ticari kazancın tesbitine dair hükümlere göre hesaplanacaktır.³²

Burada farklılık, bu nitelikteki gayrimaddi hakların Türkiye'deki ticari işletmeye dahil olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu dar mükellef kurumun Türkiye'de bir işyeri veya daimi temsilcisi olmakla beraber, kiraya verilen gayrimaddi hak ile Türkiye'deki ticari faaliyetin hiçbir ilgisi bulunmazsa, elde edilen gelir tevkifat yönünden önce gayrimenkul sermaye iradı kabul edilecek ve K.V.K.'nın

³² Saban, age., s.87-88.

24.maddesine göre (%20) vergi tevkifatına tabi tutulacaktır. Vergisi tevkif suretiyle ödenen kazancın, daha sonra kurumlar vergisi beyannamesine dahil edilmesi ise ihtiyaridir.³³

Buna karşın, Türkiye'deki ticari işletmeye dahil gayrimaddi hakların kiraya verilmesinden elde edilen gelirler, başlangıç aşamasında dahi ticari kazanç bünyesinde kabul edilecek ve Türkiye'de hiçbir surette vergi tevkifatına tabi tutulmayacaktır. Bu gelirler daha sonra kurum kazancı bünyesinde vergilendirilecektir.³⁴

İmtiyaz alan bir işletmenin tam veya dar mükellef olması durumunda nasıl vergilendirileceğine bakmakta fayda vardır. İmtiyaz alan işletme tam mükelleflik özelliği gösteriyorsa, genel hükümler çerçevesinde vergilendirilecektir. İmtiyaz alan işletme imtiyazı dar mükellef bir kurumdan almış ve yapacağı ödeme gayri maddi sermaye iradı özelliği gösteriyorsa KVK'nun 24. maddesine göre kurumlar vergisi tevkifatı yapmak zorundadır. Ayrıca bunu da muhtasar beyanname ile bildirmek zorundadır. İmtiyaz alan işletmenin dar yükümlü olması durumunda, bu işi yapmak için Türkiye'de daimi işyeri olması gerekir. İşyeri olması ile elde edeceği kazanç ticari kazanç olacaktır. Bu durumda dar mükellef imtiyaz verene ödenecek gayrimenkul sermaye iradı niteliğindeki gelir için kurumlar vergi tevkifatı yapılması zorunludur.³⁵

³³ Semercigil, age., s. 200.

³⁴ Semercigil, age., s. 201.

³⁵ S. Doğrusöz, **Türk Vergi Sisteminde Kaynakta Vergileme "Stopaj"**, Çağan yayınevi, İstanbul, 1992, s. 108 ve 194.

e. Yönetimsel Anlaşmalar

K.V.K.'nın 12.maddesinde ele alınan gelir unsurlarından birisi de ücretlerdir. Buna göre dar mükellef kurumların Türkiye'de elde ettikleri ücretler kurum kazancına dahil edilecektir. Ancak bir kurumun bir işverene tabi ve belirli bir işyerine bağlı olarak çalışıp, hizmet karşılığı ücret elde etmesinin fiziken imkansız olması, bu hükmün yorumunun oldukça kısıtlı olmasına neden olur. Bir kurumun hangi şartlarda ücret geliri elde edeceğini kavramak oldukça zordur. Zira, kurum bir sermaye şirketinden, bir kooperatiften veya kamu idare ve müesseselerine, dernek veya vakıflara ait veya tabi iktisadi işletmelerden oluşur. Bütün bu iktisadi işletmelerin fonksiyonu ticari (veya sinai) faaliyeti organize etmektir. Ticari faaliyeti organize eden bir iktisadi işletmenin ise, bir başka işverene tabi ve belirli bir işyerine bağlı olarak çalışması imkansızdır. Ticari işletme personelinin belli veya belirsiz bir süre bir başka işverene belli bir hizmeti vermek üzere kiralanmasında ise, işin özelliğine göre ya serbest meslek kazancından veya ticari kazançtan bahsedilecektir. Bu personele ödenmek üzere işverenden elde edilen gelirin ücret olarak kabul edilmesi imkansızdır. Zira belirli bir işverene tabi ve belirli bir işyerine bağlı olarak çalışan dar mükellef kurumun personelidir, yoksa dar mükellef kurum değildir. Bununla beraber, muhtemelen kanun koyucu "tam mükellef gerçek kişilerin elde ettiği bütün gelir unsurları dar mükellef kurumlarca da elde edilebilir, dolayısı ile dar mükellefiyet konusu içinde ücretler sayılmazsa bazı ticari kazançlar veya serbest meslek kazançları, ödeyenlerce ücret olarak kayıtlara intikal ettirilip, vergi dışı bırakılabilir endişesi ile ücreti de saymıştır.³⁶

³⁶ Semercigil, age., s 75.

2. Doğrudan Yatırımlar

Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'lerin yabancı bir ülkede yatırım yapma tercihlerinden bir diğeri olan doğrudan yatırımların sırası ile K.V.K.'na nasıl konu teşkil ettiği aşağıda ele alınacaktır.

a. Tam Sahiplik

Yabancı sermaye, Türkiye'de yapacağı yatırım için bir işletme kurabilir. Türk Ticaret Kanununa göre, kurulacak olan bu işletmenin şekli yabancı sermaye yatırımını yapacak kişinin tercihidir. Ayrıca Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununda yapılacak yatırımın tüzel kişi tarafından yapılması halinde işletmenin türüne yönelik bir tahdit koymamıştır. Yabancı mevzuata göre kurulmuş sermaye şirketleri Türk Ticaret Kanununa tabi sermaye şirketleri gibi kurumlar vergisine tabi olurlar (KVK Mad. 2). Yabancı mevzuatta, sermaye şirketlerinin Türk Ticaret Kanununda olduğundan daha geniş veya kapsamlı olması sonucu etkilemez. Anonim, limited ve eshamlı komandit şirket statüsünde olanlar kurumlar vergisine tabi olurlar. Bunun dışında yabancı sermaye ile Türkiye'ye giren diğer işletmeler ise yabancı kooperatifler, yabancı kamu idare ve müesseselerine ait iktisadi işletmeler ve yabancı dernek, sendika, vakıf ve cemaatlara ait iktisadi işletmeler olarak sıralanabilir. Yabancı kooperatifler, KVK'nun 3. maddesine göre, yabancı mevzuata göre kurulmuş olan istihlak, istihsal, kredi, satış ve yapı kooperatifleri ve diğer kooperatifler olarak sıralanabilir. Bunlar Türkiye'de 1163 sayılı kooperatifler kanununa veya özel kanunlara göre kurulmuş kooperatifler gibi kurumlar vergisi mükellefidirler.

Semercigil'in yabancı kamu idare müesseselerine ait iktisadi işletmeler ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: "Kurumlar vergisi kanununun 6. maddesinde, yabancı devletlere, yabancı kamu idare ve müesseselerine ait veya tabi olup, sermaye işletmeleri ile kooperatifler dışında kalan ve faaliyetleri devamlı bulunan ticari, sınai ve zirai işletmelerin Türk iktisadi kamu müesseseleri gibi kurumlar vergisine tabi olacağı belirtilmiştir. Türk iktisadi kamu müesseselerinde olduğu gibi, bunlarda da, kazanç gayesi güdülüp güdülmemesi, tüzel kişiliğin olup olmaması, kendilerine tahsis edilmiş sermaye ve müstakil muhasebenin bulunup bulunmaması vergilemeyi etkilemez. Yabancı kamu tüzel kişilerine ait iktisadi işletmelerde "devamlılık" unsuru, sadece Türkiye'deki faaliyete göre değil, fakat köken ülkedeki duruma göre değerlendirmek gerekir. Köken ülkedeki faaliyet devamlı ise, Türkiye'de bir defaya mahsus olarak da kazanç sağlansa, dar mükellefiyet esasında vergileme yapılır."³⁷

Semercigil'in yabancı dernek, sendika, vakıf ve cemaatler ait iktisadi işletmelere yönelik değerlendirmesi ise şu şekildedir: "Yabancı dernek, sendika, vakıf ve cemaatlere ait iktisadi işletmeler de Türkiye'deki dernek, sendika, vakıf ve cemaatlere ait iktisadi işletmeler gibi ve aynı şartlarla kurumlar vergisine tabidir. Bu işletmelerin faaliyetlerindeki devamlılık unsuru da bulundukları ülkedeki duruma göre belirlenir."³⁸

³⁷ Semercigil, age., s. 25.

³⁸ Semercigil, age., s.26.

b. Şube Açma

Türk ekonomisinin büyük yatırımlara ihtiyacı vardır. Büyük yatırımlar ancak büyük sermayelerin bu alanlara yönltilmesi ile gerçekleşebilir. Kişisel işletmelerin bu derece büyük yatırımları karşılama olanakları sınırlıdır. Bu nedenle dar mükellefiyete tabi kurumlara bir takım avantajlar getirilmesi rasyonel bir uygulamadır.

Türkiye'de şube açan dar mükellefiyete tabi kurumların, kurum kazançlarının bir kısmı Kurumlar Vergisine tabi, bir kısmı da Kurumlar Vergisine tabi olmayan kazançlardan oluşabilir. Dar yükümlü bir kurumun kendi adına bir işyeri açması yani merkezi Türkiye'de bir şube açması halinde, bu şekilde elde edilen kurum kazancı aynen tam mükellefiyetlerde olduğu gibi yıllık Kurumlar Vergisi beyannamesi ile beyan edilir ve ödenir. 26.12.1993 tarih ve 3946 sayılı kanun ile Kurumlar Vergisi oranının indirilmesi ve kurum kazançlarından %20 Gelir Vergisi stopajını öngören düzenlemeden önce sadece dar mükellef kurumlar için GVK 94\7. maddesi ile öngörülen Gelir Vergisi stopajı bu yeni düzenlemeler ile tam mükellefler içinde öngörülmüş bulunmaktadır. Vergi kesintisi yoluyla alınan kazanç ve iratlar için verilecek beyannameye kesinti yoluyla vergilendirilmiş kazançların eklenmesi ihtiyaridir. Bu nedenle stopaj bakımından tam mükellef kurumlar ile dar mükellef kurumlar arasında fark kalmamıştır.³⁹

Semercigil şube'nin tam mükellefiyet esasında vergilendirilmiş olması durumunu şu şekilde açıklamıştır:

³⁹ Pehlivan ve Günaydın, age., s.134.

"İlgili hükümde, yavru kurumun durumu hakkında belirleme bulunmamakla beraber, iştirak kazancı istisnasının uygulanması için, yavru kurumun da, tam mükellefiyet esasında vergilendirilmiş olması gerekliliği vardır. Türkiye'de tam mükellefiyet esasında vergilendirilmemiş bir kurumun sermayesine iştirak karşılığı elde edilecek kazançlar bakımından, esasen, bir mükerrer vergilemeden söz edilemez. Çünkü, önceki aşamada Türkiye'de vergi ödenmiş değildir. 8.'ci maddede, yavru kurumun durumu bakımından özel şekilde belirleme yapılmamış olmasının nedeni de budur.

Tam mükellefiyete tabi olmayan kurumlardan sağlanan iştirak kazançları ve genel olarak ülke dışı kazançların, Türkiye'deki vergilendirilmesi, farklı açıdan ele alınmış, değişik şekilde düzenlenmiştir. Kurumlar Vergisi Kanununun 43.maddesine göre, "Yabancı memleketlerde elde edilerek Türkiye'de genel netice hesaplarına intikal ettirilen kazançlardan, mahallinde ödenen benzeri vergiler Türkiye'de tarholunan kurumlar vergisinden indirilir".

Yavru kurumdan alınan kar payına ait kurumlar vergisinin, ana kurumun vergisinden mahsup edilmesi, bir yönü ile iştirak kazançları istisnasına benzer bir mahiyet arzeder. Ancak, Kurumlar Vergisi Kanununun, yukarıda belirtilen 43. madde hükmü, iştirak kazançları istisnasına benzer bir düzenleme ile ilgili değildir. Ülke dışında vergilendirilmiş kazançların Türkiye'de tekrar vergiye tabi tutulması belli gerekçelere dayanır. Vergi mahsubu da bu gerekçe içindeki vergilemenin düzenlemesi ile ilgilidir ve yabancı ülkelerde ödenmiş olan vergi ile sınırlıdır." ⁴⁰

⁴⁰ Semercigil, age., s. 95.

Bütün bu açıklamaların ışığı altında kısaca, şube'ye tam mükellefiyet esasında vergilendirilmemiş olduğunda iştirak kazancı istisnası uygulanmayacaktır, diyebiliriz.

Tam mükellefiyet esasında vergilendirilmesi gereken bazı kurumlar, özel kanunlar veya devletle yapılan sözleşmeler gereği vergiden muaf olarak çalışanlar (K.V.K.md.7/17). Bu hallerde, vergiden muaf kurumlardan elde edilen kar payı, diğer şartlar olsa bile, iştirak kazancı istisnasından yararlanamaz. Bunun nedenini Semercigil kitabında şu şekilde belirtmiştir:

"Vergi muafiyeti, mükellefe, kazancı elde edene bağlıdır. İştirak kazançları istisnası ise, kazanç unsuru ile ilgilidir. Önceki açıklamalarda belirtildiği gibi, kurumlar arası iştirak ilişkisi içinde elde edilen kazançların mükerrer vergilemesini önlemeyi amaçlar. Vergiden muaf bir kurumdan elde edilen kazanç üzerinden daha önce vergi ödenmemiştir. Vergi ödenmemesinin nedeni kazanç unsuru ile ilgili bir istisna değil, fakat kazanç elde edenin vergiden muaf tutulmuş olmasıdır. Ana kurumda vergileme yapılmaması, yavru kurumun şahsına tanınmış muafiyetin, ana kuruma uzaması anlamı taşır. Böyle bir sonucun kabulü, vergileme ilkeleri açısından mümkün olamaz."⁴¹

c. Ortak İşletme Kurma

Bu durum yabancı sermayenin Türkiye'deki bir işletmeye ortak olmasıdır. Türkiye'deki işletmenin kanuni veya iş merkezi Türkiye'de olduğundan işletme tam

⁴¹ Semercigil, age., s.96.

mükellefiyete tabi bir Kurumlar Vergisi mükellefidir. Yani bu tür bir sermaye şirketi Türkiye içinde ve dışında bir takvim yılında elde ettiği kurum kazancı üzerinden vergi ödeyecektir. GVK'nun 75. maddesinin 1 ve 2 nolu bendlerindeki hisse senetlerinin karpayları ile iştirak hisselerinden doğan kazançları, tam mükellefiyete tabi kuruma iştirak ederek elde edilen kurum kazançları menkul sermaye iradı sayılır. KVK'nun 24. maddesine göre, sözkonusu kazancı dar mükellefiyete tabi kuruma sağlayan yerli kurum tarafından ödenecek tevkifat oranı sıfırdır. Dar mükellefiyete tabi kurumların ülkemizde elde ettikleri menkul sermaye iradlarının tam mükellef oldukları ülkelerde herhangi bir nispette vergilendirilmesi halinde, 85/9606 sayılı Bakanlar Kurulu kararının 1. ve 2. maddelerinde belirtilen indirimler uygulanmaz.⁴² Buna göre %20'yi aşmamak üzere söz konusu dar mükellefiyete tabi kurumların tam mükellef oldukları ülkede tabi oldukları vergi nisbetine eşit bir KV tevkifatı uygulanır. Kısaca diyebiliriz ki, Türkiye'ye tüzel kişilik olarak gelen yabancı sermayeye vergileme yoluyla avantaj sağlanır.⁴³

Kurumlar vergisi, esas itibarıyla, sermaye şirketleri ile ilgili bir vergidir. Diğer ticaret şirketlerinde olduğu gibi, sermaye şirketlerinde de, faaliyet ortaklara izafeten yapılır. Elde edilecek kazancın ortaklara dağıtılması amaçlanır. Şirket, faaliyetin yürütülmesi ve kazanç elde edilmesinde bir yansıtıcı durumundadır.⁴⁴

Ortak işletme kurma halinde işletmenin ortakları, bu işletmeden elde ettikleri gelirleri üzerinden vergi öderler. Ayrıca bu ortaklık şeklindeki işletmeler de

⁴² Resmi Gazete, No. 18689, 9.3.1985.

⁴³ Güneser ve Bozbıyık, age. s.66.

⁴⁴ Semercigil, age., s. 93.

kurumlar vergisine tabidirler. Bu durumda iki kere vergileme söz konusudur. Bu iki kere vergilemenin gerekliliğini Semercigil şöyle açıklamıştır:

"Ekonomik hayatta, bir sermaye şirketi veya genel olarak bir kurumun diğer bir kurumun sermayesine katılması olayına sıkça rastlanır. Bu tür katılmaların çoğalması, bazan uygun ve yararlı da görülebilir. Bu hallerde, sonuçta gene gerçek kişi olan kurum ortaklarına intikal edip, onların geliri olarak vergilendirilecek olan kazancın daha önce iki ayrı kurumda vergilendirilmesi durumu ile karşılaşılır. Böylece gereğinden fazla bir vergi yükü doğmuş olur. Kurumların, ayrıca vergilendirilmesi nedenleri de, kurum kazancının gerçek kişi ortağa intikalinden önce, iki ayrı kurumda vergilendirilmesini gerektirmez. Ayrıca kurumların, genel açıdan da yararlı olabilecek, birbirleri arasındaki sermaye iştiraklerini önler."⁴⁵

Kısaca diyebiliriz ki, iştirak kazançları istisnası, aynı kazancın bu şekilde, iki ayrı kurumda vergilendirilmesini önlemek amacı ile kabul edilmiştir.

d. İşletme Satın Alma

Uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'lerin diğer ülkelerde yatırım yapma yollarından bir diğeri olan o ülkedeki bir işletmeyi satın alması hali uluslararası alanlarda yatırım yapan işletme'ce çok kullanılan bir yol değildir. Bunun altında yatan neden genellikle gelişmekte olan ülkelerde bu tür işletmelerin ne şekilde değerlendirileceğinin kesin olmamasıdır. Türkiye açısından da bu konu çok açık değildir. KVK yönünden konu incelenirken kanuni veya iş merkezi konularının

⁴⁵ Semercigil, age., s.94.

açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu tür işletmelerin KVK konusu içinde tam ya da dar mükellef olarak vergilendirilecekleri tartışma yaratır. KVK'nun 9. maddesi işletmelerin tam mükellefiyetlerini belirleme de kanuni merkez veya iş merkezine eşit değer verir. Kanuni merkezin tayini, işletmelerde sorun yaratacak bir konu değildir. Çünkü işletmelerin ana sözleşmeleri ya da kuruluş kanunlarında her zaman kanuni merkezin neresi olduğu yazılıdır. Buna karşılık iş merkezinin kolaylıkla tayini her zaman mümkün değildir. Fiilen ve gerçekten Türkiye'den yönetilen ve Türkiye'de muameleleri yapılan yani iş merkezi Türkiye olan bir işletme kolaylıkla iş merkezini vergi dairesine başka bir ülke olarak kaydettirebilir. Bu durumda işletme satın alınsa dahi bu işletme yabancı bir ülkedeki ana merkeze bağlı olarak gösterilebilir. Maliye Bakanlığı KV için iş merkezi olduğu iddia edilen devlette toplanan işlerle, Türkiye'de toplanan işlerin mukayese edilerek iş merkezinin neresi olacağına karar verilmesi gerektiğini savunur.⁴⁶ Ancak bu mukayesenin güç olacağı açıktır. Kurumlar açısından tam mükellefiyetin tayininde esas alınacak yönetim yeri kriteri, kanuni merkez veya iş merkezini birlikte kapsamı içine alır. Kurumların yönetim yeri olarak hem ana sözleşmelerinde kayıtlı yeri hem de işlerin fiilen toplanıp idare edildiği, gerçek iş merkezini anlamak mümkündür. Bu nedenle bu tür karışıklıklar ancak diğer ülkelerle yapılan anlaşmalarda çözümlenebilmektedir. Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı anlaşmaların bazılarında kanuni merkez, bazılarında ise iş merkezi esas alınmıştır. Çoğunlukla ihtilaf duyulacak hallerde yetkili makamların karşılıklı anlaşmalarıyla çözüme ulaştırılacağı hükme bağlanmıştır. Ancak bu tür anlaşma prosedürlerinde genellikle iş merkezinin esas

⁴⁶ Yılmaz Özbalcı, *Kurumlar Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1992, s. 112.

alındığı görülmektedir.⁴⁷ Bu durumda Türkiye'de bir işletme satın alan yabancı sermayenin tam mükellef olarak iş merkezini Türkiye'de göstermesi halinde KVK'na konu olacağı söylenebilir. Buna bağlı olarak, iş merkezi Türkiye gösterilmeyen ancak kanuni merkezi Türkiye olan bir işletme de tam mükellefiyet konusu içinde yer alacaktır.

II. TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI ALANLARDA YATIRIM YAPAN İŞLETMELERE UYGULANAN VERGİ TEŞVİKLERİ

Genelde uygulanan teşvikler, yatırımları ve döviz kazandırıcı faaliyetleri arttırmak için kullanılan araçlardır. Yani teşvikler, kalkınma politikalarına uygun olarak, ekonomik faaliyetlerden bazılarını diğerlerine göre biraz daha fazla desteklemektir. Bu destek devlet tarafından, ekonomik gelişmeyi sağlamak ve buna bağlı olarak toplumun refahını arttırmak için sağlanır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye istihdamı ve ihracatı arttırmak, sanayileşme ve teknolojik gelişmeyi hızlandırmak, bölgelerarası gelişmişlik farkını gidermek için çokuluslu işletme yatırımlarını teşvik etmek durumundadır. Çünkü, Türkiye henüz ekonomik kalkınmasını tamamlamış ve kendi teknolojik ve sermaye yapısı ile ekonomik gelişmesini tamamlayabilecek durumda değildir. Türkiye açısından yabancı yatırımları teşvikin nedeni yatırımların yapılması ile ülke kalkınmasının sağlanmasıdır. Verilen teşvikler ile devlet, bir bakıma yatırıma katılmış olur. Bunun yanında yapılan yatırımlar sonucu üretim artmış ve istihdam düzeyi yükselmiş ve dolayısıyla da milli gelir ile birlikte vergi gelirleri de arttırılmış olur. Bu nedenle

⁴⁷ Soydan, age., s.55.

devlet özellikle yabancı yatırımları teşvik politikaları ve bunlara uyguladığı çeşitli teşviklerle özellikle yatırımları ve döviz kazandırıcı işlemleri sürekli olarak desteklemeye çalışmıştır. Bu açıdan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun 10.maddesi Türkiye'de yatırım yapmış ve yapacak yerli ve yabancı sermayeli teşebbüslerin eşit muamele görme ilkesini benimsemiştir⁴⁸. Bu ilkeye göre bütün haklar, istisnalar ve muafiyetler, kolaylıklar, benzer alanda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlara da tanınmıştır.

Teşviklerin kapsamı ve niteliği zaman içerisinde devamlı değiştirilmiş ve en son 4 Nisan 1995 yılında yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili kararda yer alan teşvik tedbirleri; vergisel teşvikler, krediler ve diğer teşvikler olarak gruplandırılmıştır⁴⁹. Biz çalışmamızda konuya sadece vergisel açıdan yaklaştığımız için burada vergisel teşvikleri tek başına ele alıp incelemeye tabi tutacağız. Bu kararda yer alan vergi teşviklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Gümrük vergisi muafiyeti ve fon muafiyeti
- Yatırım indirimi
- Vergi, resim, harç istisnası
- Bina inşaat harcı istisnası
- KDV erteleme
- Makina ve techizat alımında KDV desteği
- Finansman fonundan yararlanma

⁴⁸ Resmi Gazete, No: 8615, 23.1.1954.

⁴⁹—, "1995 Yılı Yatırımlarda Devlet Yardımları İle İlgili Mevzuat", HM Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Şimdi sırası ile bu vergi teşviklerini inceledikten sonra, gelir ve kurumlar vergisi açısından Türkiye'de ÇU'lere uygulanan vergi mahsubu, vergi istisnası üzerinde durulacaktır.

A. Vergi Teşvikleri

1. Gümrük Vergisi Muafiyeti ve Fon Muafiyeti

13.1.1995 tarih ve 22170 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar'ın 7.maddesine 8.12.1996 tarih ve 22841 sayılı resmi gazetede yayınlanan 96/8639 sayılı bakanlar kurulu kararı ile geçici 3. ve 4. maddeler eklenmiştir. Gümrük Giriş Tarife Cetvelinde yer alan mallardan Teşvik Belgesi kapsamında ithal edilecek yatırım malı, hammadde, ara malı ve işletme malzemeleri, ithalat rejiminde belirtilen Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu'ndan muaftır⁵⁰. Ancak teşvik belgesi kapsamında muafiyetle ithali uygun görülen mallar için CIF bedel üzerinden tahsil edilecek fon oranları elektronik alet ve otomobil için %20, Dünya'daki ilk üretime geçiş tarihinden itibaren 10 yıl boyunca model kabul edilen otomobil aksam ve parçaları için %6, hammadde, işletme malzemeleri vb.için %10, inşaat malzemeleri için ise %5 olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu madde hükümlerinin 31.3.1997 tarihine kadar geçerli olacağı belirtilmiştir.⁵¹ Bu belirtilen

⁵⁰ Resmi Gazete, No. 22170, 13.1.1995.

⁵¹ Resmi Gazete, No. 22841, 8.12.1996.

yatırım mallarına ait ithalat rejimi kararındaki koruma oranlarının bu maddede belirtilen fon oranlarından daha düşük olması halinde ithalat rejimi kararlarındaki koruma oranları dikkate alınır.

Gümrük muafiyetinden yararlanabilmek için yatırımın müsteşarlık tarafından "Teşvik Belgesi" veya "İzin ve Teşvik Belgesine" bağlanması veya uygun görülmesi gerekir.

Uluslararası rekabet gücü kazandıran ileri ve uygun teknoloji getiren ve müsteşarlık tarafından sektör ve/veya proje bazında belirlenecek asgari ekonomik kapasitelerde olan projeler kapsamındaki makina ve techizat gümrük vergisi muafiyetine tabidir⁵². Ödeme mükellefiyetinin başlangıç tarihi yani beyannamenin tesciline kadar Gümrük Muafiyeti Uygulaması talebinin yapılması gerekir. Gümrük Muafiyeti Uygulaması için yapılacak başvurular da ilk önce ithal edilmek istenen mallara ilişkin talebin bir dilekçesi istenir. Daha sonra yatırımın karakteristik değerini ihtiva eden, bu değer ve tespit edilen şartlara uygun olarak yatırımın gerçekleştirilmesi halinde üzerinde yazılı bulunan desteklerden istifade imkanı sağlayan kalkınma planına uygun ve ülke ekonomisi için faydalı olduğu müsteşarlıkça kabul edilen yatırımlar için yatırımcılara verilen Teşvik Belgesinin aslı, ithal edilecek makina ve techizatın listesi olan global listenin aslı, ithal edilecek makina ve techizatın adını, adedini, menşe ülke döviz cinsinden FOB değerini FOB; \$ ve CIF; TL değerini, gümrük vergisi tutarı ile Teşvik Belgesi döviz tutarını gösterir çeki listesinden 5 adet, ithali

⁵² Selahattin Tuncer, "Yeni Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı", Mükellefin Dergisi, S.33, Eylül 1995.

Mehmet Emin Kaya, **Yatırımları Teşvik**, Kariyer Matbaacılık, Ankara, Aralık 1995, s.57.

kesinleşerek çeki listesine bağladıkları yatırım ve işletme mallarının CIF değerinin Global liste'de belirlenen orandaki fon miktarının Merkez Bankası nezdindeki "Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonu"na yatırarak ilgili makbuzun 2.nüshası ve son olarak anılan ithalatın mal mukabili kredili veya vesaik mukabili olması halinde alınan belgenin bir nüshası istenir⁵³.

2. Yatırım İndirimi

Yatırım indirimi, gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine tanınan bir vergi istisnasıdır. Yatırımların kalkınma hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi ve hızlandırılması amacı ile bir vergi teşvik tedbiri olarak 1963 yılında 202 sayılı yasa ile yatırım indirimi müessesesi kabul edilmiştir⁵⁴. Kurumlar ve Gelir Vergileri Kanunlarında dar mükellef kurumların bu indirimden yararlanmaları konusunda kesin hükümlerin bulunmaması ileriki yıllarda tartışmalara sebep olmuş ve 1986 yılına kadar dar yükümlü kurumlar bu istisnadan yararlanamamıştır. Ancak 1.1.1986'da 3239 sayılı kanunla dar yükümlü kurumların yatırım indiriminden faydalanması hükme bağlanmıştır.

Yatırım indiriminden, teşvik belgesinde yatırım indirimi öngörülen yatırımlar yararlanırlar. Bazı koşulları taşımaları halinde yatırım teşvik belgesi almamış yatırımlarda yatırım indiriminden yararlanabilirler. Bunun uygulamaları Maliye

⁵³ Kaya, age., s.57.

⁵⁴ Selahattin Paklar, "Dar Mükellef Kurumlarla Yabancı Sermayeli Kurumlarda Yatırım İndirimi Uygulaması", Vergi Dünyası Dergisi, S.32, Nisan 1984, s.35.

Bakanlığı'nca yürütülür. Uygulamaya göre teşvik belgesi almak için Hazine Müsteşarlığı'na yapılan müracaattan önceki yatırım harcamaları yatırım indirimi istisnasından yararlanamaz.

Hazine Müsteşarlığı'nca düzenlenecek olan teşvik belgeli yatırımlara 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanunda belirtilen asgari oran ⁵⁵ (%30) özel önem taşıyan sektörler ile kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlara ise azami oran (%100) uygulanır⁵⁶. Ancak yatırım indirimi oranında yasal değişiklik yapılması halinde yeni azami veya asgari oranlar uygulanır.

3. Vergi, Resim, Harç İstisnası

Vergi, Resim ve Harç İstisnaları 2982 sayılı Konut İnşaatında ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Yapılacak Yatırımlarda Vergi, Resim ve Harç İstisnası Tanınması Hakkındaki Kanunla kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda tanınacak ayrıcalıkları belirlemektedir⁵⁷. Bu istisnadan amaç kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımları teşvik etmektir. Bu kanun hükümlerine göre uygulanacak istisna ve muafıklar Veraset ve İntikal Vergisi, Damga Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Emlak Vergisi, Harçlar ve Resimler ile Belediye Gelirleri Kanunu gereğince alınan Vergi, Resim ve Harçları

⁵⁵ Resmi Gazete, No. 18313, 15.2.1984.

⁵⁶ Kaya, age., s.66.

⁵⁷ Resmi Gazete, No. 18328, 01.03.1984.

kapsar. Aynı kanunun 5.maddesi yatırımların sermaye işletmeleri, kooperatifler vb tarafından yapılması halinde devlet desteği görmesi gerektiğini ve bu birimlerin yapacağı her türlü yatırım, ek bina ve kat ilavesi şeklindeki işlemler için düzenlenecek kağıtların yukarıda belirttiğimiz vergi, resim ve harçlardan istisna edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu konuda ayrıca bir de Hazine Müsteşarlığı'nın çıkartmış olduğu 95/2 No.lu yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili tebliği vardır⁵⁸. Bu tebliğin 17.maddesi orta ve uzun vadeli yatırım kredilerine uygulanan vergi, resim ve harç istisnası üzerinde durmaktadır. Bu maddede belirtilen asgari miktarlarda ihraç yapacağını taahhüt eden ve teşvik belgesi alan işletmelere 5 yıl süre ile 488 sayılı kanuna göre damga vergisi ve 492 sayılı kanuna göre de harçlardan istisna tanınmıştır. Vergi, resim ve harç istisnası uygulanarak alınmış olan dış kredilerle, döviz kredilerinde, sonradan Türk Parasının değerinde yapılan değişikliklerden doğan artışlar da vergi, resim ve harç istisnasından faydalanır. Bunlar için de ayrıca teşvik belgesi alınmasına gerek yoktur.

4. Bina İnşaat Harcı İstisnası

Bina inşaat harcı istisnasından yararlanacaklar Hazine Müsteşarlığı'nın 95/2 nolu tebliği'nin 16.maddesinde sıralanmıştır⁵⁹. Bunlar için de her türlü fabrika ve imalathane, şube, depo vb. binaların inşaatları da yer almaktadır. Ayrıca Turizm Bakanlığı ve Müsteşarlıkça desteklenmesi karara bağlanmış otel, motel vb. turistik

⁵⁸ Resmi Gazete, No. 22248, 04.04.1995.

⁵⁹ Resmi Gazete, No. 22248, 04.04.1995.

tesisler de Bina İnşaat Harcından müstesnadır. Bina inşaat harcı istisnasından faydalanabilmek için ayrıca bir belge alınmasına gerek yoktur.

5. KDV Ertelemesi⁶⁰

Müşteriler tarafından verilen teşvik belgelerinde gösterilen yatırım mallarının, ithalinde ödenmesi gereken Katma Değer Vergisi, bu verginin fiilen indirilmesinin mümkün olacağı tarihe kadar ertelenir. Bu ertelemede 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un süre ve tecil faizi ile ilgili hükümleri uygulanmaz. Yatırımın teşvik belgesinde öngörüldüğü şekilde gerçekleşmemesi halinde ertelenen vergi, tahakkuk ettiği andan itibaren 6183 sayılı kanunun 48.maddesine göre tesbit olunan ilgili yıllar için geçerli tecil faizleri %50 zamlı uygulanmak suretiyle tahsil edilir. Erteleme süresince zaman aşımı işlemez.

6. Makina ve Techizat Alımında KDV Desteği

Teşvik belgesine istinaden düzenlenen yerli global listelerde yer alan, yeni olarak temin edilen, yurt içinde imal edilmiş olan makina ve teçhizattan Müşterilerle proje bazında uygun görülenlerin faturalarında yer alan KDV'nin tamamı Fon (Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonu) kaynaklarından yatırımcılara ödenir. Kalkınmada öncelikli yörelerde bu uygulama KDV'ne 10 puan ilave edilerek yapılır⁶¹.

⁶⁰ Kaya, age., s.74.

⁶¹ Resmi Gazete, No. 22841, 8.12.1996.

Bu KDV desteği, uluslararası ihale sonucu yapılan teşvik belgeli yatırımlarda, ihalenin yerli firmada kalması halinde yatırımcı firma yerine, ihaleyi kazanan yerli firmalara ödenir. Bu hüküm milletlerarası ikili anlaşmalar çerçevesinde teşvik belgeli kurum ve kuruluşlara iş yapan yabancı kuruluşlara KDV desteğine tabi mal teslimi yapan yerli firmalar için de uygulanabilir.⁶² Desteğe başvurmada istenilen belgeler, teşvik belgesi, yerli global liste ve faturanın aslıdır. KDV desteğinin işlemleri ya yatırımın yapıldığı yerin valiliğince belirlenen bir heyet ya da yeminli mali müşavirlerce yürütür.

7. Finansman Fonundan Yararlanma

Teşvik belgesine bağlanmış olan ve sermaye şirketleri ve kooperatiflerce yapılacak yatırımların 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun bazı maddelerini değiştiren 2362 sayılı kanunun 8.maddesi finansman fonundan yararlanabileceği hükmünü getirmiştir.⁶³ Yatırım yapılırken karşılaşılan finansman problemini çözmede yardımcı olması amacı ile yatırım indirimine ek bir teşvik tedbiri olarak getirilen finansman fonu bir muafiyet ya da istisna uygulaması olmayıp vergi ertelemesine yönelik bir düzenlemedir.⁶⁴ Finansman fonu yapılacak yatırımların finansmanında kullanılacak bir fon özelliği gösterir.

⁶² Kaya, age., s.85.

⁶³ Ahmet Ata, "Finansman Fonu", Vergi Dünyası Dergisi, S.25. Eylül 1983, s.14.

⁶⁴ Kaya, age., s.66.

Finansman fonu kullanımı için, ayrılacak fon, kurumlar vergisi matrahının %25'ini ve yapılacak yatırım tutarını geçemez, şartı getirilmiştir. Buna ilave olarak getirilen şartlar şu şekilde sıralanabilir:

- Finansman Fonu'nun T.C.Merkez Bankası'nda açılacak, her an paraya çevrilebilir devlet tahvili hesabına yatırılması ve hesaptan yapılacak çekişlerin müsteşarlıkça verilen izine bağlı olarak yıl içinde fiilen yapılan yatırım tutarını aşamayacak oranda olması,
- Bir önceki yıl safi kurum kazancından finansman fonu olarak ayrılan meblağın hesap dönemi sonunda safi kurum kazancına eklenmesi,
- Finansman fonundan yararlanacak yatırımın teşvik belgesine bağlanmış ve yatırım indiriminden yararlandırılmış bir yatırım olması gereği,
- Finansman fonunun, yatırım indiriminden yararlanacak yatırımların finansmanında kullanılmak üzere ayrılmış olmasıdır.

Buna göre dar mükellef kurumlar yatırım indiriminden yararlanmadıkları sürece finansman fonundan da yararlanamamaktadır. Yatırım indirimi istisnası hakkında Danıştay'ın dar mükellef kurumlar lehine verdiği kararı takip eden dönemde finansman fonu uygulaması gerçekleşmiştir. Bu durumda 1.1.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3239 sayılı yasa ile dar mükellef kurumların yatırım istisnasından

yararlanmalarının açıkça hüküm altına alınmasıyla finansman fonu uygulamasına da yasayla tam bir açıklık getirilmiş olunmuştur⁶⁵.

Safi kurum kazancından ayrılacak finansman fonu tutarı, ilgili yılın kurumlar vergisi matrahının %25'i ve o yıl yapılacak yatırım tutarı ile sınırlandırılmıştır. Kurumlar Vergisi Kanununun 8.maddesinin 1.bendinden sözü edilen "kurumlar vergisi matrahı" ifadesinden, o yıl ayrılarak finansman fonunun düşülmesinden sonra kalan tutarın anlaşılması gerekmektedir⁶⁶.

Bundan sonra, yedi alt başlık halinde incelediğimiz Türkiye'de yabancı sermayeye uygulanan vergi teşvikleri dışında, tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de uygulamasına rastlanılan vergi teşviklerinden vergi mahsubu, vergi istisnası üzerinde durulduktan sonra Türkiye'de Türkiye'de vergi tevkifatı müessesesi açıklanacaktır.

B. Diğer Vergi Teşvikleri

1. Vergi Mahsubu

Bu yönetime göre evsahibi ülke dış ülkelerde ödenen vergiyi yurt içinde ödenecek vergiden mahsup eder. Bu durumda evsahibi ülke yabancı ülkede ödenen vergiyi kendi ülkesinde ödenmiş gibi kabul eder. Eğer yabancı vergi, iç vergiden yüksek ise hiçbir vergi talebi olmamakta, fakat aşan kısmı, geri ödeme yükümlülüğü de

⁶⁵ Resmi Gazete, No. 22248, 04.04.1995.

⁶⁶ Resmi Gazete, No. 22224, 11.03.1995.

bulunmamaktadır. Buna karşılık dış vergi, iç vergiden düşük ise aradaki fark ikametgah ülkesince vergilendirilmektedir.⁶⁷ Ülkemizde de bu usul uygulanmakta olup GVK'nun 123.maddesinde ve KVK'nun 43.maddesinde, yabancı ülkede ödenen vergileri, Türkiye'deki verginin yabancı gelire isabet eden miktarından mahsup ilkesi kabul edilmiştir. Ancak fazlasının mahsubu mümkün değildir.

Birinci fıkra hükmünce indirilecek miktar gelir vergisinin yabancı memleketlerde elde edilen kazanç ve iratlara isabet eden kısmından fazla olduğu takdirde, aradaki fark dikkate alınmaz.

Gelir vergisinin yabancı memleketlerde elde edilen kazanç ve iratlara isabet eden kısmı, bunların gelire olan nispeti üzerinden hesaplanır.

Ancak mahsup edilecek miktarın hesabı önemlidir. Mahsup edilecek verginin miktarının hesabında ilk adım Türkiye'de tarh edilen GV'nin ne kadarlık kısmının yabancı ülkelerde elde edilen kazanç ve iratlara ilişkin olduğunun tesbitidir. İlk önce, beyan edilen toplam gelir içindeki yabancı ülkede elde edilen kazanç ve iratların oranı tespit edilir. Sonra bu oranın tarh edilen gelir vergisine uygulanması sonucu gelir vergisi içerisindeki yabancı ülkelerde elde edilen kazanç ve iratlara isabet eden kısım belirlenir. İşte bu tutar mahsup edilebilecek vergi miktarıdır.⁶⁸ Gelir Vergisi Kanununda vergi mahsubunun usul şartları daha kesin çizgiler ile belirlenmiştir. Buna göre, öncelikle yabancı ülkede ödenen verginin gelir üzerinden

⁶⁷ Soydan, age., s.27.

⁶⁸ Kemal Gündüz, "Yabancı Memleketlerde Ödenen Vergilerin Mahsubu", Vergi Sorunları, S.96, Eylül, 1996, s.75.

alınan şahsi bir vergi olması gerekir. Ayrıca yasa maddesine göre yabancı ülkelerde elde edilen kazanç ve iratlar üzerinden bir vergi tahakkuk etmiş olması mahsup için yeterli değildir, ödeme koşulu önemlidir. Ödemenin yetkili makamlardan alınan ve mahallinde Türk elçilik veya konsoloslukları, yoksa orada Türk menfaatlerini koruyan ülkenin aynı mahiyetteki temsilcileri tarafından tasdik olunan vesikalarla kanıtlanması gerekmektedir. Bu koşul dolayısıyla meydana gelecek olumsuzlukları gidermek amacıyla vergi erteleme kurumu oluşturulmuştur. Söz konusu belgeler Gelir Vergisinin taksit zamanına kadar gelmezse yabancı ülkede elde edilen kazanç ve iratlara isabet eden vergi kısmı bir yıl süre ile ertelenir.

Kurumlar Vergisi Kanununun 43.maddesine göre ise, Yabancı memleketlerde elde edilerek Türkiye'de genel netice hesaplarına intikal ettirilen kazançlardan mahallinde ödenen benzeri vergiler Türkiye'de tarh olunan kurumlar vergisinden indirilebilir. Ancak:

- İndirilecek miktar, yabancı memleketlerde elde edilen kazançlara, bu Kanunun 25.maddesinde yazılı nispetlerin uygulanmasıyla bulunacak miktardan fazla olamaz.
- Yabancı memleketlerde vergi ödendiği yetkili makamlardan alınarak mahallindeki Türk elçilik veya konsoloslukları, yoksa mahallinde Türk menfaatlerini koruyan memleketin aynı mahiyetteki temsilcileri tarafından tasdik olunan vesikalarla tevsik edilmedikçe, yabancı memleketin vergisi Türkiye'de tarh olunan vergiden indirilemez.

Buna göre yabancı ülkede K.V. benzeri bir vergiye tabi tutulmamış olan ya da böyle bir vergiye tabi tutulmuş olsa bile Türkiye'de yasal olarak vergi dışı bırakıldığı beyan edilen matraha dahil edilmeyen gelirler Türkiye'den ödenecek kurumlar vergisinden mahsup edilemez.

43.maddeye göre yabancı ülkede ödenen K.V. benzeri vergilerin Türkiye'de ödenecek K.V.'nden mahsup edilmesi iki şarta bağlanmıştır. Bunlardan ilkiindirilecek miktar, yabancı ülkede elde edilen kazançlar 25.maddedeki K.V.oranının uygulanması sonucunda bulunan vergi miktarını aşamayacaktır. Aksi halde başka kazançlar sonucu ödenen K.V.'nden indirimle gidilmiş olacaktır. İkinci şart da yabancı ülkede vergi ödendiğini gösterir vesikaların, o ülkedeki Türk elçilik ya da konsolosluklarında, eğer bunlar bulunmuyorsa menfaatlerimizi koruyan ülkelerdeki temsilciliklerimizde onaylatılması gereğidir. Yabancı ülkede verginin ödendiğine dair belgelerin Türkiye'de verginin tarhı için öngörülen sürenin dolmasından önce vergi dairesine ibraz edilmesi gerekir. Bu süre içinde gerekli belgelerin ibraz edilememesi halinde, yabancı ülkede ödenen ya da ödenecek olan vergi, mahallinde cari olan oran dikkate alınarak hesaplanır ve Türkiye'de tarhedilen K.V.'nin bu miktara isabet eden kısmı ertlenir. Ancak bu oranın 25.maddede belirtilen orandan fazla olmaması gerekir. Bu kısım oranı aşıyorsa dikkate alınmaz.⁶⁹

2. Vergi İstisnası

Bu yöntemde, yurt dışında elde edilen gelir, ikametgah veya kaynak ülkesinin vergilendirilmesinden istisna edilmektedir. İkametgah ülkesi, yurt dışı gelirlerin

⁶⁹ Semercigil, age., s.475.

vergilendirilmesinde kaynak ülkenin yetkisini kabul eder. Bu durumda ikametgah ülkesi dünya çapındaki gelirlerin vergilendirilmesinden vazgeçer. Kaynak ilkesini uygulayan ülkeler açısından ise yabancı ülkede elde edilen gelir tamamen hesap dışı bırakılmaktadır. Ülkemizde ikametgah esasına bağlı tam mükellefiyette kabul edilen mahsup yöntemi, uyrukluk esasına dayalı vergilendirilme de ise istisna yöntemi uygulanmaktadır.⁷⁰

KVK'nun mükerrer 45-1.maddesi istisnanın sınırını belirlemektedir. Bu maddeye göre çeşitli kuruluşların özel kanunlarına konulan hükümlerle bu kurumlara vergi muafiyeti sağlanması, bunların elde ettikleri kurum kazançlarının kurumlar vergisinden müstesna kalınması, hem olayın takibi hem de kurumlar arası eşitliğin korunması açısından zorlukları meydana getirmektedir. Bu sebeple, 3824 sayılı kanun bundan böyle vergi kanunlarının dışında bu tür düzenlemeler yapılsa bile bunların geçersiz sayılacağını hükme bağlamıştır. Ancak çifte vergileme anlaşmaları ile alınan kararların hükmü saklı tutulmuştur. Ayrıca, Sermaye Piyasası Kurulu KVK.'nun geçici 20.maddesinde sayılan kurumların kurum kazançlarını 44, 45 ve 47 seri nolu KV.Genel Tebliği hükümlerine uydukları sürece Türkiye'de KV.'den müstesna kabul etmiştir. Ancak bunların Türkiye'de işlettikleri portföylerinin en az %25'i Türk hisse senetlerinden oluşmadığı takdirde GVK.'nun 94/6 ve 93/5148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın 1.maddesine göre, kendilerinin 4'er yıl kurum kazançlarının %10'u kadar gelir vergisi tevkifatında bulunup, Mayıs ayının 20'si

⁷⁰ M. Zühtü Yücelik, **Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmaları ve Bunların Ortaya Çıkarttığı Sorunlar**, Teoman Yayın, Ankara, 1969, s.13.

akşamına kadar vergi dairesine muhtasar beyanname ile bildirmeleri ve bu vergiyi ödemeleri gerekmektedir.⁷¹

⁷¹ Semercigil, age., s.481.

MEVKEKİ
MÜHÜRÜ
MÜHÜRÜ

SONUÇ

Çokuluslu işletmelerin Türkiye pazarına girmelerinde etkin bir rol oynayan ve de oynayacak olan gelir ve kurumlar vergisi açısından Türk vergi yapısı ve vergi teşviklerini incelemeyi amaçladığımız bu çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Aşağıda sırasıyla bu bölümlerde yapmış olduğumuz incelemeler değerlendirilmiş ve bu değerlendirmeler sonucu Türk vergi yapısının ve teşviklerinin çokuluslu işletmeler üzerindeki etkisi ve yeterliği tartışılmıştır.

Çokuluslu işletme kavramı günümüzde sıklıkla kullanmaya başladığımız bir kavramdır, ancak bu kavramın gelişimi uzun yıllar almıştır. İlk önceleri ipek tacirliği ile başlayan uluslararası ticari işletmecilik kavramı daha sonra köken ülkelerin diğer ülkeler üzerinde etkin hale gelme istekleri ve evsahibi ülkelerin de gelişmede bu ülkelerden teknoloji ve sermaye aktarımı istekleri ile değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler çeşitli yazarlarca ülkelerin gelişme süreçlerine bağlı olarak günümüze kadar değişik evrelerde gösterilmiştir. Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına kadar olan geniş bir yelpaze içinde incelenen çokuluslu işletmelerin toplumsal gelişmeye bağlı olarak tanımında da değişiklikler meydana gelmiştir. İlk önceleri ülkesi dışında her türlü faaliyeti gösteren işletme çokuluslu olarak tanımlanırken, günümüzde bu tanım yetersiz kalmaktadır.

Günümüzde bir işletmenin çokuluslu sayılabilmesi için büyük ölçekli olması, bir çok ülkede faaliyet gösteriyor olması, personelinin çokuluslu olması, finansal kaynaklarının pekçok ülkeden geliyor olması ve üretim kontrolünü elinde bulunduruyor olması gerekmektedir. Bazı işletmelerin faaliyetlerindeki farklılaşmalar bu tanımında yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu nedenle yurt dışında faaliyet gösteren bir takım işletmelerin bu farklı işleyiş yapılarına bağlı olarak değişik adlar almaları kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunları evrensel işletme, uluslarüstü işletme, uluslararası işletme, uluslaröte işletme ve çokuluslu işletme kavramları olarak sıralayabiliriz. Biz bu çalışmada günümüzde en çok görülen şekli ile uluslararası alanlarda faaliyet gösteren işletmeleri çokuluslu işletme olarak ele aldık ve bu yönden incelemelerimizi yaptık. Bir çokuluslu işletme faaliyetlerini yurtdışına taşımaya karar verdiği zaman bu faaliyetlerini hangi ad altında yürüteceğini gideceği ülkenin ekonomik, sosyal ve mali yapısına bağlı olarak belirler. Bu yollar genellikle köken ülke dışında yönetim faaliyeti gerektirmeyen ve riski daha az olan şekli ile dolaylı yoldan yatırım olarak adlandırılan ithalat/ihracat yapma, portföy yatırımı, lisans anlaşması, imtiyazlı işletme kurma veya yönetsel anlaşmalar yapma biçimindedir. Ayrıca, evsahibi ülkede yatırım yaparak ve yönetimi buradan yürüterek yapılan doğrudan yatırım olarak adlandırılan şube açma, ortak işletme kurma, işletme satın alma veya tam sahiplik şeklinde görülür. Çokuluslu işletmeler dolaylı veya doğrudan seçecekleri, yatırım şekillerine karar vermeden önce bir kontrol tablosu hazırlar ve bu tablonun doğrultusunda karar verirler. Araştırdıkları ve tabloda yer alan başlıca konular, yatırım yapacakları ülkenin politik yapısını, yabancı yatırımlara karşı hükümetin politikasını, ülkenin makroekonomik ve uluslararası ödemeler çehresini içine alır. Bu ana başlıkların altında hükümetin şekli ve ideolojisi yanında yabancı yatırımlara karşı tavırları,

kısıtlamaları, teşvikleri, vergi yapıları, iş ve işçi kanunları, ticari marka ve patent hakları yer alır. Bunun yanı sıra, ülkenin ekonomik büyümesi, gelir dağılımı, maliye ve para politikaları, ödemeler dengesi ve istihdam oranları da incelenir. Bu tablodan elde edilen veriler çerçevesinde çokuluslu işletme pazarlama, üretim, personel, finansman ve vergilere karşı stratejilerini belirler. Çokuluslu bir işletmenin yatırım yapmayı düşündüğü ülkenin pazarını tanıması, potansiyelini bilmesi, işletmenin amaçlarına uygun olup-olmadığını araştırması için gereklidir. Bunun yanında yatırım yapılması düşünülen ülkenin emek mi yoksa sermaye mi yoğun ülke olduğunun bilinmesi üretim stratejisini belirlemede etkili olacaktır. Araştırılması gereken bir diğer nokta da özellikle emek yoğun ülkelerde emeğin kalifiye olup-olmadığının incelenmesidir. Bunun sonucunda çokuluslu işletme personel stratejisini belirler. Diğer yandan, ihtiyaç duyulan fonların en ucuz maliyetle sağlanması çokuluslu işletmeler için önem taşır. Otofinsman yoluyla dağıtılmayan karlar ve amortismanlar olarak ortaya çıkan iç kaynak yanında hisse senedi satışı ve finansman kuruluşlarından sağlanan krediler olarak ortaya çıkan dış kaynak sağlama yollarından hangisine gidileceği konusu yatırım yapılması düşünülen ülkenin politikasına bağlıdır. Bu politikaların incelenmesi sonucu çokuluslu işletme finansman stratejisini belirler. Buraya kadar saymış olduğumuz stratejilere bakılacak olursa her ne şekilde olursa olsun çokuluslu işletmenin öyle ya da böyle bir şekilde faaliyetlerini düzenlemesine olanak verecek bir çıkış noktası bulunabilir. Eğer yatırım yapılması düşünülen ülke emek yoğun ise bu durumda bunu kullanacak bir işletme stratejisi belirlenebilir. Eğer fon kaynağı olarak ülkede yüksek faizli kredi veriliyorsa iç kaynak kullanımı yoluna gidilebilir. Ancak bu dört strateji dışında beşinci bir strateji olarak vergiler karşısında izlenecek strateji vardır ki, buna

çokuluslu işletmenin adapte olması ve kendini buna göre ayarlaması oldukça güçtür.¹ Bu nedenle çokuluslu işletmelerin yatırımlarında yatırım yapmayı düşündükleri ülkenin vergi yapısının etkisi büyüktür. Bir çokuluslu işletmenin üzerinde araştırma yapması gereken iki nokta vardır, bunlardan ilki ileriye doğru vergileme yani yatırım yapılması düşünülen ülkenin vergi yapısı, ikincisi de geriye doğru vergileme yani hali hazırda yüzyüze oldukları vergilerdir. Bu iki vergileme de çokuluslu işletmelerin yer seçimi kararlarında etkin bir rol oynar. Diğer yandan çokuluslu işletmeler için vergi yüklerini azaltma önemli bir amaçtır. Eşit vergi uygulaması ve yatırım yapılması planlanan ülkenin vergi politikası çokuluslu işletmenin işletme stratejilerinde etkin bir role sahiptir.

Biz bu çalışmamızda vergi karşısında izlenen strateji üzerinde durarak konuyu Türkiye açısından ele aldık. Ayrıca çokuluslu işletmeler ile gelişme sürecinde ilerleme kaydetmiş bir ülke olan Güney Kore ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapmaya çalıştık.

İlk önce Güney Kore ile Türkiye'nin gelişme sürecine bakacak olursak Türkiye I. dünya savaşından çıktığı zaman elinde doğal kaynakları çok, tarıma dayalı bir ekonomi ve sınırlı sayıda nüfusu vardı. Bunun tam tersine 1953'de Güney Kore, Kore savaşından çıkıp Kuzey Kore'den ayrıldığında elinde çok az sayıda doğal kaynak ve yüksek sayıda kırsal kesime ait nüfus vardı. Her iki ülkeninde başlangıçta tarıma dayalı olması ve alt yapı yatırımlarındaki eksikliği ortak yönleridir. Türkiye gelişme sürecine Osmanlı'dan kalan borçlar ile girerken, Güney Kore Amerikan destekli bir gelişme sürecine başlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin elindeki kaynakları

¹ Bkz. bu çalışma say. 34-38.

ile 1923'de başlayan gelişme süreci Mustafa Kemal Atatürk'ün devletçilik politikası doğrultusunda sürdürülürken, Amerikan yardımlarından aldığı destek ile Park Chung Hee küçük sanayini destekleyerek bunlara ucuz krediler vermiş ve Chaebol adı verilen işletmelerin kuruluşuna önayak olmuştur.² Türkiye'nin politik çehresinde de 1923'lerden bugüne kadar pekçok değişiklik olmuş ve en son 1980'de tam anlamı ile liberal bir ekonomi politikası benimsenirken, Güney Kore liberal ekonomiyi 1960'da benimsemiştir. Bunun yanında gelişme sürecinde her iki ülkeninde hemen hemen aynı yolu takip ettiği söylenebilir. Her iki ülke içinde ihracatı arttırmak ve bu nedenle ihracatı arttıracak hertürlü yabancı sermayeye teşvik vermek amaçtır. Ayrıca gelişmiş teknolojiyi ülkeye getirecek ve yerli sanayiye aktarımda bulunacak yatırımlara öncelik verilmektedir.³ Ancak bu yönde verilen vergi teşvikleri Güney Kore'de Türkiye'ye göre biraz daha fazladır. Yüksek teknoloji getiren yabancı işletmelere 5 yıl vergi muafiyeti verilirken yabancı teknikerlere yapılan imtiyaz ödemeleri ve maaşlar üzerinden de vergi muafiyeti sağlanmaktadır. Türkiye'de ise yerleşik kabul edilen her işletme tam mükellef olarak yerleşik olmayanlarda dar mükellef olarak vergiye tabidir ve her ne amaçla olursa olsun yabancı teknikerlere yapılan ödemeler vergilendirilir. Bunun dışında çokuluslu işletme yatırım şekillerinin diğer türleri her iki ülkede de hemen hemen aynı şekilde vergilendirilir. Yalnızca şube açma şeklindeki yatırımlar, Güney Kore'de irtibat bürosu gibi değerlendirildikleri bazı özel durumlarda, vergi dışı bırakılabilmektedir. Gelir ve Kurumlar vergileri karşılaştırıldığında her iki ülkeninde çokuluslu işletmelere hemen hemen aynı kanunları uyguladıklarını görmekteyiz.⁴ Her iki ülkede de ülkeye

² Bkz. Güney Kore için, s. 88-91, Türkiye için, s.114-133.

³ Bkz. Güney Kore için, s.95-96, Türkiye için, s.211-225.

⁴ Bkz. Güney Kore için, s.101 ve 113, Türkiye için, s.169-221.

yerleşmiş kabul edilmesi şartı ile Güney Kore için bir ya da daha fazla yıl, Türkiye için 6 ay ya da daha fazla ülkede çalışmış olan ülke vatandaşı ya da yabancı uyruklular gelir vergisinde tam mükellefiyet altındadır. Her iki ülkede de ülke vatandaşları ve ülkeye yerleşmiş olanların hem yurt içi hem de yurt dışı gelirlerinin vergilendirilmesi ile ikametgah ve uyrukluk ilkesinin bir sentezinin benimsenmiş olduğunu görüyoruz. Bunun yanında her iki ülkede ülkeye yerleşmemiş yani ikametgahı ülke dışı olanların ülke kaynaklı gelirlerinin vergilendirilmesini kabul etmesi ile kaynak ilkesini benimsemiş olduğunu görüyoruz. Kurumlar vergisi yönünden de aynı sistemi uygulayan her iki ülkede ikametgahı Güney Kore ya da Türkiye kabul edilen işletmenin hem ülke içi hem de ülke dışı gelirlerinin vergilendirileceğinin kabulü ile ikametgah ilkesinin benimsenmiş olduğunu, bunun yanında ikametgahı ülke dışında olupta ülke kaynaklı gelir elde eden işletmelerin sadece ülke gelirlerinin vergilendirilmesi ile kaynak ilkesinin benimsendiğini görüyoruz. Burada uygulanan vergi sisteminde Güney Kore ile Türkiye arasındaki en belirgin fark Güney Kore'de stoklama, reklam, halkla ilişkiler gibi bağımlı acentaların Kore'de vergi dışı tutulmasıdır. Görülüyorki buraya kadar uygulanan temel vergi politikaları her iki ülkede de gelir ve kurumlar vergisi yönünden ufak tefek ayrılıklar gösterebilir temelde aynıdır. Bunun dışında birde konuya verilen vergi teşvikleri yönünden bakmakta fayda vardır. Konuya genel olarak bakıldığında her ne kadar Türkiye'de yabancı sermayeye daha fazla sayıda teşvik sağlanıyor gözükse de bu teşviklerin yerli ya da yabancı sermaye ayrımı yapılmaksızın eşit şekilde her iki kesimde uygulanıyor olması Türkiye ile Güney Kore vergi teşviklerinin birbirinden ayrılan en önemli yanıdır. Bunun yanında bir diğer farkta yabancı sermaye yatırımlarına tanınan yatırım indirimi teşviki konusundadır. Güney Kore yabancı sermaye yatırımlarına yeni teknoloji getirmesi ve ülke ekonomisine

katkıda bulunması şartı ile ülkenin neresinde olursa olsun yatırım yapan tüm çokuluslu işletmelere ilk üç yıl %100 daha sonraki iki yıl için %50 vergi muafiyeti uygulanır. Oysa Türkiye'de Hazine tarafından belirlenecek süreler dahilinde yatırım teşvikli tüm yatırımlara %30, kalkınmada öncelikli bölgelere yapılacak yatırımlarda ise %100 vergi muafiyeti uygulanır. Her iki ülkede de vergi mahsubu uygulanmaktadır. Ancak Güney Kore'de ikametgahı Kore dışında olanların global gelirlerinden mahsup edilmek üzere belirlenen oranlar Türkiye'ye nazaran daha yüksektir. Güney Kore'ce uygulanan farklı bir vergi teşviki olarak hisse transferlerine uygulanan muafiyeti görmekteyiz. Yeni teknoloji kullanan ya da orta ve küçük işletmelere yatırımda bulunan çokuluslu işletmelerin hisse transferlerinden elde ettikleri kazançlar Güney Kore'de vergi dışıdır. Güney Kore'yi Türkiye'den ayıran bir diğer özelliği ise ihracatı teşvik politikasında görülmektedir. Şimdiye kadar oldukça az sayıda ülkenin farketmediği ithal ikamesi yerine üretilen son ürünün ihracatına dönük gelişme, Güney Kore tarafından 1960'larda çok kısa sürede adapte edilmiştir. Türkiye ise ithal ikameci sanayileşme stratejisini 1980'lerde terk etmiş, ancak ihracatı teşvik tedbirleri ile ihracatı canlandırma çabalarına az sermaye ve düşük teknoloji ile girişmiştir.⁵

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan görüldüğü gibi Güney Kore ile Türkiye arasında çokuluslu işletmelere uygulanan vergi politikası ve teşvikleri yönünden çok fazla bir farklılık yoktur. Ana farklılık Güney Kore'nin gelişmiş ülkelerden teknoloji aktarımına ağırlık vermesi ve bunları daha sonra kendi işletmelerine ürettirmesi yanında ucuz işgücüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak görülen bir açık fark vardır ki bugün Güney Kore yabancı sermaye yatırımları ile gelişme sürecinde

⁵ Bkz. Güney Kore için, 89-94 ve 101, Türkiye için, 133-166.

Türkiye'den çok daha fazla yol almıştır. Öyleyse Türkiye yönünden bu yolda şimdiye kadar yapılanlar nelerdir ve yeterli midir sorusunun cevabını vermek gerekmektedir.

1923'lerden sonra yabancı sermaye yatırımlarının artış göstermemesinin sebebi bu dönemde yabancı sermayeye tanınan teşviklerin azlığı ya da yetersizliğinden çok yabancı sermaye işletmelerine kapütilyasyonlar döneminde tanınan sınırsız imkanların bulunmayışıdır.⁶ Ayrıca cumhuriyetin ilk yıllarında millileştirmelere verilen ağırlıkta yabancı sermayenin gelişini etkilemiştir. 1923-1930 dönemi millileştirme yanında yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için çabaların gösterildiği bir dönemdir. Özellikle 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkisiyle ki bu kanunla yabancı sermayeye en büyük imtiyaz kar transferi konusunda verilmiştir, düşükte olsa yabancı sermaye yatırımlarında artışlar görülmüştür.⁷ Ancak bu açık politika 1930'larda yaşanan büyük buhran ve II. dünya savaşının etkisiyle devletçilik politikasının ağırlık kazanmasıyla kapalı bir politikaya dönüşmüştür. Bu dönemde yabancı işletmelerin pek çoğu devletleştirilmiş ve hatta ithalatında devletleştirilmesinden söz edilmiştir. Ancak bu konuda fazla bir ilerleme kaydedilememiş ve yalnızca yabancı işletmelerin vergilendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bir süre sonra ödenmeyen vergiler nedeniyle bu konuda da düzenlemeler yapılması gerekmiş ve sonuçta Türk Parasını Koruma Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile yabancı sermayenin geliş şekli, amacı, kar transferleri gibi konulara açıklıklar getirilirken, Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun ile Türk vatandaşlarına bir takım imtiyazlar

⁶ Bkz. s. 115.

⁷ Bkz. s. 121 .

sağlanarak ülke içi işgücünün kullanılmasına çalışılmıştır. Bunun yanında doğal kaynakların ülke içinde kullanımı ve ülke ekonomisine katkısını sağlamak ve yabancı sermayenin desteğini kaybetmeden etkin bir çalışma alanı yaratılması amacıyla, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunu ile Petrol Kanunu çıkartılmıştır. Günümüzde de yürürlükte olan ve bazı değişikliklerle uygulanan bu kanunlar çokuluslu işletme yatırımlarını ülkeye çekmede temel teşkil etmektedir.⁸

Daha sonra 1963'de planlı kalkınma dönemine girilmesi ile yabancı sermaye yatırımları üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. 1980'lere kadar yerli sanayi ile ortak çalışan çokuluslu işletme yatırımları özel izinler ile ülkeye çekilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yabancı sermayede sınırlı sayıda artışlar görülmüştür, ancak 1980 sonrası açık ekonominin kabulü ile çokuluslu işletmelerin tam sahipliğinde yapılacak yatırımlara sıcak bakılmaya başlanmış ve yabancı sermaye yatırımlarında sıçramalar meydana gelmiştir. 1980-1983 yılları arası hazırlanan programlar, genelde yabancı sermayeye karşı olan bir kadro tarafından hazırlanmış olmalarına rağmen o döneme kadar hazırlanmış olan kalkınma programları içinde yabancı sermayeye en fazla önemin verildiği programlardır. Özellikle 1980 sonrası yabancı sermayeyi teşvik kanununa getirilen değişiklikler ile 24 Ocak 1980 istikrar programı bunun güzel bir örneğidir. Bu dönemde yürürlükte bulunan dördüncü plan kendi başına özellikle doğrudan yatırım şeklinde gelen ve maden ve ilaç sanayi dallarında yapılacak yatırımlara karşı olarak hazırlanmıştır. Bu sanayi dalları dışında gelen yabancı sermaye ise ödemeler dengesinde olumlu etkiler yaratacak ve ülkeye yeni teknoloji ve teknikler getirecek nitelikler taşıması öngörülmüştür. Ayrıca yerli

⁸ Bkz. say. 122.

sanayi ile ortaklıkları özendirici teşvikler kullanılmış ve yabancı sermaye payının vergilendirilmesine yeni yaklaşımlar getirmiştir. Tekel oluşturmayacak ve yerli sermayenin gelişmesine öncülük edecek yatırımların özellikle teşvikinin üzerinde durulduğu bu dönem, yerli sermaye yanında yabancı sermayeye de pek çok ayrıcalıklar getirmiştir. Özellikle 1984'lerden sonra yabancı sermaye ile ilgili atılan en önemli adım yerli ve yabancı sermayeye eşit vergi teşviklerinin uygulanacağı hükmünün kabulüdür. Halen günümüzde de geçerli olan bu görüşe göre ülkeye giren her türlü yabancı sermaye yatırımı çokuluslu işletmenin türüne bağlı olmaksızın yerli sermaye yatırımları ile eşit vergi teşviklerine bağlıdır. Bu yabancı sermayeye bir takım avantajlar sağlarken, yerli sermayeyi de korumaya yöneliktir. Bu yönüyle gelir ve kurumlar vergisine konu teşkil etmeleri bakımından yabancı kaynaklı çokuluslu işletme yatırımları ile yerli yatırımlar arasındaki fark kaldırılmıştır.⁹ Ancak çifte vergilemeyi önlemek amacıyla bu tür işletmelerin ana merkezlerine bakılarak ikametgah ve uyrukluk prensipleri doğrultusunda vergilendirilmeleri üzerinde durulmuştur. Bu ilkelerin çokuluslu işletmelerin geldiği ülkelerde uygulanan vergi politikaları ile çakışması durumlarına bir engel olarakta vergi mahsubu yöntemi uygulanmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkiye'de uzun yıllardır çokuluslu işletme yatırımlarının ülke gelişimine etkisi bilinen ve üzerinde ağırlıkla durulan bir konudur. Ülke politikası yerli sanayii geliştirmek ve yerli yatırımları arttırarak ihracata dönük yatırımları teşvik etmek yanında yabancı sermayeyi de yerli sermayeye yardımcı olacak ve teknolojik bilgi ve gelişmeleri aktaracak şekilde ülkeye çekme yönündedir. Ancak, halen gelişme sürecinde ileri bir atılım yapılamamasının sebepleri, yabancı

⁹ Bkz. say. 143.

sermayeye uygulanan gelir ve kurumlar vergisinin ağırlığı veya vergi teşviklerinin azlığı ya da yetersizliği değildir. Bu dönemde dikkatlerden kaçan ilk nokta izin verilen yabancı sermayenin yarıdan fazlasının hizmet sektöründe yer alması, ikinci nokta ise halen de tam üyeliğe geçilememiş AT yatırımlarını ülkeye çekmede başarılı olunamamasıdır.¹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu çerçevede doğal kaynakları çok, işgücü yeterli, yeni ve ileri teknolojiye açık bir ülke olarak Türkiye'deki çokuluslu işletme yatırımlarının halen düşük oranda kalmasının sebepleri vergi yapısı ve teşviklerinin yetersizliğine dayanmamaktadır. Bu durumda çokuluslu işletmelerin yatırım kararlarını etkileyen faktörler vergi kaynaklı değil, ülkenin politik ve ekonomik istikrarsızlığına bağlı faktörlerdir, diyebiliriz.

¹⁰ Bkz. say. 167.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- : Ankara Sanayi Odası Dergisi, "**Şirket Birleşmeleri**", Yıl: 13, S:97, Mart-Nisan, 1989.
- : Business Week, "**Here Comes the Great Global Tax War**", May 30, 1994.
- : Business Week, "**Doing Business in Sought Korea**", No: 3382.
- : DPT Yayınları, 1963'den 1996'ya Kadar yayınlanmış Yıllık Programlar.
- : Ege Genç İşadamları Derneği, "**Yabancı Yatırımların Özendirilmesi**", İşletme Yönetimi ve Kalkınma Araştırmaları Dizisi :1, Prosperity Papers Series, No:2, 1992.
- : Ekonomik Forum, "**Altyapıda Devlet Yerine Yap-İşlet-devret**", 15 Mart 1996, Yıl:3, S:3.

- : Ekonomik Forum, "**En Büyük 250 Yabancı Firma**", 15 Şubat 1996, Yıl:3, S:2.
- : IMF Working Paper, "**Foreign Direct Investment in the World Economy**", Prepared by Edward M.Graham, June 1995, WP/95/59.
- : İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Mayıs- Haziran, 1957.
- : İstanbul Ticaret Odası Yayınları, **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Ekonomiye Yararlı Olması İçin Düşünülen Tedbirler**, İstanbul, 1967.
- : İstanbul Ticaret Odası, **Ekonomik Rapor**, Yayın No:1995-4.
- : İşveren, "**Yabancı Sermaye Girişinde Duraklama Yoktur**", S:9, Haziran 1993.
- : İşveren, "**Türkiye'de Yabancı Sermaye**", S:9, Haziran 1993.Kalkınma Planı (Üçüncü Beş Yıl), DPT Yayın No: 1272.
- : Kalkınma Planı (Beşinci Beş Yıllık), 1985/1989, DPT Yayın no. 1974.
- : Kalkınma Planı (Altıncı Beş Yıllık), 1990-1994, DPT Yayınları,1989.

- : Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası-Ankara, 1963.
- : Kalkınma Planı (Dördüncü Beş Yıl), 1979-1983, DPT Yayınları, 270.
- : Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası-Ankara, 1963.
- : Kalkınma Planı (Yedinci Beş Yıllık) (Taslak), DPT yayını, Haziran 1995.
- : **Manuel For The Negotiation of Bileteral Tax Treaties Between Developed and Developing Countries.** St/Eso/94 United Nations, NewYork, 1979.
- : **Multinational Corporations in World Development**, United Nations Department of Economics and Social Affairs, ST/ECA/190, 1973.
- : NBER, Working Paper Series, "**Exploring New Markets: Direct Investment, Contractual Relations and The Multinational Enterprise**", No:5029, Feb.1995.
- : NBER, Working Paper Series, "**Multinational Firms and The New Trade Theory**", No:5036, Feb. 1995.

- : NBER, Working Paper, "**Domestic Saving and International Capital Flow**", The Economic Journal, 90, June 1980.
- : Odalar Birliği, **İktisadi Rapor**, Odalar Birliği Yayınları, Ankara, 1994.
- : OECD Catalogue of Publications, **International Investment and Multinational Enterprises**, OECD, 1980.
- : OECD Economic Outlook, "**Developments in Individual OECD Countries**", 57, June 1995.
- : OECD Working Papers, "**National Treatment for Foreign-Controlled Enterprises**", Vol:III, No:40, Paris 1995.
- : OECD Working Papers, "**Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations**", Vol:III, No:19, Paris 1995.
- : Price Waterhouse, "**Corporate Taxes A Worldwide Summary**", 1994.
- : Sermaye Piyasası Kurulu, **Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği**, Seri VII, No:2, madde 3.
- : Smart Money, "**Making Money of Mergers**", Vol. 11, no. VII, December, 1993.
- : T.C. Merkez Bankası, 1994 Yıllık Raporu.

- : The Economics "Overseas Investment", Oct. 15 th, 1994.
- : The Economist "Tax Deficient", , May 15 th.(21 st) 1993.
- : Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **Özel Sektörün Yabancı Sermaye Hakkında Görüşü**, Ankara, Mart, 1966.
- : TÜSİAD, **1994 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul, Ocak, 1994.
- : TÜSİAD, **1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul, Ocak 1995.
- : TÜSİAD, **The Turkish Economy, 1994**, İstanbul, July, 1994.
- : TÜSİAD, **Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmaları ve Türkiye Uygulaması**, 1989.
- : **Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy Yatırımları ve Türkiye**, IMKB Araştırma yayınları, No:3, İstanbul 1994.
- : World Development Report, "**Integration with the Global Economy**", Oxford University Press-NewYork, 1991.
- : YASED, **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, Yayın No: 33, Kasım, 1988.

- AKÇAY, M. Yaşar : "Yabancı Yatırım Fon ve Ortaklıklarının Vergilendirilmesi", Vergi Sorunları Dergisi, Mart 1995, Yıl:14, S:78.
- AKKÖY, İhsan : "Yabancı Sermayeyi Teşvik Uygulamasında Yeni Yaklaşımlar", Vergi Dünyası Dergisi, IV, Şubat 1985, S:42.
- AKSOY, Yaşar : "Yabancı Yatırım Fon ve Ortaklıklarının Vergilendirilmesi", Vergi Sorunları Dergisi, Mart 1995, Yıl:14.
- AKYOL, Süleyman : "1988 Yılı İhracatı ve Yatırımları Teşvik Tedbirleri İle Getirilen Yeni Düzenlemeler", Ankara Sanayi Odası Dergisi, Mart-Nisan 1988, Yıl:12, S:91.
- ALKIN, Kerem : "Avrupa Sermayesi İle Entegrasyon Tam Yol", İstanbul Sanayi Odası, Aralık, 1995.
- ALPAR, Cem : Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1978.
- ALTAN, Mehmet : Süperler ve Türkiye, AFA Yayınevi, İstanbul, 1986.
- AMATO, Louis,
Ronald Wilder : "Firm and Industry Effects in Industrial Economics", Southern Economic Journal, Volume:57, Number:1, July 1990.

- ARGUN, Doğan : **"Yabancı Sermayeli Şirketlerde Temettü - Karpayının Transferi"**, Vergici Ve Muhasebeci İle Diyalog Dergisi, S: 1, Yıl:8, 1993.
- ASLAN, Nurdan : **"Özel Sermaye Akımlarının Sorunları ve Gelişmesi"**, İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Ocak 1996.
- ASTBURY, Keith : **Business Taxation**, Checkmate/Arnold, London, 1986.
- ATAÇ, Beyhan : **"International Financing of Economic Development in Developing Countries and in Turkey"**, A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:IV, S:2, Kasım 1988.
- AUBERBACH, Alan J, James R.Hines, Jr. : **"Investment Taxation Incentives and Frequent Tax Reforms"**, The American Economic Review, May 1988.
- AVCIOĞLU, Doğan : **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, 1.Kitap, 1982.
- AVCIOĞLU, Doğan : **Türkiye'nin Düzeni, Dün- Bugün-Yarın**, Birinci kitap, Yayıncılık Matbaası-İstanbul, 1979.
- AŞIKOĞLU, Rıza : **Türkiye'de Yatırım Teşvik Tedbirleri**, Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1988.

- BAECHETTA, Philippe;
Maria Paz Espinosa : **"Information Sharing and Tax Competition Among Governments"**, Journal of International Economics, Vol:39, 1995.
- BARCHARD, David : **Turkey Investing in the Future**, Balding and Mansell Publications, England, 1990.
- BEAMISH, Paul W., J.Peter,
Killings, Donald J. Lecraw,
Harold Crookell : **International Management**, Irwin, Homewood, 1993.
- BILDIRICI, Ziyaettin : **Çeşitli Ülkelerde ve Ülkemizde Yatırımları Özendirici Vergi Tedbirleri**, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1989.
- BIRD , M. Richard,
Oliver Oldman : **Readings On Taxation in Developing Countries**, Third Edition, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1975.
- BIRD, M.Richard,
Olivar Oldman (Edited) : **Taxation in Developing Countries**, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1990.
- BLADEN, Vincent W : **"Economic Aspectc of Foreign Policy "** in Growth of Canadian Policies in External Affairs, Keenleyside and Others, Greenwood Press, Publishers, Westport, Connecticut, 1981.

- BLUM, William L. : **"The Tax-Free Entity Under the U.S. Flag: A U.S. Virgin Islands Exempt Company", The Journal of Corporate Taxation.**
- BOADWAY R.,
S.Maital and M.Prachowny : **"Optimal Tariffs, Optimal Taxes and Public Goods", Journal of Public Economics, Vol:2, 1973.**
- BOZKURT, Enver : **Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Lazer Ofset, Ankara, 1992.**
- BOZKURT, Ünal : **"500 Büyük Firma İçinde Yer Alan Yabancı Sermayeli Kuruluşlar Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Sanayi Odası, 22 Eylül 1990.**
- BOZKURT, Ünal : **"BBF Arasındaki Yabancı Sermayeli Kuruluşların Finansal Durumu", İstanbul Sanayi Odası, 22 Ekim 1991.**
- BRADFORD, David.F : **"The Incidence and Allocation Effects of a Tax on Corporate Distributions." Journal of Economics, Vol:1, Number:22, 1981.**
- BRAINARD, William C.,
George L. : **Bookings on Economic Activity 2, The Brooking Ins., Washington, DC. 1987.**
- BREWER, Thomas, L.,
Stephen Young : **"The Multilateral Agenda for FDI", World Competition Law and Economics Review, Vol:18, No:4, June 1995.**

- BROKE Z.Michael,
H.Lee Remmers : **The Multinational Company in Europa**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1977.
- BUCKLEY P.J. : **The Future of The Multinational Enterprise**, Mac Millan, New York, 1976.
- BULOW, Jeremy I.,
Lawrance H.Summers : **"The Taxation of Risky Assets"**, Journal of Political Economics, Vol:92, No:11, 1984.
- CABLE, Vincent,
Bishnodat Persaud : **Developing with Foreign Investment**, Croom-Helm, London, 1987.
- ÇAĞLAYAN, Tamer : **"Uluslararası Çifte Vergileme Olgusu, Bu Olguyu Ortadan Kaldırma Amacıyla Uluslararası Ve Ulusal Tabanda Yapılan Çalışmalar"**, Maliye Dergisi, Haziran, 1982.
- ÇAMLICA, Mustafa : **"Uluslararası Vergiden Kaçınma, Vergi Kaçakçılığı ve Vergi Anlaşmalarının İstismarı"**, Vergi Sorunları Dergisi, S:93, Haziran, 1996.
- ÇARIKÇI, Emin : **"Ekonomik Kriz ve 5 Nisan Kararları"**, Yeni Türkiye, Kasım- Yıl:1, S:1, Aralık 1994.
- CAVES, Richard E. : **Multinational Enterprise and Economic Analysis**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- CAVES, Richard E : **Entry Strategies for Foreign Markets: From Domestic to International Businesses**, Amacom, 1977.

- CLINE, R. William (Ed.) : **Policy Alternatives for a New International Economic Order**, Praeger Publishers, New York, 1979.
- CORDELL, Victor V. : **"Effects of Public Policy on Marketing Channels in Transnational Economies: The Case of Poland"**, Journal of Macroeconomics, Vol:13, No:1, Spring 1993.
- DALINLARLI, Kemal : **Joint Venture Sözleşmesi**, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1989.
- DEMIRCAN, Daim : **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1971.
- DIOMAND, Peter A., James. A. Mirrless, : **"Optimal Taxation and Public Production I: Production Efficiency"**, The American Economic Review, March 1971.
- DOĞRUSÖZ, S. : **Türk Vergi Sisteminde Kaynakta Vergileme "Stopaj"**, Çağan yayınevi, İstanbul, 1992.
- DOOLEY, Michael P., Elhanan Helpman : **"Tax Credits for Debt Reduction"**, Journal of International Economics, Vol:32, No:1,2, Feb.1992.
- DÜĞER, İ. Hakkı : **"24 Ocak Kararlarının Uygulama Sonuçları"**, A.Ü. İİBF Dergisi, Cilt:1, No:2, Haziran,1983.

- DUNNE, Kathleen,
Gordian A.Ndubizu : **"International Acquisition Accounting Method and Corporation Multinationalizm:Evidence From Foreign Acquisitions"**, Journal of International Business Studies, Vol:26, No:2, Second Quarter, 1995.
- EDIZDOĞAN, Nihat : **Yatırım İndirimi ve Türkiye Uygulaması**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1977.
- ENCERNATION, J.Dennis : **Dislodging Multinationals**, Lornell Uni. Press, 1989.
- ENGLE, Howard S. : **"International Development"**, Journal of Corporata Taxation, June 18, 1992.
- ENGWALL L.,
J. Johnson (ed) : Some Aspects of Control in International Business, içinde Erland, O. **"International Take-Overs and Teknoloji Intensity"**, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Oeconomice Negotiorum, No.12, Uppsala.
- EPSTEIN, Barbara,
Richard Newfarmer : **"Imperfect International Markets and Monopolistic Prices to Developing Countries: A Case Study"**, Cambridge Journal of Economics, Vol:6, 1982.
- ERDEM, Burhan M. : **Vergi Yönetimi ve Örgütlenmesi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1981.

- ERDEN, Burhan : **"Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinde Ekonomik Etkinlik"**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:XVII, S:2, Haziran 1981.
- ERDILEK, Asım : **Direct Foreign Investment**, f.c.b. mohr (paul siebeck) Tübingen, Germany, 1982.
- ERTÜRK, Emin : **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1993.
- ESKİ, Hasan : **İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Güney Kore Deneyi**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- FAYERWEATHER, John : **International Business Management: A Conceptual Framework**, New York:McGrawn Hill, 1969.
- FELDSTEIN, Martin,
Charles Horioka : **"Domestic Savings and International Capital Flow"**, Economic Journal, June, 1980.
- FELDSTEIN, Martin,
David Hartman : **"The Optimal Taxation of Foreign Source Investment Income"**, Quarterly Journal of Economics, Vol:XCIII, No:4, November 1979.
- FELTENSTEIN, Andrew,
Anwar Shah : **"General Equilibrium Effects of Taxation on Investment in a Developing Country. The Case of Pakistan"**, Public Finance, Vol:48, No:3, 1993.

FELTENSTEIN, Andrew,
Anwar Shah

: **"General Equilibrium Effects on Investment Incentives in Mexico"**, Journal of Development Economics, Vol:46, No:2, April 1995.

FIDAN, Erdal

: **"Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları"**, A.Ü. İİBF Dergisi, Cilt: XI, S:1-2, 1993.

FISCHER, Stanley,
Jacob A. Frenkel

: **"Investment The Two-Sector Model and Trade in Debt and Capital Goods"**, Journal of International Economics, No:2, 1972.

FRENKEL, Jacob A.,
Assof Rozin,
Efraim Sodka

: **International Taxation in an Integrated World**, The MitPress, Cambridge, Year, 1990.

GERSOVITZ, Mark

: ***The Effects of Domestic Taxes on Foreign Private Investment***, in The Theory of Taxation For Developing Countries, ed.by. David Newbery, Nichola Stern, Worlbank Research Publication, 1982.

GIOVANNINI Alberto,
R.Glenn Hubbard,
Joel Slemrod

: **Studies in International Taxation**, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1993.

GITMAN, Laurence J.

: **Principles of Managerial Finance**, (Fight Edition), Harper-Collins Publishers, New York, 1988.

GLOBERMAN, Steven

: **Fundamentals of International Business Management**, Prentice/Hall International Inc.

- GORDON, R.H. : **"Taxation of Investment and Savings in a World Economy"**, The American Economic Review, December 1986.
- GORDON, R.H.,
Hal R. Varian : **"Taxation of Asset Income in the Presence of World Securities Market"**, Journal of International Economics, Vol:26, No:3/4, May 1989.
- GRACE, Martin F.,
Sanford V.Berg : **"Multinational Enterprises, Tax Policy and R&D Expenses"**, Southern Economic Journal, Vol:57, No:1, July 1990.
- GRAHAM, Edward M. : **Foreign Direct Investment in the World Economy**, IMF Working Paper, WP/95/59, IMF Research Department, June, 1995.
- GRIFFIN, J.T. : **Korea The Tiger Economy**, Euromoney Publication, England, 1988.
- GRUB, Phillip D.,
Fariborz Ghadar,
Dara Khambota : **The Multinational Enterprise in Transition**, The Darwin Press, Inc., Princeton, 1986.
- GUISINGER, Stephen : ***Host-Country Policies to Attract and Control Foreign Investment***, The United Nations Library on Transnational Corp, General ed. John H. Dunning, in Transnational Corp. and Economic Development, Vol:3, ed.by Sonjaya Lall.

- GÜNDÜZ, Kemal : **"Yabancı Memleketlerde Ödenen Vergilerin Mahsubu"**, Vergi Sorunları, S:96, Eylül, 1996.
- GÜNESER, Gürcan,
Mustafa Bozbıyık : **"Yabancı Sermayenin Tevkifat Müessesesi ve Teşviki"**, Vergi Sorunları Dergisi, 1985, Yıl:4, S:IV.
- GÜRZUMAR, Osman Berat : **Franchise Sözleşmeleri ve Bu Sözleşmelerin Temelini Oluşturan "Sistem"lerin Hukuken Korunması**, Beta Basım Yayım Dağıtım Aş.-İstanbul, 1995.
- HAMADA, Koichi : **"Strategic Aspects of Taxation on Foreign Investment Income"**, Quarterly Journal of Economics, Vol:LXXX, No:3, August 1966.
- HAMILTON, F.E.Ian : **Industrial Change in Advanced Economies**, Croom Helm, London, 1987.
- HANSEN, Don.R,
Rick L. Crosser,
Doug Loufer : **"Moral Ethics V: Tax Ethics: The Case of Transfer Pricing Among Multinational Corporations"**, Journal of Business Ethics, Vol:II, No:8, August 1992.
- HARTMAN, David G. : **"The Effects of Taxation Foreign Investment Income"**, Journal of Public Economics, No:13, 1985.

- HAYS, Richard D.,
Christopher, Korth M.,
Maucher Roudiani : **International Business: An Introductuon to
World of the Multinational Firm**, Englewood
Cliffs, NJ: Princeton Inc., 1972.
- HEILBRONER, Robert L. : **The Great Ascent**, Harper and Row Publishers,
New York, 1963.
- HEPER, Fethi : **"View in the Corporation Tax and Some
Proposals or Taxing the Turkish Corporations"**,
A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:V, S:2, Kasım 1987.
- HICKS, Ursula K. : **Development Finance Planning and Control**,
Clarendan Press, Oxford, 1965.
- HINES, James R.
Eric M.Rice, : **"Fiscal Paradise: Foreign Tax Havens and
American Business"**, Quarterly Journal of
Economics, 1994.
- HOLTON, A. Glyn : **"Transient Effects in Taxable Equity
Investment"**, Financial Analysts Journal, Cilt: 50,
S:3, May/June, 1994.
- HONG, Wontack : **"Import Restrictions and Import Liberalization
in Export-Oriented Developing Economy. In
Light of Korean Experience"**, The Liberalization
Process in Economic Development, Berkeley, 1987.
- HORST, Thomas : **"Firm and Industry Determinants of the Decision
to Invest Abroad: An Emprical Study"**, The
Review of Economics and Statistics, Vol:LIV, No:3,
August 1972.

- HORSTMANN, Ignatius J.,
James R. Markunsen : **"Exploring New Markets: Direct Investment, Contractual Relations and The Multinational Enterprise"**, International Economic Review , Vol:37, No:1, February 1996.
- HUGBAUER, G. C.,
F. M. Adler : **Overseas Manufacturing Invesment and the Balance of Payments**, Tax Policy Research Study, No: 1, Washington: US Treasury Department.
- HUGHES, H.,
P.S. You (ed.) : **Foreign Investment and Industrialisation in Singapore**, Canrera: Australian National University Press, 1969.
- HULTEN, R. Charles : **Depreciation, İnflation and The Taxation of Income From Capital**, The Urban İnstitute Press, Washington, DC., 1981.
- ILERSIC, A.R.,
D.R.Myddelton,
Alun G.Davies,
W.A.P. Manser,
G.S.AA. Wheatcroft : **Taxation Economics**, Macmillian, July 24, -1994.
- İYİBOZKURT, Erol : **"Yabancı Sermaye Akımlarında Gelişmeler ve Türkiye"**, İşveren, S:9, Haziran, 1993.
- KABAALIOĞLU, Haluk A. : **"Çok Uluslu İşletme ve Bazı Tanım Denemeleri"**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Cilt VI, S:2, Kasım 1977.

- KALDOR Nicholas : **"Gelişmekte Olan Ülkeler Vergilemeyi Öğrenebilecek mi?"**, Fethi Heper (Çeviren), Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi Cilt:XVIII, S:2, Haziran 1982.
- KALDOR Nicolas : **"Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergileme"**, Ziyaettin Bildirici (Çeviren), A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:I, S :2, Haziran 1983.
- KARA, Çetin : **"Uluslararası Çifte Vergilendirme ve Türkiye'nin Akdettiği Anlaşmalar"**, Maliye Dergisi, S: 120, Eylül-Aralık, 1995.
- KARAKOYUNLU, Erdoğan : **"24 Ocak 1980 Öncesi Yabancı Sermaye"**, Vergi Dünyası, S: 27, Kasım, 1993.
- KARLUK, Rıdvan : **"Çok Uluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme"**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi Cilt:XVIII, S:2, 1977.
- KARLUK, Rıdvan : **"Gelişmekte Olan Ülkelerin Borç Yükünün Hafifletilmesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi ve Bu Konuda Uygulanan Yeni Politikalar"**, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Aralık 1988.
- KARLUK, Rıdvan : **Türkiye Ekonomisi; Tarihsel Gelişimi-Yapısal Değişim**, İkinci Baskı, Beta A.Ş.-İstanbul, 1995.
- KARLUK, Rıdvan : **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Taştan Matbaası-İstanbul, 1983.

- KAYA, Mehmet Emin : **Yatırımları Teşvik**, Kariyer Matbaacılık, Ankara, Aralık 1995.
- KEEN, Michael, Sajal Lahiri : **"Domestic Tax Reform and International Oligopoly"**, Journal of Public Economics, Special Issue: ISPE Conference on Taxation in Open Economics, Vol:51, No:1, May 1993.
- KEPENЕК, Yakup, Nurhan Yantürk : **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 6. Basım, Eylül, 1994.
- LA PALOMBARA Joseph : **Multinational Corporations, and Developing Countries**, The Conferance Board, Inc, 1979.
- LEECHAR, Chad; Jack Minte : **"On the Taxation of Multinational Corporate Investment When The Deferral Method is Used By The Capital Exporting Country"**, Journal of Public Economics, Vol:51, No:1, May 1993.
- LENT, George E. : **"Gelişmekte Olan Ülkelerde Endüstriyel İstihdam Olanaklarının Geliştirici Vergi Özendirmeleri"**, Fethi Heper (Çeviren), Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi Cilt:XIII, S:1, Ocak 1977.
- LEONIDAS Leonidas, C. : **"Export Barriers: Non-Exporters Perceptions"**, International Marketing Review, Vol:12, No:1, 1995.
- LEONTIADES, James, C. : **Multinational Corporate Strategy**, DC Health and Company, Toronto, 1985.

- LERNER, D. : **Passing of Traditional Society**, 3. baskı, The Free Press-New York, 1964.
- LEVITT, Theodore : **"The Globalization of Markets"**, HBR, November-December 1968.
- LIPSEY, Steven : **"Interactions Between Domestic and Foreign Market"**, Journal of International Money and Finance, Vol:11, No:1, Feb. 1992.
- MAUER, Laurence Joy,
Anthony Scaperlanda : **"Remittance from United States Direct Foreign Investment in the European Economic Community: An Exploraty Estimate of Their Determinants"**, Economia Internazionale, Vol:XXV, No:1, Febbraio, 1972.
- MCALEESE, D,
M. Cuonahan : **"Stickers' or Snatchers'? Employment in Multinational Corporations During The Recession"**, Oxford Bulliton Economic Statistics, Nov. 1979.
- MINTZ, J.M. : **"Corporate Tax Holidays and Investment"**, The World Bank Economic Review, No. 4, 1990.
- MINTZ, Jack M.,
Thomas Tsiopoulos : **"The Effectiveness of Corporate Tax Incentives for Foreign Investment in the Presenc of Tax Crediting"**, Journal of Public Economics, 55, 1994.

- MINTZ, Jack M. : **"Some Additional Results on Investment, Risk Taking and Full Loss Offset Corporate Taxation With Interest Deductibility"**, The Quarterly Journal of Economics, Vol:XCVI, No:4, Nov.1991.
- MINTZ, Jack M.,
Douglas D. Purvis : **The Impact of Taxation on Business Activity**, Ottawa, November, 1985.
- MODY A. and D. Weeler : **"Toward a Vanishing Middle Competition in the World Garment Industry"**, World Development, Vol.15, No:10/11, Oct./Nov. 1987.
- MUSTGRAVE, R. : **Theory of Public Finance**, McGraw-Hill, New York, 1959.
- NORREGOARD, John,
Jeffrey Owens : **"Taxing Profits in a Global Economy"**, The OECD Observer, April/May 1992.
- NOVIÇEV, A.D.
(Çev.: Nabi Dinçer) : **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı-Sömürgeleşmesi**, İlkay Basımevi-Ankara, 1979.
- ÖKÇÜN, Gündüz : **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1971.
- ÖKÇÜN, Gündüz : **Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, (1920-1930)**, Sevinç Matbaası-Ankara, 1971.
- ÖZ-ALP, Şan : **"Big Business Leaders in the U.S. and Turkey"**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:V, S:1, Ocak 1969.

- ÖZ-ALP, Şan : **"Türkiye'nin ve Diğer Ülkelerin Büyük Sanayii Kuruluşlarının Karşılaştırılması", Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:XIII, S:1, Ocak 1977.**
- ÖZALP, İnan : **"Çok Uluslu İşletmelerin Az Gelişmiş Ülkelerdeki Joint Venture Stratejileri", A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:V, S: 1, Haziran 1987.**
- ÖZALP, İnan : **Çok Uluslu İşletmelerin Yönetimi, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.**
- ÖZALP, İnan,
Gürkan Haşit,
Nurhan Şakar : **"Çok Uluslu İşletmelerin Yabancı Ülkeye Giriş Yollarından Biri Olan Joint Ventur'in Analiz Edilmesi ve TUSAŞ A.Ş.'de Yapılan Bir Araştırma", A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:XI, S: 1-2, 1993.**
- ÖZALP, İnan : **Uluslararası İşletmecilik: Seçme Yazılar, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Eskişehir, 1986.**
- ÖZBALCI Yılmaz : **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Sermet Matbaası, İstanbul, 1976.**
- ÖZBALCI, Yılmaz : **KVK yorum ve Açıklamaları, Olgaç Matbaası, Ankara, 1992.**
- ÖZDİNÇ, Ahmet : **"Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye", Verimlilik, Cilt:10, S:4, 1981.**

- PAKLAR, Selahattin : **"Dar Mükellef Kurumlarla Yabancı Sermayeli Kurumlarda Yatırım İndirimi Uygulaması"**, Vergi Dünyası Dergisi, S: 32, Nisan, 1984.
- PAMUK, Şevket : **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 3. baskı, Gerçek Yayınevi-İstanbul, 1993.
- PANIC, M. : **"Transnational Corp. and the World Economy"**, Book Review Articles, International Review of Applied Economics, Vol:9, No:2, 1995.
- PARASIZ, M. İlker : **Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitapevi Yayınları-Bursa, 1995.
- PARNES, Alan P. : **"United States Tax Considerations in Organizing a Foreign Joint Venture"**, Journal of Corporate Taxation, November, 1995.
- PEHLIVAN, Osman, İhsan Günaydın : **"Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilmesi"**, Vergi Dünyası, S:174, Şubat 1996.
- PERLMUTTER, H.V. : **The Multinational Enterprise in Transition içinde "The Development of Multinational Corporations"**, Princeton New Jersey- The Darwin Press, 1972.
- PUGEL, T. A. : ***Technology Transfer and Neoclassical Theory of International Trade***, Hawkins, R. G. ve A. J. Prasad (ed.), Technology Transfer and Economic Development içinde, CT:JAI Press, Greenwich.

- PUGEL, T.A. : **"Profitability, Concentration and The Interindustry Variation in Wages"**, Review Economic Statistics., 62, may, 1980.
- RICHMAN, Peggy Brewer : **Taxation of Foreign Investment Income**, The John Hopkins Press, Baltimore, 1963.
- ROAD, Van C. : **"Tax Treaty Issues- Current and Future Developments"**, European Taxation, Vol: 36, No:1, January, 1996.
- ROBINSON, R. : **International Business Policy**, New York, 1964.
- ROBY, William : **The Income Taxation and Business Decisions**, Third Edition, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J. 1977.
- ROOT, Franklin R. : **Entry Strategies for Foreign Markets: From Domestic to International Business**, AMA, New York, 1977.
- ROOT, Franklin R. : **Entry Strategies for International Markets**, Lexington Books, Lexington, 1987.
- ROSTOW, R.R. : **The Proses of Economic Growth**, Oxford University Press, 1960.
- ROZIN, Assaf,
Joel Slemnod : **Taxation in the Global Economy**, University of Chicago Press, Chicago and London, 1990,S: 176, Nisan 1996.

- SALERA, Virgil : **Multinational Business**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1969.
- SAVAŞ, Mehmet Akif : **"Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları"**, Vergi Sorunları Dergisi, S:4, Yıl:3, 1984.
- SAVAŞ, Vural : **"Türkiye'de Yabancı Sermayenin Ekonomik Etkileri"**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:V, S:1, Ocak 1969.
- SEMERÇİGİL, Murat : **Enson Değişikliklerle KVK ve Açıklamaları**, Feryal Matbaacılık San. ve Tic. Lmt. Şirketi, Ankara, 1995.
- SEVİĞ, Veysi : **"Sermaye Kazançlarının Vergilendirilmesi ve Yatırımlar"**, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Nisan 1993.
- SHISHIDO, Toshio,
Ryuzo Sato : **Economic Policy and Development New Perspectives**, içinde **"Economic Development in Korea: Lessons and Challenge"**, Auburn House Publishing Company-London, 1985.
- SILBER, Jacques : **"Income Distribution, Tax Structure , and The Measurement of Tax Progressivty"**, Public Finance Quarterly, Vol:22, No:1, January 1994.
- SLEMROD, Joel : **"A North-South Model of Taxation and Capital Flows"**, Public Finance, Vol:48, No:3, 1993.
- SOMMERHOLDER, R. A. : **"Approaches to Thin Capitilazition"**, European Taxation, Vol:36, No:3, March, 1996.

- SÖNMEZ, Mustafa : **"1996'ya Girerken Yabancı Sermaye"**, Ekonomik Forum, S:2, Yıl:3, 15 Şubat 1996.
- SOYDAN, Billur Yaltı : **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Temmuz 1995, İstanbul.
- STEINMO, Steven : **"Taxation and Democracy"**, Journal of Comperative Economics, Book Reviews, Vol:20, No:3, June 1995.
- STEVEN, Guy V. G., Robert E. Lipsey : **"Interactions Between Domestic and Foreign Investment"**, Journal of International Money and Finance, Vol.11, No. 1, February, 1990.
- STIGLITZ, J.E. : **"The Effect of Income, Wcolt and and Capital Gains Taxation on Risk Taking"**, The Quarterly Journal of Economics, Vol:LXXXIII, No:2, May 1969.
- SÜRAL, Arıcan : **Uluslararası Ekonomik Anlaşmaların Vergi Sistemi Üzerine Etkileri AET ve Türkiye'nin Durumu**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını, 1984.
- ŞAHİN, Ali Engin : **"Yabancı Sermayenin Türkiye'de Durumu"**, Vergi Sorunları Dergisi, S:89, Yıl:15, Şubat 1996.
- ŞATIROĞLU, Kadir D. : **Çokuluslu İşletmeler**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1984.
- TANYERI, Mustafa : **Yabancı Yatırımların Özendirilmesi**, İşletme Yönetimi ve Kalkınma Araştırmaları Dizisi: 1, Ege Genç İşadamları Derneği, Eylül, 1992.

TASHIO, Shishido,
Ryuzo Sato

: **Economic Policy and Development: New Perspectives**, Auburn House Publishing Company, London, 1985.

TAŞLICA, Osman

: "**Çok Uluslu İşletmeler ve Türkiye**", A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:3, S:2, Kasım 1985.

TEKİN, Fazıl

: "**AET Ülkelerinde Şirket Kazançlarının ve Dağıtılan Kar Paylarının Vergilendirilmesi**", Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:V, S:1, Ocak 1969.

TEZEL, Adnan

: **Türk Vergi Hukukunda Dış Vergileme (Dış Vergileme)**, Yayınlanmamış Doç. Tezi, İst.İ.T.İ.A., İst.1978.

TEZEL, Yahya S.

: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, 2. Basım, 1986.

TUNCER, Selahattin

: "**Türkiye Dış Ticareti (1991-1992)**", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Temmuz, 1993.

TUNCER, Selahattin

: "**Türkiye-Avusturalya Çifte Vergi Anlaşması**", İktisat-Maliye, Cilt. XX, Şubat, 1974.

TUNCER, Selahattin

: "**Vergi Hukuku Açısından İşyeri**", İ.Ü. İktisat Fak. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof.Dr.Memduh Yaşa'ya Armağan, İstanbul, 1993.

TUNCER, Selahattin

: "**İhracatta Aracılık, Kur Farkı ve Vergi İadesi, İşletmelerin KDV ile İlişkisi**", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Eylül 1988.

- TUNCER, Selahattin : **"Yeni İthalat Rejimi Kararı ve Tek Vergi Uygulaması"**, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Şubat, 1993.
- TUNCER, Selahattin : **"Yeni Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı"**, Mükellefin Dergisi, S:33, Eylül 1995.
- TUNCER, Selahattin : **Çifte Vergileme ve Milletlerarası Vergi Anlaşmaları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- ULUDAĞ, Ramazan : **Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması**, Maliye ve Sigorta Yorumları Yayıncılık Tic.Lmt.Şir. Ankara, 1991.
- VOGEL, Ezra F. : **The Four Little Dragons**, Harvard Uni.Press, 1991.
- WANG, Lih-Jau,
Alfredo M.Pereira : **"Optimal Taxation of Foreign Investment Income With International Altruism"**, Public Finance, Vol:48, No:2, 1993.
- WASSEN, Dieter E. : **"Uluslarötesi Yönetim ve Global Strateji"**, Uluslararası İşletmecilik Haftası Konferansları, Eskişehir, 1993.
- WESTON, J.Fred,
Bart W.Sarge : **International Managerial Finance**, Richard D. Irwin, Inc, Illinois 1975.
- WESTON, J.Fred,
Bart W. Serge : **International Managerial Finance**, Richard D.Irvin, Inc, 1972.

- WORDMALD, Avison : **International Business**, Pan Books Ltd, London, 1980.
- YÜCE, Yıldırım : **"Çifte Vergilendirme Sorunu ve Çifte Vergilemenin önlenmesi Yolları"**, Vergi Sorunları Dergisi, S: VI, yıl: 10, 1991.
- YÜCEL, Tugay : **"Yabancı Gerçek Kişilerin Vergi, Kambiyo ve Gümrük Mevzuatı Karşısındaki Durumu"**, Mükellefin Dergisi, S:41, Mart 1995.
- YÜCELİK, Zühtü : **Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmaları ve Bunların Ortaya Çıkardığı Sonuçlar**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, Teoman Yayın-Ankara, 1969.
- YURTSEVER, Barlas : **"Türkiye'nin En Büyük 200 Firması Kimin Malı?"**, Ekonomik Forum, Yıl:2, S:10, 15 Ekim 1995.
- YILMAZ, Cengiz : **"Türkiye'de Yabancı Sermaye Ve Karlılık"**, AÜSBFD, Cilt: XLXI, No: 1-2, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan Ocak-Haziran 1991.
- ZEIRA, Joseph : **"Risk and Capital Accumulation in a Small Open Economy"**, Quarterly Journal of Economics, Vol:CII, Issue:2, May 1987.
- ZEYTİNOĞLU, Erol : **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Ekonomiye Yararlı Olması İçin Düşünülen Tedbirler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967.

- : R.G. 1.3.1960, Sayı: 10445.
- : R.G. 11. 8. 1962, Sayı:11178.
- : R.G. 16.6.1932, Sayı:2126.
- : R.G. 25.1.1980, Sayı: 16880.
- : R.G. 25.2.1930, Sayı: 1433.
- : R.G. 31. 12. 1993, Sayı:21805.
- : R.G. 7.3.1954, Sayı:8459.
- : R.G., 1. 3. 1984, Sayı:18328.
- : R.G., 04. 04. 1995, Sayı:22245.
- : R.G., 04. 05. 1995, Sayı: 22248.
- : R.G., 11.03.1995, Sayı: 22224.
- : R.G., 13. 9.1 995, Sayı: 22170.
- : R.G., 2. 2. 1984, Sayı: 2976.
- : R.G., 23.1.1954, Sayı: 8615.
- : R.G., 8. 12. 1996, Sayı: 22841.
- : RG. 23. 1. 1964, Sayı: 8615.
- : RG., 4.3.1950, Sayı: 7448.
- : RG., 9. 8.1951, Sayı: 7880.

EKLER

EK 1: BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

"Özel yabancı sermayenin kalkınmamıza verimli olarak katılmasını sağlayacak tedbirlerle, bu sermaye hareketlerinin arttırılmasına çalışılacaktır.

Milletlerarası mali kurumlardan gittikçe artan miktarda proje karşılığı kredi sağlamak yoluyla, yabancı sermaye akımının gittikçe büyüyen kısmını normal sermaye akımı haline getirmek hedef olarak kabul edilmiştir."¹

"Dış ödemeler dengesine 15 yıllık perspective içinde ulaşılması hedef tutulmuştur. Birinci 5 yıllık planda alınacak tedbirler ve yapılacak yeni yatırımlar bu hedefe yaklaşmamızı sağlayacaktır. Fakat bu, Türkiye'nin 15 yıldan sonra sermaye ithalatçısı memleket olmaktan çıkacağı anlamına gelmemelidir. Yapılan hesaplar göstermektedir ki, plan hedeflerinin gerçekleşmesiyle ikinci 5 yıllık planın son senelerinden itibaren kalkınma çabası, herhangi bir olağanüstü yardıma ihtiyaç olmadan yapılabilecektir. Ondan sonra meydana gelecek iktisadi ortam, özel

¹**Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)** T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası-Ankara, 1963, s. 509.

sermaye hareketleri ve normal banka kredileri hacminde bir artış yaratabilecek durumda olacaktır. Bu sermaye hareketleri normal olarak 5 yıllık planın ek dışı finansman ihtiyacına yetecektir. Ondan sonraki dönemlerde, cari muameleler dengesinin denge civarında oynaması, ancak dış borçlarımızın ödenmesiyle, daha bir süre 'net borçlu' durumunda olarak özel yabancı sermaye ve banka kredisi kabul etmemizi gerektirebilecektir."²

"Patent haklarını tescil ve muhafazası konusunda da titiz davranılması, bunlarla ilgili formalitelerin azaltılıp kolaylaştırılması, gerek sanayide ve gerek tarımda standartların tesbiti ve garanti müesseselerinin çalışmasının sağlanması da müteşebbisleri teşvik bakımından gereklidir.

Özel sektörün, plandaki hedeflerine ulaşabilmesi için yabancı sermayenin teşviki de gereklidir. Bugünkü Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunumuz, yabancı sermayeye iştirak sahaları itibariyle Türk şirketleri ile tamamen aynı hakları tanıyarak, istimlak ve devletleştirme hallerinde yapılacak ödeme ve transferler konusunda sağlam garanti, doğacak karların transferlerinin gerçekleşeceği hakkında inanç ve haksız rekabete karşı güven vererek hukuki bakımdan gerekli ortamı yaratmıştır.

Ancak hukuki tedbirler tek başlarına yabancı sermaye akımını teşvik etmek için yeterli değildir. Bir taraftan özel teşebbüsün dış alemle temasını arttırarak celb etmesi, öte taraftan da Devletin yabancı sermayenin gelmesinde çıkan idari güçlükleri ortadan kaldırmak üzere gerekli tedbirleri alması gerekir. Yabancı

² **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)**, s. 510

sermaye ile ilgili bugünkü Devlet kuruluşu yeniden düzenlenecek ve bütün zamanını bu işlere verebilecek kimselerden kurulu yeni kuruluş tek karar merciinin yönetimini altında olacaktır. Bu kuruluş aynı zamanda teklifleri teknik ve ekonomik bakımdan değerlendirebilecek, yeni tekliflerin yapılması için dış alemde gerekli faaliyetlerin gösterilmesini sağlayacaktır. Bu da bir yandan verimli konulara gösteren hazırlanmış yatırım öncesi incelemelerin yabancı sermayedarlara duyurulması öte yandan özel sermayeyi destekleyen milletlerarası kuruluşlarla temas ile olacaktır. Yurda sermaye celbi için dış temsilciliklerimizin bütün imkanlarından da faydalanarak aktif yol tutulacaktır.

Aynı zamanda yurda gelen müteşebbislere idari bakımdan yol gösterilecek ve gelmiş yabancı sermaye faaliyetlerini izleyecek bir yapıda olacaktır." ³

"Özel sektör yatırımları arasında yer alan ve çok hallerde yerli müteşebbislerle ortaklaşa yatırım yapan yabancı sermaye, Türkiye'de özel sermaye ile eşit haklara sahiptir. Bu şekildeki yatırımlar ayrıca Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile kabul edilmiş olan hak ve kolaylıklardan faydalanmaktadır. Bu cümleden olmak üzere yabancı sermayenin karlarının tümünün transferi kanunla garanti edildiği gibi satış hasılasının transferi de kabul edilmiştir. 1964 yılında da yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmeye devam olunacaktır. Bundan başka özel sektör için ayrı bir finansman kaynağı olan yabancı sermaye yatırımlarının artırılması amacıyla ikili veya çok taraflı anlaşmalarla vergi mükerrerliğini veya aşırı vergilemeyi önleyen tedbirler alınmasına önem verilecektir." ⁴

³ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl), age. s. 494-495.

"Yabancı sermayenin karlılık durumuna gelince, bunu "Kurumlar Vergisi matrahı/sermaye" oranı şeklinde tanımlarsak 1960 yılında yüzde 42,9 olan oran 1964 yılında yüzde 28'e düşmüştür. Kurumlar Vergisi mükellefi olmayan firmaları da kapsam içine girer."⁵

"Liberal bir kanunun yürürlükte olmasına ve Türkiye'de çok yüksek kar marjlarıyla çalışma imkanlarının mevcudiyetine rağmen, yabancı sermayenin ödemeler dengesindeki yeri önemli olmamıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında yabancı sermaye politikasına açıklık kazandırılmamış olması gelmektedir. Bu durum karşısında aşağıdaki tedbirlerin alınması yerinde olacaktır.

1. Şimdiye kadar verilmiş olan müsaadeler teker teker gözden geçirilerek kullanılmayan müsaadelerin sahiplerine süre verilecek ve bu sürenin sonunda gerçekleştirilmeyen yatırım müsaadeleri iptal edilecektir.
2. Yeni müsaadeler, yatırımın gerçekleştirilmesine yeter bir süre için muteber olacak ve zorunlu sebep halleri dışında sürenin geçmesiyle kendiliğinden iptal olunacaktır.
3. Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin incelemelerini kolaylaştırmak ve süreleri kısaltmak amacıyla kanunun aradığı "memleketin ekonomik kalkınmasına yardım"

⁴ 1964 Yılı Programı, DPT Yayınları, s 458.

⁵ 1964 Yılı Programı, s. 674.

şartının bir hükümet kararı şeklinde tanımlanması yapılacak ve komitenin görevi yatırım talebinin bu tanıma uygunluğunu araştırmaktan ibaret olacaktır.

Bu kararda özellikle:

- a) Hangi sektörlerde yabancı sermayenin kabul edileceği,
 - b) Fazla kapasite tanımları
 - c) İhracata yönelme yolları belirtilecektir.
4. Yabancı sermayenin her türlü otofinansman yoluyla, büyümesi Komitenin önceden müsaadesine tabi tutulacaktır.
5. Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararında gösterilen alanlardan başka alanlarda faaliyet gösterilmesi kanuni müeyyideye bağlanacaktır.
6. Ortaklık ve patent hakları aynı teşebbüste birleştirilmeyecektir.
7. Yabancı sermayenin Türkiye'deki yatırımları yerli sermaye ile ortaklık şeklinde geliştirecek ve karın plafona edilmesi imkanları araştırılacaktır.
8. Yabancı sermayenin yerli finansman kaynaklarından sınırsız olarak faydalanması, sermaye çoğunluğunun yerli müteşebbislerde olması haline inhisar ettirilecek. Bunun dışındaki hallerde kredi rasyonları öngörülecektir.

9. Belirli sektörlerde müsaade verilirken belirli dönemler sonunda ihracata geçme şartı aranacak, bu yerine getirilmediği takdirde bazı memleketlerde olduğu gibi transfer edilecek kar yüzdeleri sınırlandırılacaktır.

10. Yabancı sermayenin Türkiye'deki gelişmesinin sonuçları izlenmektedir. Bu noksanı gidermek amacıyla istatistik bilgi toplama usulleri tesbit edilecek ve yıl içinde uygulamaya konulacaktır."⁶

EK 2: İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

" Döviz tahsisini gerektirmeyen ithalat ise proje kredileri, özel yabancı sermaye, anlaşmalı memleketlere yapılan ihracat, enfratrüktür ve off-shore ihracatı ve sürplü kredilerle finanse edilen ithalat ile bedelsiz ithalatı içine alır.

Özel yabancı sermayenin gerektirdiği ve finanse ettiği ithalat geniş ölçüde petrol arama ve işletme alanına munhasır kalmaktadır. Yıllar itibariyle 1964'den itibaren finanse edilen ithalat sırasıyla 15.8, 15.8, 20.8 milyon dolar olmuştur."⁷

⁶ 1966 Yılı Programı, DPT Yayınları, s.675.

⁷ Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası-Ankara, 1963, s. 26.

"Ödemeler dengesinde özel ve kamu kesimlerinin dış borç ödemeleri, özel yabancı sermaye ve bedelsiz ithalat gibi sermaye hareketleri kalemlerinin özellikleri gözönünde tutularak dış finansman gereğinden özel kesime yönelecek olan miktar hesaplanmış ve kalanın kamu kesimince kullanılması öngörülmüştür.

Ödemeler dengesinde sağlanacak iyileşmeler sonucu bu gelirlerde 1967'ye oranla 1972'de bir düşme beklenmektedir."⁸

" Kar transferleri İkinci Beş Yıllık Plan döneminde gelecek özel yabancı sermaye akımına paralel olarak kar transferinde de belirli bir artış beklenmektedir. Bu nedenle, kar transferlerinin 23 milyon dolardan 40 milyon dolara yükseleceği tahmin edilmiştir.

Sermaye Hareketleri: Dış borç ödemelerinin, alınacak yeni yardımlara rağmen yapılan hesaplara göre İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ilk yıllarda 100 milyon dolar çevresinden, dönem sonunda 78 milyon dolara ineceği hesaplanmıştır.

Özel yabancı sermayenin Türkiye'ye gösterdiği ilginin artarak devam edeceği ve 1972 yılında 55 milyon dolara yükseleceği beklenmektedir."⁹

⁸ Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl), age, s. 79.

⁹ Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl), age, s. 94.

" Özel yabancı sermayeye, ek bir tasarruf, döviz ve teknoloji kaynağı olarak önem verilecektir. Bu teşebbüsler Türk ekonomisine en faydalı sahalara yöneltilecektir. Özel yabancı sermayenin Türk müteşebbisinin teknik bilgi, tecrübe ve sermaye yetersizliği sebepleriyle ele alamadığı sanayi dallarına kabul edilmesine özel bir dikkat gösterilecektir. Planda veya programlarda öngörülmemiş, iç tüketim eğilimlerini teşvik edici yabancı sermaye girişlerine izin verilmeyecektir."¹⁰

" Sanayileşme konusunda özel yabancı sermayeden faydalanabilmek için, uygulama, mevzuatın ruhuna uygun olarak ve bu teşebbüsler Türk ekonomisine en faydalı sahalara yöneltilecektir. Özel yabancı sermayenin Türk müteşebbisinin teknik bilgi, tecrübe ve sermaye yetersizliği sebepleriyle ele alamadığı sanayi dallarına kabul edilmesine özel bir dikkat gösterilecektir. Böylece özel yabancı sermayeden ek bir tasarruf ve teknoloji kaynağı olma yönlerinden faydalanılacak, öte yandan yerli sanayiinin gelişmesi engellenmemiş olacaktır."

"28 Temmuz 1967 tarihli ve 933 sayılı Kanunun 6. maddesi ile 18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun 8.maddesinin (a) bendi ile kurulmuş olan komite kaldırılmış, bu komiteye verilmiş olan görevlerin Devlet Planlama Merkez Teşkilatınca yürütülmesine başlanmıştır.

¹⁰ **Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl)**, age, s. 94.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunuyla ilgili uygulama sorumluluğunun Devlet Planlama Teşkilatına verilmesi Plan ve Program hedeflerine uygun yatırımlara yabancı sermayenin daha kolay ve açıklıkla yöneltilmesine imkan vereceği gibi yabancı sermaye ile yatırım yapacak müteşebbisin Teşvik Kanununun sınırları içindeki işlemlerinin kısa zamanda sonuçlandırılmasını da sağlayacaktır."¹¹

"Yabancı sermaye yatırımlarında önemli bir gelişme görülmektedir. Özellikle taşıt sanayii ve makine imalat sanayii alt sektörlerinde 1969 yılında önemli ölçüde ithalat ikamesi yaratacak yatırımlar beklenmektedir. Yabancı sermaye genellikle iç piyasaya yönelmiş olup ithalat ikamesinde gümrük korumasından büyük ölçüde faydalanmakta ve transfer ettiği yıllık kar miktarı toplam yatırımın yüzde otuzuna yaklaşmaktadır. Bu durumda, yabancı sermaye yatırımlarının sadece yerli sermayenin dış kredi, know-how, lisans yardımlarına rağmen gerçekleştiremeyeceği ihracat potansiyeli bulunan yatırımlara yöneltilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır".

"Özel yabancı sermaye, dış alemden ülkemize döviz gücü de olan bir kaynak transferi olduğu kadar, sahip olduğu teknoloji-teknik, ekonomik, ticari tecrübe-organizasyon ve teşebbüs gücü ile Türk ekonomisinin kapalı ekonomiden açık ekonomiye intikalinde kullanılması mümkün ve faydalı bir araç telakki edilmektedir. Bu yüzden 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun genel esprisi kaybolmadan yabancı sermayeli yatırım teşebbüsleri teşvik edilmeye devam edilecektir.

¹¹ 1968 Yılı Programı, age. s. 112.

Yabancı sermayeli teşebbüslerin ileri teknik bilgi, üstün tecrübe ve geniş bir organizasyon gerektiren, sermaye yetersizliği sebepleriyle Türk özel teşebbüsünce ele alınmayan, daha çok yatırım ve ara mallar üreten temel ve stratejik sanayi dallarına, bunların yan sanayiine, kalkınma planında öncelik verilen ve üretimin ihracata yönelmiş sahalarına, turizm sektörüne kaydırılmasına çalışılmaktadır.

Genellikle uzun süreli bir ithal ikamesi veya emin bir ihracat imkanı getirmeyen, tüketim malı üretim sanayi dalları ile ödemeler dengesine her zaman müsbet etki yapacak büyük çaplı bir ihraç imkanı getirmeyen lüks tüketim malı üreten sanayii dallarında yabancı sermayeli kuruluşların girişlerine ve genişlemelerine müsaade olunmamaktadır.

6224 sayılı kanuna göre çıkarılan kararnamelerde:

1. Yabancı sermayeli teşebbüslerin yatırımlarının kuruluş, ikmal ve tevsi safhalarında nasıl finanse edileceği gösterilmekte, böylece yerli finansman kaynaklarının (döviz ve Türk parası kredi olarak) 6224 sayılı kanunun 1. maddesi hükmüne aykırı olarak kullanılması önlenmektedir.
2. Yatırım programının kararnamelerde tesbiti suretiyle de teşebbüsün gerçekleşmesi konusu disipline edilmektedir.
3. Yatırımın tabi olacağı özel şartlar, göreceği teşvikler kararnamelerde tereddütleri kaldırıcı net ifadelerle tesbit edilmektedir.

4. Memleketimizde faaliyette bulunmak üzere müsaade almış olmakla beraber, şimdiye kadar faaliyete geçmemiş, faaliyetini tatil etmiş, teşebbüsünü yerli sermayedarlara devretmiş müsaade kararnamelerinde verilen müddetler içinde teşebbüslerini gerçekleştirmek için gereken faaliyeti göstermemiş olanların müsadeleri geri alınmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda memleketimiz uygun vasıflı yeni yabancı sermaye teşebbüslerine muhatap olacaktır. Sermaye kabulünde daha belirli ve teferruatlı şartların ilanı yanında aynı sermaye girişinde ve diğer muamelelerde rastlanılan mevzuat icabı ağırlıklar hafifletilecektir".¹²

" a. Özel yabancı sermayenin teşvikinde prensipler:

933 sayılı kanun - 6224 sayılı kanunun 8. maddesindeki Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin görevlerini Devlet Planlama Merkez Teşkilatına vermekle ekonominin tümünü planlayan, özel sektör yatırımlarının teşviki konusunda aktif müşavirlik yapan bir kuruluş içinde yabancı sermaye müracaatlarının da gereken çabukluk ve yetki ile incelenmesi ve karara bağlanmasını temin etmiştir. Böylece 6224 sayılı kanunun tatbikatında karşılaşılan mühim bir müşkilat, yabancı müteşebbislere muhatap devamlı ve yetkili bir organın olmayışı keyfiyeti halledilmiş olmaktadır.

933 sayılı kanunun tatbikata girişinden beri Devlet Planlama Teşkilatı yabancı müteşebbislere, memleket ekonomisine yararlı teşebbüslerde bulunmak için

¹² 1969 Yılı Programı, DPT Yayınları, s. 62.

müşavirlik yapmakta ve ya yapılan teşebbüslerin Türk ekonomisine yararlı hale getirilmesini temin etmektedir.

Özel yabancı sermaye, dış alemden ülkemize döviz gücü de olan bir kaynak transferi kadar, sahip olduğu teknoloji-teknik, ekonomik, ticari tecrübe-organizasyon ve teşebbüs gücü ile Türk ekonomisinin kapalı ekonomiden açık ekonomiye intikalinde kullanılması mümkün ve faydalı bir araç telakki edilmektedir. Bu yüzden 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun genel esprisi kaybolmadan yabancı sermayeli yatırım teşebbüsleri teşvik edilmeğe devam edilecektir.

Yabancı sermayeli teşebbüslerin ileri teknik, bilgi, üstün tecrübe ve geniş bir organizasyon gerektiren, sermaye yetersizliği sebepleriyle Türk özel teşebbüsünce ele alınmayan, daha çok yatırım ve ara mallar üreten temel ve stratejik dallarına, bunların yan sanayiine, kalkınma planında öncelik verilen ve üretimin ihracata yönelmiş sahalara, turizm sektörüne kaydırılmasına çalışılmaktadır.

Genellikle uzun süreli bir ithal ikamesi veya emin bir ihracat imkanı getirmeyen, tüketim malı üretim sanayii dalları ile ödemeler dengesine her zaman müsbet etki yapacak büyük çaplı bir ihraç imkanı getirmeyen lüks tüketim malı üreten anayi dallarında yabancı sermayeli kuruluşların girişlerine ve genişlemelerine müsaade olunmamaktadır.

6224 sayılı Kanuna göre çıkarılan Kararnamelerde:

1. Yabancı sermayeli teşebbüslerin yatırımlarının kuruluş, ikmal ve tevsi safhalarında nasıl finanse edileceği gösterilmekte, böylece yerli finansman

kaynaklarının (Döviz ve Türk Parası kredi olarak) 6224 sayılı kanunun 1. maddesi hükmünce aykırı olarak kullanılması önlenmektedir.

2. Yatırım programının kararnamelerde tespiti suretiyle de teşebbüsün gerçekleşmesi konusu disipline edilmektedir.

3. Yatırımın tabi olacağı özel şartlar, göreceği teşvikler kararnamelerde tereddütleri kaldırıcı net ifadelerle tesbit edilmektedir.

4. Memleketimizde faaliyette bulunmak üzere müsaade almış olmakla beraber, şimdiye kadar faaliyete geçmemiş, faaliyetini tatil etmiş teşebbüsünü yerli sermayedarlara devretmiş, müsaade kararnamelerinde verilen müddetler içinde teşebbüslerini gerçekleştirmek için gereken faaliyeti göstermemiş olanların müsaadeleri geri alınmaktadır.

Kısmen faaliyete geçmiş olmakla beraber sermaye ve kredilerinin tamamını, henüz getirmemiş olan firmalarla müsaade aldıkları konuların tamamında faaliyete geçmemiş olan firmalara belirli müddetler tanınarak teşebbüslerini tamamlamaları istenmektedir.

Kararnamelerinde müddet tayin edilen teşebbüsler ile teşebbüslerini tamamlamaları için kendilerine belirli müddetler veriler teşebbüslerin gerçekleştirmeleri takip edilmektedir. Böylece bir konunun zayıf bir teşebbüsle kapatılmaması ciddi bir teşebbüsle gerçekleşmesi veya diğer müteşebbislere açık bulundurulması temin edilmek istenmektedir.

Belirli şartlarla gerçekleşmesi "Memleketin iktisadi inkişafına" yararlı olacağı tesbit edilen teşebbüslerin bu şartları gerekleştirmemeleri halinde müsaadelerin iptali ve tashihi temin edilmektedir. Bu esas içinde 1968 de 61 adet, 1969 da ise 33 adet kararname iptal edilmiştir.

5. Son yılda yabancı sermayeli teşebbüslerin eğiliminin yeni büyük projelere veya tevsî yoluyla projelerinin büyütülmesine doğru kaydığı görölmektedir.

1969 yılı program dönemi içinde, Türkiye'de faaliyette bulunmak için yapılan yatırım müracaatları toplam 2,7 milyar TL'nin üzerindedir. Müracaatları uygun görölüp kabul edilen yabancı sermayeli yatırımlar toplamı 2,0 milyar TL'dir. Bu yatırımlarla 1970-72 devresi içinde Türkiye'ye gelecek dış para değeri 100 milyon dolar üzerinde bulunmaktadır.

Bu yatırımlar genellikle imalat sanayi sektöründe olup bilhassa endüstri ana-malları imal eden tesislerdir.

6. Yabancı sermayeli yatırımların ölçüsünde devamlı bir artış görölmektedir. 1951-1966 devresinde müsaade edilen yatırımlar tutarı 1,4 milyar TL. ve bunların sayısı 300'ün üzerindedir. 1967 yılı müsaadelerinin yatırım tutarı ise 800 milyon üzerinde olup ortalama proje değeri 25 milyon TL, 1968 yılı müsaadeleri ise 900 milyon TL'na yakın olup ortalama proje değeri 48 milyon TL'na çıkmıştır. 1969 yılında ise 2 milyar TL'ya yaklaşan yatırım tutarında ortalama proje değeri 55 milyon TL'na erişmiştir.

Müsaade edilen yabancı sermayede olduğu gibi fiilen gelen yabancı sermayede de son yıllarda önemli değişiklikler olmuştur. 1951-1960 dönemindeki müsaade ve fiilen gelenlerin değerleri esas alınır, 1961-1965 arasında müsaadede 2,99, fiilen gelende 7,44; 1966-1968 devresinde müsaadede 5,36 fiilen gelende ise 8,52 defa bir artış görülmektedir.

1951-1968 devresinde yabancı sermayeli kuruluşların esas şirketlerine yaptıkları kar transferleri getirdikleri sermaye üzerinden % 10'luk bir kazancın da altında bulunmaktadır.

b. Tedbirler:

1970 programında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun tatbikatiyle ilgili tedbirler:

1. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre faaliyette bulunan firmalar hakkında Devlet Planlama Teşkilatı dışında ilgili müesseseler tarafından verilen prensip kararlarında, yapılan muamelelerde, bu sermayenin yurda ithaline karar veren müessesenin Devlet Planlama Teşkilatı olması dolayısıyla, görüşü alınacaktır.

Özellikle,

a) 6224'e göre çalışan firmalarla imzalanan know-how lisan mühendislik hizmetleri vb. gibi konularda imzalanan anlaşmaların,

b) Maliye Bakanlığının muhtelif kurullarınca alınan prensip kararlarının, Devlet Planlama Teşkilatı'nın görüşü alınmadan son karar olarak tatbik edilmesi, prensip bakımından doğru değildir.

2. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun uygulama sahası, Türkiye'ye ithal edilecek sermaye ve dışarıdan gelecek kredilerdir. Tatbikatta 6224'e göre gelen dış krediler yalnızca yabancı yabancı sermayeli firmalara uygulanmaktadır.

6224 sayılı kanunun 10.maddesi, "yerli sermaye ve teşebbüse tanınan bütün haklar muafiyet ve kolaylıklardan aynı sahalarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dahilinde istifade ederler" demekle yabancı ve tamamı yerli teşebbüsler arasında bir ayrılık yapılmıyacağını açıkça ifade etmektedir. Türk Parasını Kıymetini Koruma Kanununa göre çıkarılmış 6/2231 sayılı kararname ile yabancı sermayeli olmayan Türk müteşebbisleri için işletme ve yatırım maksadıyla yapılacak nakdi dış istikrazların şartları tesbit edilmektedir. Şimdiye kadar bu kararname hiç çalışmamıştır. 6224 sayılı kanunun bir ayırım yapmaksızın yabancı sermayeli olmayan özel teşebbüsün dış istikrazlarına uygulanabilmesi aynı karakterdeki işlemlerde birlik sağlanması yönünden gereklidir.

Özel dış istikrazlardan 6224 sayılı kanunun 1. maddesindeki espriye göre ve bu bölümde kısaca bahsedilen yabancı sermaye girişi prensiplerine uygun projeler için 6224 sayılı kanunun uygulama usulleri ile yabancı sermayeli olmayan özel teşebbüsün de faydalandırılması tatbikatı geliştirilecektir.

3. Türkiye'ye yabancı sermaye ithalinin başlıca iki yolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatıdır.

1954 yılında yürürlüğe girmiş bulunan cari Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunundan önce tek yol 1930 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatı idi.

Kambiyo mevzuatına göre gelen sermayenin karları çeşitli yollarla (Döviz tahsisi veya karşılığında mal ihracı suretiyle) harice transferi mümkün bulunmakta veya ilgililer lehine bloke edilmekte idi. Ancak 4.8.1958 tarihinde alınan ekonomik kararların cümlesinden olarak bu tarihten sonra Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatına göre gelecek yabancı sermayeye kar transfer hakkı verilmemesi kabul edilmiş ve mevcut sermayenin transfer hakkı mahfuz tutulmuştur.

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre Türkiye'ye gelen sermaye ve bu sermayenin işlemesinden doğan karların transferi mümkündür. Ancak sermaye ithaline izin verilmeden önce Devlet Planlama Merkez Teşkilatınca yatırımın memleketin iktisadi inkişafına yararlı oluşu çeşitli yönleriyle dikkatle incelenmektedir ve neticesinde bazı hallerde yatırımın ihracata dönük olması, döviz tasarrufu sağlanması gibi çeşitli kısıtlayıcı, ıslah edici ve düzenleyici kayıtlara tabi tutulması imkanı olmaktadır.

Öte yandan kambiyo mevzuatına göre 1958'den önce ithal edilmiş bulunan yabancı sermaye herhangi bir kayıt ve şarta tabi olmaksızın kar ve sermaye transferi yapmaktadır.

Bu itibarla Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatına göre karları transfer ettirilmekte olan yabancı sermayenin tekrar gözden geçirilmesi ve bu türlü sermayenin de 6224 sayılı kanun tatbikatına uydurulması, gerek memleket ekonomisine faydalılık, gerekse aynı konuda yapılan tatbikatlarda birlik temin edilmesi yönünden faydalı olacaktır.

6224 sayılı kanun esasları içinde yeniden düzenleme işleminin yapılabilmesi için;

a) 6224 dışı çalışan ve transfer hakkı olan firmaların bu kanun esasları içine alınmaları için müracaatta bulunacaktır.

b) Maliye Bakanlığı bu konuda yapılacak çalışmalarda Devlet Planlama Teşkilatı'na gerekli yardımı temin edecektir."¹³

" 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre yurda getirilebilen aynı sermayenin veya gayri maddi hak şeklindeki sermayelerin; nakit sermaye getirmeye nispetle muhtelif mahzurlar tevhit ettiği, hem işleyiş hem de cinsi bakımından göz önüne alınarak sermayelerin veya kredilerin, yatırımın dış finansman ihtiyacında kullanılma kaydıyla; kurulan yabancı sermayeli Türk şirketi emrindeki bir konvertibl döviz hesabına nakit olarak getirilmesi sistemi geliştirilmiştir.

¹³ 1970 Yılı Programı, DPT Yayın No: 837, Ankara, Şubat, 1970, s. 582.

a) Konvertibl döviz hesabına getirilen bu nakitlerin, nakit sermayeye telakki edilerek tescili hususunda, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanununa göre çıkartılmış tebliğlerde gerekli değişiklikler yapılacaktır.

b) Yurda getirilen yabancı sermaye ve kredilerin tescilinde; hem sermaye ve kredi getirenler yönünden, hem de doğru istatistiki rakamlar temin edilebilmesi için, yurda sermayeye veya krediye mahsuben ithal edilen değerlerin belirli bir müddet içinde tescil mecburiyetini getiren bir sistem, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanununa göre geliştirilecektir. Buna göre:

1. Nakit sermaye ve krediler en geç bir ay içinde tescil edilmek üzere, firmalar tarafından Maliye Bakanlığına müracaat edilmelidir.

2. Gayri maddi hak, ayni sermaye ve krediler bedeli konusundaki kesin kararın Ticaret Bakanlığınca kendilerine tebliğinden itibaren en geç bir ay içinde firmalar tarafından Maliye Bakanlığına müracaat edilerek tescil edilmelidir.

3. Konvertibl döviz hesabına getirilen sermaye ve krediler de, tescili için aynı şekilde, en geç bir ay içinde firmalar tarafından Maliye Bakanlığına müracaat edilmelidir."¹⁴

¹⁴ 1971 Yılı Programı, DPT Yayınları, s. 758.

EK 3: ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

"1996.Türkiye'ye yabancı sermaye akımını artırmak üzere hazırlanan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu uygulamasından elde edilen sonuçlar arzu edilen ölçüde ve yönde olmamıştır. 1963-1970 döneminde fiilen gelen özel yabancı sermayenin bu dönemde verilen izinlere oranı yüzde 38 dolaylarındadır. Ayrıca, Türkiye'ye fiilen gelen özel yabancı sermayenin yüzde 43'ü ilaç ve kauçuk sanayilerinde toplanmaktadır.

1997. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre yatırım izni verilirken izlenecek yabancı sermaye politikasının esasları aşağıdadır:

1. Yabancı sermayenin yurt içinden sağlanamayan bir teknoloji getirmesi esas olacaktır. Üretimin çoğunluğu ihracata dönük projelerde bu şart esnek olarak uygulanacaktır.
2. Kurulacak kapasitelerde uluslararası rekabet olanağına sahip olma şartı aranacaktır.
3. İzin verilirken tanımlanan firma faaliyet alanı geniş kapsamlı olmayacak, izin başlıca karakteristikleri belirlenmiş projelere bağlanacaktır.
4. İzin verilirken mümkün olan ölçüde ihracat şartı konulacaktır.

5. Yatırım izinleri belirli sürelerle bağlanacaktır.

6. Yerli-yabancı sermaye kuruluşlarında yabancı ortağa patent, royalty v.b. isimler altında gayri maddi hak ödemelerinin yerli sermayenin hissesi oranında yapılması esas olacaktır.

7. Yabancı sermayeye izin verilirken herhangi bir üretim dalında yabancı sermayenin monopol yaratmamasına dikkat edilecektir. Halen yabancı firmaların monopolünde bulunan dallarda ise milli sermayenin çoğunlukta olduğu firmaların üretime başlamaları olanağı yaratılacaktır.

8. İlaç sanayiinde yabancı sermayeye ancak ilaç aktif maddeleri imali ile ilgili kimya sanayii için ve yerli gelişmelere engel olmamak kaydıyla müsaade edilecek, hazır ilaç yapımında bu sermayenin yeniden girişine ve gelişmesine izin verilmeyecektir. Yerli kuruluşların yurtiçi talebe yeter miktarda üretim yaptığı sahalara yabancı sermaye ilaç üretiminin yayılması önlenecektir.

9. Turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımları fiziksel planları yapılmış bölgelerde, kitle turizmine ve dış turizme dönük olacaktır. Tamamlanmış tesislerin mülkiyetinin yabancı firmalara devrine izin verilmeyecektir.

10. Firmalarda çalıştırılacak yabancı personele izin verilirken, bunlar firmanın işlerini sürekli olarak yürütecek kişiler olarak değil, fakat makul bir sürede bilgisini Türk personeline aktaracak bilgi kaynağı olarak düşünülecektir."¹⁵

¹⁵ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1973-1977), DPT Yayın No: 1272, s. 894-895.

" Petrol fiyatlarındaki artış sonucu, yatırım alanı arayan büyük bir sermaye hacmi oluşmuştur. Bu yüzden yabancı sermayeye ilişkin konular yeni boyutlar kazanmıştır.

Türkiye'deki yabancı sermaye girişimleri, bugün için genel ekonomi politikasını ve sosyo-ekonomik koşulları büyük ölçüde etkileyecek bir düzeye ulaşmamıştır. Bununla birlikte dünyadaki gelişmelerin yakından izlenmesi, gerekli tedbirlerin alınması ve zorunlu düzenlemelerin zamanında yapılması kaçınılmaz görünmektedir.

1973 sonu itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren 120'ye yakın yabancı sermayeli girişim bulunmaktadır. Yabancı sermayenin bunlara katkısı 2 milyar lira dolayındadır. Yerli sermaye iştiraki ile birlikte 4,5 milyar liralık bir yatırım teşkil etmektedir. (Yabancı sermaye yatırımlarının sektörler ve ülkeler itibariyle bir tablosu programda yer almaktadır.)

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar (petrol bunalımı sonucu ekonomik zorlukların başladığı unutulmamalıdır) Üçüncü Planda belirtilen ekonomik kalkınma amaçları (büyüme hızı %7 olarak saptandığından ithalatın artmakta devam edeceği varsayımından hareket edilmektedir) da göz önünde tutularak yabancı sermayeden şu katkılar beklenmektedir:

a) Yurt içinden sağlanamayan ve ülke ekonomik yapısına uygun olan teknolojinin transfer edilmesi

- b) Ödemeler dengesine pozitif net etki sağlamak üzere kurulacak işletmelerin yurt dışı rekabet olanaklarına açık ve olanaklar ölçüsünde ihracata yönelik olması,
- c) Yurt dışı finansman olanaklarından yararlanılması,
- d) Proje bazında değerlendirme esas olmakla beraber, yabancı sermaye yatırımlarının makina, madeni eşya, kimya ve elektronik sektörlerinin ara malı ve yatırım malı imalatına yönelik olması,
- e) Madencilik sektöründe, maden çıkarma faaliyetleri için yabancı sermayeye izin verilmemesi.

Bu ilkelerin ışığı altında uygulanacak teşvik politikasının tedbir ve araçları şunlardır:

1. Patent, royalty gibi gayri maddi hak ve sınai mülkiyet ödemeleri, yerli ortak payı baz alınarak net sınai maliyet üzerinden yapılacaktır.
2. Yabancı sermayeli kuruluşlar, teknolojik ilerlemeyi kendi bünyesinde sağlamak ayrıca transfer edilen teknolojiyi ülke koşullarına uydurmak ve Türk personeline aktarmak amacı ile araştırma ve geliştirme laboratuvarları kuracaklardır.
3. Yabancı sermayeli firmalarda, kuruluşu izleyen 5 yıl sonunda yabancı personel çalıştırılmayacak, bu süre sonunda teknoloji değişikliği söz konusu olduğu takdirde yabancı personel çalıştırılmasına yeniden izin verilebilecektir (Yabancı ortak bu hükmün dışında tutulacaktır).

4. Kurulacak kapasitelerde ekonomik ölçeklere uyum koşulu aranacaktır.

5. Yabancı sermayeli sınai yatırımlarda imalata dönük üretim biçimi esas alınacaktır."¹⁶

"1. Yabancı ortağa patent, royalty adı altında yapılacak gayri maddi hak ödemeleri, yerli ortak payı baz alınarak net sınai maliyet üzerinden hesaplanacaktır.

2. Yabancı sermayeli kuruluşlar teknolojik ilerlemeyi kendi bünyelerinde sağlamak, ayrıca transfer edilen teknolojiyi ülke koşullarına uydurmak ve Türk personeline aktarmak amacı ile araştırma ve geliştirme laboratuvarları kuracaklardır.

3. Yabancı sermayeli firmalarda, kuruluşu izleyen beş yıl sonunda yabancı personel çalıştırılmayacak; bu süre sonunda teknoloji değişikliği söz konusu olduğu takdirde yabancı personel çalıştırılmasına yeniden izin verilebilecektir. (Yabancı ortak temsilcisi bu hükmün dışında tutulacaktır.)

4. Kurulacak kapasitelerde uluslararası rekabete ve ileri teknoloji transferi olanağına sahip olabilmek amacı ile ekonomik ölçeklere uyum koşulu aranacaktır

5. Yabancı sermayeli sınai yatırımlarda imalata dönük üretim biçimi esas alınacaktır."¹⁷

¹⁶ 1974 yılı programı, DPT Yayınları, s. 59.

¹⁷ 1975 Yılı Programı, , DPT Yayın No:1397, s.340.

"1975 yılı sonu itibariyle Türkiye'de 6224 sayılı yasa kapsamında 109 yabancı sermayeli firma faaliyet göstermektedir. 1975 yılı içinde 7 tane yeni yatırım talebi yapılmış, bunlardan iki tanesi reddedilmiştir. 1974 yılı sonlarında ve 1975 yılı içinde yapılan yeni müracaatlardan 6 tanesi 1975 yılı içinde Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılarak yatırım iznine bağlanmıştır. Bunlardan 2 tanesi gıda sanayiine, 1 tanesi elektrik makinaları ve elektronik sanayiine, 1 tanesi makina, 1 tanesi elektrik, 1 tanesi de motor bloku döküm sanayiine ilişkin projelerdir. Buna izne bağlı yatırımların, zamanında ve kararname şartlarına uygun biçimde gerçekleştirilmesi için müteşebbislerin hertürlü titizliği göstermeleri ve ekonomik ortamda önemli değişiklikler meydana gelmeden izin şartlarında değişiklik talebinde bulunmaları yatırımların gecikmesine yol açmaktadır.

Yabancı sermayeli ortaklıkların yatırım projelerinin değerlendirilmesinde, ister yeni yatırım, ister tevsi projesi olsun, uzun dönemli kalkınma amaçları, sanayileşme politikası ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlara gözönünde tutulmalıdır. Uzun dönemli kalkınma amaçlarına ulaşılması ve ülke sorunlarının çözümü açısından yabancı sermayeden beklenen katkılar, başka bir deyişle, yatırım projelerinin değerlendirilmesinde dikkate alınan kriterler şu şekilde sıralanabilir:

i. Ülkenin ekonomik yapısına, sanayileşme düzeyine uygun ve imkanlar ölçüsünde ileri teknolojinin getirilmesi ve bu teknolojiye zaman içinde meydana gelecek

gelişmeleri de vakit kaybetmeden izleyip uygulayabilecek bir sistemin firmaların bünyesinde kurulmasına özen gösterilmesi;

ii. Yurt içi tasarruf açığına olumlu katkıda bulunabilmek ve kısıtlı kredi kaynaklarını zorlamamak için yabancı sermayeli yatırımların finansmanında büyük ölçüde sermaye (öz kaynak) kullanımına ağırlık verilmesi ve tevsi ve yenileme yatırımlarında da aynı ilkenin gözetilmesi;

iii. Türk ekonomisindeki döviz darboğazı sorununun çözümüne dikkate değer ölçüde katkıda bulunabilmek üzere, projelerin büyük çapta ihracat imkanları yaratması; Bu açıdan bakıldığında, projelerde üretim kapasitesinin tesbitinde yurt içi talep ile birlikte dış talebin (ihracat imkanı) de kesinlikle gözönüne alınması ve yatırımların dış pazarlarda rekabet imkanı bulacak ölçeklerde ve teknolojide olması;

iv. Kalkınma planlarında yer alan sanayileşme tercihlerinin gerçekleştirilmesine yandımıcı olmak için yabancı sermaye teşebbüslerinin özellikle makina imalat, madeni eşya ve kimya sektörlerinin yatırım ve ara malı niteliğindeki alanlarına yönelmesi;

v. Projelerin ödeme dengesine net pozitif katkıda bulunmaları kriterinin daha titizlikle gözetilmesi;

vi. Yatırımların, ithal malı girdilere fazla bağımlılık gösteren montaj niteliği taşınamaması, imalattaki yerli katkı oranının aşamalı olarak arttırılacağına projelerde açıkça belirlenmesi bunun için Türkiye'de mevcut ara malı üretiminin yeterli

olmadığı hallerde yabancı sermayeli yatırım projesinin teknik ve ekonomik koşullar elverdiği ölçüde kendi içinde "entegre" bir nitelik taşıması;

vii. İzne bağlanan yatırımların, zamanında ve kararname şartlarına uygun biçimde gerçekleştirilmesi için müteşebbislerin her türlü titizliği göstermeleri ve ekonomik ortamda köklü ve ciddi değişiklikler meydana gelmedikçe izin şartlarında değişiklik talep ederek yatırımı geciktirmemeleri."¹⁸

EK 4: DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

" IV.Plan döneminde uygulanacak yabancı sermaye politikasında yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ve Türkiye ekonomisine katkısını artırmak amacı gözetilmiştir.

Bu amaçla bugüne değin izlenen yöntemlerden farklı olarak, Türk ekonomisinde, yabancı sermaye ve teknolojiden yararlanmanın gerekli olduğu saptanan konular için ilgili üretimci yatırımcı kuruluşların yabancı firmalarla doğrudan ilişki kurmaları kolaylaştırılacak ve özendirilecektir. Yabancı sermaye uygulaması IV.Plan döneminde 6224 sayılı yasa çerçevesinde yürütülecek, bürokratik işlemlerin en aza indirilerek hızlı karar almanın sağlanabilmesi için yasanın uygulamaya ilişkin ilkelerine, hazırlanacak bir yönetmelikle, açıklık getirilecek ve planla birlikte uygulamaya konacaktır.

¹⁸ 1977 Yılı Programı, DPT Yayınları, s. 27.

Aşağıda belirtilen ilkeler bu dönemde 6224 sayılı yasa çerçevesinde yürütülecek yabancı sermaye politikasının temelini oluşturacak ve bu ilkelere uygun girişimler özendirilecektir.

Yabancı sermayeli yatırımlarda, ileri teknoloji getirme koşulu aranacaktır. Ayrıca bu teknolojide zaman içinde oluşacak gelişmelerin izlenip uygulamaya konmasına olanak verecek bir sistemin firma bünyesinde geliştirilmesine özen gösterilecek ve yerli ortaklardan bu konuda etkin çabalar beklenecektir.

Yurtiçi tasarruf açığına olumlu katkıda bulunabilmek ve kısıtlı kredi kaynaklarını zorlamamak için yabancı sermayeli yatırımların finansmanında büyük ölçüde sermaye (öz kaynak) kullanımına ağırlık verilecektir. Bu koşul yeni yatırımlar kadar tevsi yatırımlarında da aranacaktır.

Ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunabilmek amacıyla verilecek izinlerde, belirli büyüklükte dışsatım koşulu getirilecektir. Bu nedenle proje önerilerinde üretim kapasitesi saptanırken yurt dışı talep en az yurt içi talep ölçüsünde gözönünde tutulacaktır. Yurt içi talebin karşılanması amacıyla, dünya pazarlarında rekabet olanağı bulunan büyük ölçekli ve ileri teknoloji kullanan yatırımlar temel alınacaktır.

Aynı şekilde gerek ödemeler dengesine olumlu katkı gerek dışa bağımlılığın azaltılması yönünden, verilecek izinlerde üretimde yerli katkı oranının yüksek olması ve giderek artması koşulu aranacaktır.

Varolan yabancı sermayeli firmaların çalışmaları değerlendirilirken, firma sorunları ve gerekli öncelikle gözönüne alınacaktır. Bunun yanında uluslararası ekonomik gelişmeler ile ekonominin koşullarına daha iyi uyum sağlayacak yeni düzenlemeler ve zaman zaman firmalarla görüşülecektir.

Yabancı sermayeli kuruluşların yapacakları gayri maddi hak ödemelerinin ilkeleri izin kararnamelerinde saptanacaktır. Söz konusu demelerin hesaplanmasında yerli ortak payı baz alınacak ve ödemeler belirli sürelerle sınırlandırılacaktır.

6224 sayılı yasa kapsamındaki firmalarla yabancı ortağın sahip olacağı pay için izin aşamasında herhangi bir üst sınır uygulanmayacaktır. Ancak yabancı sermaye payının düşük olması bir tercih nedenidir.

Turizm sektöründe, öncelikle fiziksel planları kesinleşmiş bölgelerde, kitle turizmine ve dış turizme dönük nitelik taşıyan büyük ölçekli yatırımlar yabancı sermaye politikası çerçevesinde özendirilecektir.

6224 sayılı yasa çerçevesinde maden çıkarma ve cevher zenginleştirilmesine dönük çalışmalarda yabancı sermayeli kuruluşlara izin verilmeyecektir.

İlaç sanayiinde "yeni" yabancı sermaye girişimlerine izin verilmeyecektir. Yabancı sermayeli "mevcut" ilaç sanayilerinin ilaç aktif maddeleri üretimine geçmelerini ve bunların dışsatıma yönelmelerini sağlayacak yeni düzenlemelere gidilecektir.

Yabancı sermayeli firmaların yatırım malı, hammadde ve ara malı dışalımına ön fiyat denetimi uygulanacaktır.

6224 sayılı yasa çerçevesindeki kuruluşların 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı içinde kar amacı güden faaliyette bulunmalarına izin verilmeyecektir.

İzin kararnamesi çıkan 6224 sayılı yasa kapsamındaki yatırımların, kararname koşullarına uygun biçimde ve zamanında gerçekleştirilmesi için girişimcilerin her türlü özeni göstermeleri sağlanacak, izin koşullarında değişiklik isteyerek yatırımı geciktirmeleri önlenecektir."¹⁹

"1. Yabancı sermayeli kuruluşlar teknolojik ilerlemeyi kendi bünyelerinde saptamak, ayrıca transfer edilen teknolojiyi ülke koşullarına uydurmak ve Türk personele aktarmak amacıyla araştırma ve geliştirme birimleri kuracaklardır.

2. Yabancı sermaye kanununun uygulanmasında müracaatların kolaylaştırılabilmesi ve işlemlerin çabuklaştırılması için 1979 yılının ilk yarısı içinde 'Yabancı Sermaye Kod'u çıkartılacaktır."

"Türkiye'de yabancı sermaye yatırım ve faaliyetlerine izin veren temel kanun, 1954 yılında yayımlanmış bulunan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunudur. Kanunun yürürlüğe konmasının esas nedenleri, kalkınan bütün ülkelerde olduğu gibi,

¹⁹ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983, DPT Yayınları, s. 270.

yatırımlar için gerekli sermaye ve dış finansman imkanlarının sağlanması, teknoloji açığının giderilmesi, organizasyon ve iş yönetimi alanında becerinin artırılmasıdır.

Yabancı sermaye girişleri ve ileri teknoloji getiren yabancı yatırımlar 1950'lerin başlarından beri bu amaçla teşvik edilmiş, ancak geçen 25 yıllık süre içinde Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarı önemli boyutlara ulaşmamıştır. Bilindiği gibi, genel olarak yatırımların hızlanması ve özellikle yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilebilmesi, belirli bir yatırım ortamının gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu noktada asgari şart, ekonomide yeterli bir sanayi temelini, alt yapının ve becerinin sağlanmış olması ve dış ekonomik ilişkilerde belirli bir seviyeye ulaşılmış bulunulmasıdır.

Türkiye'deki yabancı sermaye uygulaması da bu hükmün doğruluğunu ispatlar nitelikte görünmektedir. Yukarıda değinilen asgari şartların Türk ekonomisinde, 1970'li yıllarda sağlanabildiğini söylemek mümkündür. Ancak 1970'lerin ortalarından itibaren de yabancı yatırımlarda büyük bir artış gerçekleşmiş olmaması ise, bu dönemde Türkiye'de ağırlığını duyuran döviz darboğazına bağlanabilir. Yatırımların ortaya çıkaracağı ithal malı hammaddelerin sağlanmasındaki güçlükler, müteşebbisleri gerileten bir etken olarak belirlemiştir. 1977-1979 yıllarında Yabancı Sermaye girişlerindeki durgunluk, büyük ölçüde yabancı müteşebbislerin Türkiye ekonomisinin gelişmelerini izleyerek belirli bir bekleyiş dönemine girmesi ile açıklanabilir.

1978 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de 6224 sayılı kanun kapsamında faaliyette bulunan firma sayısı 97'dir. Yabancı sermayeyi teşvik kanununun yürürlüğe girdiği 1954

yılından, 1978 yılı sonuna kadar izne bağlanan yabancı sermaye miktarı ise 2,8 milyar TL olmuştur.

Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermaye genellikle batı ülkeler çıkışlı olup, taşıt araçları, kimya ve elektrikli makinalar sanayilerinde yoğunlaşmıştır. Toplam 97 firmanın 83'ü imalat sanayiinde, 12'si hizmetler sektöründedir. İmalat sanayii içinde firma sayısı bakımından ilk sırayı 21 firma ile kimya sektörü almakta, bunu elektrik makinaları ve elektronik sektörü ile madeni eşya sektörü izlemektedir."²⁰

"1. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu dışında kalan yabancı sermaye uygulamalarının bir kanun kapsamına alınması ve 8/168 sayılı yabancı sermaye çerçeve kararnamesinde gerekli görülen değişiklikler ile ilgili hukuki düzenlemeler yapılacaktır.

2. Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelerle Orta Doğu arasında köprü teşkil etmesinin sağladığı avantajlar serbest bölgeler tesis edilmesiyle değerlendirilecektir.

3. Bugüne kadar çok düşük seviyede faydalanılan madenlerimizin aranması; çıkarılması ve işlenmesi için 6309 sayılı Maden Kanununun sadeleştirilmesi ve günün şartlarına uygun hale getirilmesi sağlanacak, 2172 sayılı Madenlerin Devletleştirilmesi Hakkında Kanun aynı istikamette gözden geçirilerek madencilikte geniş ölçüde yabancı sermayeden istifade edilecektir.

²⁰ 1980 Yılı Programı, , DPT Yayın No:1704, s.44.

4. Yabancı sermaye ve teknolojiden faydalanılmak maksadıyla çıkartılmış bulunan "Petrol Aramaları Hakkında Karar" daha fazla teminat vermesi yönünden kanun haline dönüştürülecek, ayrıca nedenler için de benzer teşvik tedbirlerinin alınması sağlanacaktır.

5. Turizm yatırımlarında en önemli konulardan biri olan arazi tahsisinin kısa zamanda yapılabilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

6. Yabancı sermayenin teşviki için başlatılmış bulunan genel ve sektörel tanıtma ve propagandaya ağırlık verilecektir."²¹

"1. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu dışında kalan yabancı sermaye uygulamalarının bu kanun kapsamına alınması ve 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi'nde gerekli görülen değişiklikler ile ilgili hukuki düzenlemeler yapılacaktır.

2. Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelerle Orta Doğu arasında köprü teşkil etmesinin sağladığı avantajlar serbest bölgeler tesis edilmesiyle değerlendirilecektir.

3. Bugüne kadar çok düşük seviyede faydalanılan madenlerimizin aranması, çıkarılması ve işlenmesi için 6309 sayılı Maden Kanunu'nun sadeleştirilmesi ve günün şartlarına uygun hale getirilmesi sağlanacak; 2172 sayılı Madenlerin

²¹ 1982 Yılı Programı, DPT Yayın No:1832, s.61-62.

Devletleştirilmesi Hakkındaki Kanunda öngörülen değişikliklerin yapılmasıyla madencilikte geniş ölçüde yabancı sermayeden istifade edilebilecektir.

4. Yabancı sermaye ve teknolojiiden faydalanılmak maksadıyla çıkartılmış bulunan "Petrol Aramaları Hakkında Kararın" daha fazla teminat vermesi yönünden kanun haline getirilmesini öngören tasarının kanunlaşması ile petrol ve gaz aramalarında daha fazla yabancı sermayeden istifade edilecektir.

5. "Turizm Teşvik Kanunu"nda öngörülen kararname ve yönetmeliklerin ivedilikle çıkarılması ile turizm yatırımlarında yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla işlerlik kazandırılacaktır."²²

EK 5. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

" 6224 sayılı kanun kapsamı dışında kalan (petrol hariç) yabancı sermaye işlemleri bu kanun kapsamına alınacak, yabancı sermaye uygulamalarında teşkilat ve mevzuat yönünden gerçekleştirilen düzenlemelerin bahis konusu kanuna dahil edilmesine çalışılacaktır.

Dünya'daki gelişmelere paralel olarak, ticari ve sınai faaliyetleri Türkiye dışında bulunan şirketlerin (off-shore business), kuruluşuna imkan verecek tedbir ve teşvikler geliştirilecektir.

²² 1985 Yılı Programı, DPT Yayınları, s.113.

Körfez ülkelerinin, ekonomimize kalite, teknoloji ve pazar kabiliyetini geliştirecek şekilde yatırım yapmaları desteklenecektir.

Yüksek finansman ve ileri teknoloji gerektiren kritik projelerin uygun yabancı sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilmesi teşvik edilecektir."²³

"Serbest Bölgeler'in geliştirilmesi yoluyla yurt içindeki ithal mallarının stok seviyelerinin düşürülmesine, transit ticaretin ve bu bölgelerden yapılacak ihracattan sağlanacak döviz gelirlerinin artırılmasına çalışılacaktır.

Yurt dışı müteahhitlik ve mühendislik hizmetleri ve taşımacılık yoluyla sağlanan döviz gelirlerini arttırmak için mevcut teşvik araçlarının uygulanmasına devam edilecektir.

6224 sayılı kanun kapsamı dışında kalan (petrol hariç) yabancı sermaye işlemleri bu kanun kapsamına alınacak, yabancı sermaye uygulamalarında teşkilat ve mevzuat yönünden gerçekleştirilen düzenlemelerin bahis konusu kanuna dahil edilmesine çalışılacaktır.

Dünya'daki gelişmelere paralel olarak, ticari ve sınai faaliyetleri Türkiye dışında bulunan şirketlerin (off-shore business), kuruluşuna imkan verecek tedbir ve teşvik geliştirilecektir.

Körfez ülkelerinin, ekonomimizin kalite, teknoloji ve pazar kabiliyetini uygun yabancı sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilmesi teşvik edilecektir."²⁴

²³ **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1985/1989, DPT Yayınları, s. 70.

"1. 6224 sayılı kanun kapsamı dışında kalan (petrol hariç) yabancı sermaye işlemleri bu kanun kapsamına alınacak, yabancı sermaye uygulamalarında teşkilat ve mevzuat yönünden gerçekleştirilen düzenlemelerin bahis konusu kanuna dahil edilmesine çalışılacaktır.

2. Yabancı sermaye politikası propaganda ve dış temas yoluyla daha büyük etkinliğe kavuşturulacaktır.

3. Off-shore ticaret ve hizmet faaliyetlerine işlerlik kazandırarak mevzuat değişiklikleri yapılacaktır.

4. Yüksek finansman ve ileri teknoloji gerektiren kritik projeler seçilerek uygun yabancı sermaye iştirakine açılmalarına çalışılacaktır.

5. Körfez ülkelerinin ekonomimizde kalite, teknoloji ve pazar kabiliyetini geliştirecek şekilde yatırım yapmaları teşvik edilecektir.

6. Serbest bölgeler tesis edilecektir."²⁵

²⁴ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985/1989, DPT Yayınları, s. 192.

²⁵ 1985 Yılı Programı, DPT Yayınları, s.83.

"1. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu bu alandaki ihtiyaçlara göre süratle tadil edilecektir.

2. Yabancı sermaye politikasının tanıtma ve dış temas sağlama yoluyla daha büyük etkinliğe kavuşturulması için aktif girişimlerde bulunulacaktır.

3. Finansman gereği yüksek ve ileri teknoloji gerektiren kamu ve özel sektör projeleri seçilerek, yabancı sermaye iştiraklerine açılmalarına çalışılacaktır.

4. Körfez ülkelerinin sermaye yatırımları teşvik edilecektir."²⁶

"Yabancı sermaye konusunda 1980 ve 1984 yıllarında yapılan teşkilat ve mevzuat düzenlemelerinden olumlu sonuçlar alınmış ve 1980-1983 döneminde verilen yabancı sermaye izinleri 705,0 milyon dolar olmuştur. 1984-1987 döneminde verilen yabancı sermaye izinleri bir önceki 4 yıllık döneme göre yüzde 9,0. artış göstererek 1.406,5. milyon dolara ulaşmıştır. 1987 yılında, giriş izni verilen yabancı sermaye, 1986 yılına göre 47,4 artarak, 536,5 milyon dolar olmuş, böylece 1987 sonu itibariyle verilen toplam yabancı sermaye giriş izni 2.339,5. milyon dolara ulaşmıştır.

²⁶ 1987 Yılı Programı, DPT Yayın No: 2065, s.70.

Şimdiye kadar verilen yabancı sermaye izinleri, otomotiv, elektrik-elektronik, askeri uçak imalatı gibi ileri teknolojiye dayalı sektörlerde ve gıda, gübre, turizm, bankacılık gibi diğer önemli sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

1986 yılı sonu itibariyle ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli firma sayısı 610, bu şirketlerin sermayeleri toplamı ise 302,9 milyar lira olmuştur.

1987 yılı içerisindeki önemli bir gelişme yap-işlet-devret modeli çerçevesinde inşa edilecek toplam 3.400 MW gücündeki 3 adet termik santral projesi ile ilgili çalışmaların son aşamaya gelmiş olmasıdır. Önümüzdeki yıllarda bazı önemli kamu projelerinin aynı model çerçevesinde gerçekleştirilmesi düşünülmektedir." ²⁷

EK 6: ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

"Yabancı sermaye konusunda mevcut liberal politikaların uygulanmasına devam edilecektir.

Yabancı sermaye mevzuatı, yabancı sermaye hareketlerini en geniş anlamda kapsayacak şekilde geliştirilerek güncelleştirilecektir.

Yabancı sermayenin menkul kıymetlere yatırımının temin ve teşviki yönündeki düzenlemelere devam edilecektir.

²⁷ 1988 Yılı Programı, DPT Yayın No: 2118, s.62.

Önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi için, uygun finansman modelleri (Yap-İşlet-Devret gibi) çerçevesinde, yabancı sermaye katkısından azami ölçüde yararlanılacaktır.

Çeşitli ülkelerle, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile Çifte Vergilendirmeyi Önleme gibi ikili anlaşmaların yapılmasına devam edilecektir.

Yatırım imkanlarının yurtdışında en iyi şekilde tanıtılması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

Patent haklarının korunması ile ilgili mevzuatta yabancı sermayeyi teşvik edici yönde gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

Yabancı sermaye girişlerini artırmak amacıyla özelleştirme ve serbest bölge uygulamalarına devam edilecektir."²⁸

" Dış ticaret vergileri ve ilgili fonlar basitleştirilecektir. İhracat ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetler desteklenecektir.....

V.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde izlenen yabancı sermaye politikalarına VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de devam edilecektir. Yabancı sermaye girişlerinin artması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır." ²⁹

²⁸ Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994, DPT Yayınları, s 30.

²⁹ Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, s. 347.

"Son on yılda izlenen izlenen politika ve buna paralel olarak teşkilat ve mevzuat yönünden yapılan düzenlemeler sonucu yabancı sermaye girişi önemli ölçüde artmış ve 1986 yılından bu yana yıllık artış hızı ortalama yüzde 50 civarına çıkmıştır. 1989 yılında verilen izinler toplamı bir önceki yıla göre yüzde 78 oranında artarak 1.470 milyon doları bulmuş ve 1980-1986 döneminde verilen izinlerin toplamına ulaşmıştır. 1980 yılından 1990 Eylül ayı sonuna kadar izin verilen yabancı sermaye izinleri toplamı ise 950 milyon doları bulmuştur.

1980 yılından 1990 Temmuz sonuna kadar ülkemize fiilen gelen yabancı sermaye miktarı 2,6 milyon doları aşmış olup, bunun yüzde 28'i olan 738 milyon dolar tutarındaki yabancı sermaye 1989 yılında girmiştir. 1990 yılı Temmuz ayı sonu itibariyle fiilen gelen yabancı sermaye miktarı 503 milyon dolardır. Söz konusu rakamlara, mevcut şirketlerin yurtdışına transfer etmeyerek sermayeye dönüştürdükleri birikmiş karları dahil etmeyerek sermayeye dönüştürdükleri birikmiş karları dahil değildir. 1990 yılında, fiili girişlerin 1 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

1990 yılı Eylül ayı itibariyle, ülkemizde faaliyette bulunan yabancı sermayeli kuruluş sayısı 1.717'ye ulaşmış, bu kuruluşlardaki toplam yabancı sermaye miktarı 3,2 trilyon TL'ni aşmıştır."³⁰

³⁰ 1991 Yılı Programı, DPT Yayınları, s. 69-70.

"Yabancı sermayenin sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde, 1980-1989 döneminde izin verilen yabancı sermayenin yüzde 61'nin imalat, yüzde 37'sinin hizmetler, yüzde 2'sinin tarım ve madencilik sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmesi planlanan proje çalışmalarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu model çerçevesinde inşa edilecek olan Aliğa Termik Santrali Projesiyle ilgili konsorsiyum ile tüm proje dökümanları üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Diğer yap-işlet-devret projeleri Ankara Metrosu, İstanbul Atatürk Limanı ve Dünya Ticaret Merkezi, Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali ile İzmit Kentsel Su Projelerini kapsamaktadır. Ankara Metrosu Projesinin yıl içinde uygulamaya geçmesine yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. İstanbul Atatürk Havalimanı ve Dünya Ticaret Merkezi Projesinin finansman ve ortaklık yapısındaki eksikliklerin giderilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Birecik Barajı için finansman ve güvence paketi ihtiyacını karşılamak üzere, 480.000 m³/gün kapasiteli bir baraj ve su arıtım tesisi kurulması projesi konusunda görüşmeler başlatılmıştır.

Ülkemizde daha fazla yabancı sermaye gelmesini teşvik etmek amacıyla, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarının imzalanması için 1985 yılında başlatılan çalışmalar devam etmektedir.

Mevcut durum itibariyle 1965 yılında F.Almanya ile olan yürürlükteki anlaşmaya ek olarak Hollanda, İsviçre ve ABD ile yapılan anlaşmalar da yürürlüğe girmiştir.

Belçika, Lüksemburg, Avusturya, Kuveyt ve Bangladeş ile daha önce imzalanan anlaşmalar TBMM'ce onaylanmış, Danimarka ile anlaşma imzalanmış, G.Kore, Malezya, SSCB, Polonya, Çin ve Romanya ile anlaşmalar parafe edilmiştir. Japonya ve Fransa ile 1987 yılında başlayan görüşmeler devam etmekte olup, İngiltere ile anlaşmanın parafe edilmesi aşamasına gelinmiştir. Finlandiya, Macaristan ve İspanya ile ilk tur görüşmelere başlanmıştır.

Bu dönemde yabancı sermayeye getirilen tedbirler ise şunlardır:

1. Yabancı sermaye mevzuatı, yabancı sermaye hareketlerini en geniş anlamda kapsayacak şekilde güncelleştirilecektir.
2. Yabancı sermayenin menkul kıymetlere yatırımını teşvik etmek için yapılan düzenlemelere devam edilecektir.
3. Önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi için yap-işlet-devret gibi uygun finansman modelleri çerçevesinde, yabancı sermaye katkısından azami ölçüde yararlanılacaktır.
4. Çeşitli ülkelerle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarının yapılmasına devam edilecektir.
5. Yatırım imkanlarının yurtdışında en iyi şekilde tanıtılması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılacaktır."³¹

³¹ 1991 Yılı Programı, DPT Yayınları, s. 73.

"1991 yılında 1,9 milyar dolar olarak gerçekleşen yabancı sermaye izinleri, 1992 yılının ilk dokuz ayında bir önceki yıla göre yüzde 16,1 oranında azalarak 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde fiili yabancı sermaye girişi 517 milyon dolar, çıkışı ise 97 milyon dolar olmuştur. 1992 yılı Eylül sonu itibariyle 1980-1992 döneminde verilen yabancı sermaye izinleri toplamı 9,3 milyar dolara ulaşmıştır.

1992 Eylül ayı sonu itibariyle ülkemizde bulunan yabancı sermayeli kuruluş sayısı 2.232'dir.

1992 yılında yurt dışına sermaye ihracıyla ilgili politika ve tedbirler 20 Mart 1992 tarih ve 92/2789 sayılı çerçeve kararı ile belirlenmiştir. Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması konusunda dokuz ülke ile anlaşma imzalanmış, dört ülke ile de parafe edilmiştir.

1992 yılı ilk dokuz aylık döneminde 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşen yabancı sermaye izinlerinin yüzde 1,7'si tarım ve hayvancılık sektörüne, yüzde 68,4'ü imalat sanaayine, yüzde 0,6'sı madencilik sektörüne ve yüzde 29,3'ü hizmetler sektörüne yönelik olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen izinlerin yüzde 67,3'ü AT, yüzde 20,3'ü diğer OECD, yüzde 8,2'si islam ülkeleri ve yüzde 4,2'si diğer ülkeler menşeli firmalara verilmiştir."³²

³² 1993 Yılı Programı, DİT Yayınları, s. 62.

EK 7: YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

"Bu gelişmeyle birlikte küreselleşmenin dinamiğini belirleyen faktörler de hızla değişmektedir. Uluslararası sermayenin akış yönü ve üretim faaliyetlerindeki gelişmede, geleneksel olarak belirleyici olan niteliksiz ucuz işgücü ve hammaddenin bolluğu gibi unsurların önemi giderek azalırken, iyi yetişmiş işgücünün, gelişmiş bir teknolojik ve ticari altyapının varlığı ile etkin işleyen bir piyasa mekanizması ve nihai pazarın değişen ve gelişen tercihlerini yakından izleyebilme ve kolay ulaşabilme gibi unsurların önemi artmaktadır.

Böyle bir ortamda, çağdaş ekonomilerde arzulanan iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmada piyasalar ile devlete birbirlerini destekleyici ve tamamlayıcı önemli görevler düşmektedir. Yeni sanayileşme politikaları, yerli firmaları geliştirici ortamı hazırlamanın yanında, bir yandan uluslararası firmaların yerli üretimdeki payını artırmayı kolaylaştırırken diğer yandan yerli firmaların da uluslararası firmalarla dışarıda bağlantılar kurmasını desteklemektedir. Araştırma ve teknoloji politikaları bir yandan ulusal araştırma ve teknoloji gücünü artırmayı hedeflerken diğer taraftan uluslararası firmaların AR-GE faaliyetlerini dikkate almakta, bunlarla bilgi ağları oluşturmaya çalışmakta ve firmalararası stratejik ittifakları özendirilmektedir.

Ticaret politikaları yabancı sermaye yatırımlarının artan önemini dikkate alarak firma içi ticaret ve üretim sürecini uluslararası işbölümünün asgari maliyetle işlemesine uyum sağlamaya yönlendirmektedir. Rekabet politikaları sadece iç piyasayı dikkate alan bir yaklaşım yerine uluslararası üretim faaliyetlerini ve uluslararası rekabet gücü kazanmada stratejik ittifakları içeren bir yaklaşımı esas

almaktadır. İstihdam ve insan kaynakları ile ilgili politikalarda ise işgücünün niteliklerinin talebe uygun olarak yükseltilmesi ve uyumlu bir işgücü piyasası organizasyonu giderek önem kazanmaktadır."³³

"VI. Plan döneminde sermaye transferi üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve Türk Lirasının konvertibl hale gelmesi ile birlikte, sermaye hareketlerinin ekonomik dengeler üzerindeki etkisi önemli ölçüde artmıştır. Yüksek kamu açıklarının yurtiçi faizler üzerindeki baskısının sürdüğü bir ortamda sermaye hareketlerindeki serbestleşme yurt dışından kısa vadeli sermaye girişini hızlandırmıştır. Böylece, kamu ve özel kesimin finansman imkanları genişlemiş ve uluslararası rezervler artmıştır. Ancak, kısa vadeli sermaye girişlerinin kontrolsüz biçimde hızla artması Türk Lirasının reel değer kazanma sürecine girmesine neden olmuştur. Bunun yanında, 1989-1992 döneminde verimliliğin üstündeki reel ücret artışları da ekonominin rekabet gücünü azaltmıştır."³⁴

"Sınai haklar ile ilgili mevzuatı uygulamakla görevli Türk Patent Enstitüsü, sınai haklar ile ilgili kayıt, belgelendirme ve tescil işlemlerinin yanısıra ülke içi ve uluslararası teknolojik gelişmeleri izleyecek ve yeni teknolojilere ilişkin bilgileri derleyip kamuoyunun yararlanmasına sunacaktır.

³³ 1996-200 Taslak Planı, DPT Yayınları, s.2.

³⁴ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT yayını, Haziran 1995, s. 9

Sınai haklarla ilgili olan uluslararası antlaşmalar, Türkiye'ye getirebileceği yükümlülükler gözönüne alınarak değerlendirilecek ve katılımı fayda görülen anlaşmalara taraf olunacaktır."³⁵

"1995-2004 döneminde dünya hasılasının yıllık ortalama yüzde 3,3 ve OECD ekonomilerinin yüzde 2,8 oranlarında büyüyeceği tahmin edilmektedir. Aynı dönemde, dünya ticaretinde yüzde 6'nın üzerinde artış bekleniyor olması, genelde gelişmekte olan ülkelerin dünya ile bütünleşmesi için uygun bir ortam yaratacaktır. Türkiye ile AT arasında gerçekleştirilecek gümrük birliği ve ekonomimizde sağlanacak istikrar ortamı yabancı sermaye yatırımlarını hızlandıracaktır."³⁶

"1995 yılında 1,2 milyar dolar düzeyinde beklenen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, tedricen artarak 2000 yılında 1,9 - 3,0 milyar dolara yükseleceği tahmin edilmektedir. Portföy yatırımlarının giderek artması ve dönem sonunda 1,7 - 2,5 milyar dolara ulaşması beklenmektedir."³⁷

³⁵ **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, DPT yayını, Haziran 1995, s. 109.

³⁶ **1996-2000 Planı**, DPT Yayınları, s.228.

³⁷ **1996-2000 Planı**, DPT Yayınları, s. 240.